

Várad

IRODALOM
MŰVÉSZET
TÁRSADALOM
KULTÚRA

2016

XV. ÉVFOLYAM 10. (139.) SZÁM

Barabás Zoltán (1953–2015)
Dr. Indig Ottó (1936–2005)
Kinde Annamária (1956–2014)

SZERKESZTŐSÉG

Szűcs László főszerkesztő
Szilágyi Aladár (társadalom)
Tasnádi-Sáhy Péter (irodalom)
Tóth Hajnal (kultúra)
Ujvárossy László tervező (művészet)
Megyesi Antónia szerkesztőségi titkár
Boka László, Péter I. Zoltán,
Pomogáts Béla, Tavaszi Hajnal,
Varga Gábor fõmunkatársak

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK:

Dénes László
Gittai István
Lipcsei Márta

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

Nagyvárad, December 1. (Nagyvásár) tér 12.
emelet

POSTACÍM:

Revista culturală Várad
410068 Oradea
Piața 1 Decembrie nr. 12

Telefon: 0259/447-060

E-mail: varadlap@gmail.com

Internet: www.varad.ro

KIADJA

a Várad kulturális folyóirat
Felelős kiadó: Szűcs László

KÉSZÜLT

a nagyváradi Europrint Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Derzsi Ákos

Meg nem rendelt kéziratokat, illusztrációkat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

A *Várad* előfizetési díja 1 hónapra 7 lej, 3 hónapra 18 lej, fél évre 30 lej, egy évre 50 lej. Előfizethető a szerkesztőségben készpénzzel, vagy postán pénzesutalvánnyal (mandat postal), az előfizető nevének és pontos lakcímének, valamint az Abonament *Várad* megjegyzésnek a feltüntetésével: Revista culturală *Várad* Oradea Piața 1 Decembrie nr. 12, CUI 18415639, Cod IBAN: RO81 TREZ 0762 1G33 5000 XXXX Trezoreria Oradea.

A borítókön és a belső oldalakon TITUS HORA munkái láthatók

Glitch 6, 2014, 120 × 120 cm

ISSN 1583-0616

3

SZÚCS LÁSZLÓ
Együtt is működik

4

Irodalom

KEMENES HENRIETTE
Mégis; Szárnypróbálgatás; Bokoralja
(*vers*)

7

MÁTYÁS ZSOLT IMRE
A Keesh szigete (*próza*)

11

KESZTHELYI GYÖRGY
Vallomás; Nem látom magam; Te vagy-e?;
A kör és annak áhítata; A hallgatás ideje;
Keresztmetszetben (*vers*)

19

TÓTH ÁGNES
Betonősz; Tenyér-párom; Ágak; Levelek álma;
Aranykörök (*vers*); Kapaszkodom; A titokza-
tos esőjelző (*próza*)

25

OZSVÁTH ZSUZSA
Madaras mese; meghalunk; nem látszik (*vers*)

28

SZOMBATI ISTVÁN
Mikor fogtok pótvizsgázni? (Pubi mementó-
ja; Mit mondott Petőfi?) (*próza*)

33

JOCK EVELIN
Ez + az; Csak a fele; Hiba (*próza*);
Kit érdekel? (*vers*); Ugyanúgy,
ugyanazért; Világnéz-e?-t; Fesztivál (*próza*);
A te döntésed (*vers*)

38

NAGY ALMA ANNA
Szürke; Te...; (Nincs még cím) (*vers*)

A CÍMLAPON *Becoming 7*,
2015, 150 × 150 cm

A Várad folyóirat
működését a Bihar Megyei Tanács
biztosítja

40

PILIZOTA SZANDRA
Marga: Kudric pucér kísértete (Az
izzóvalagájú; Angyalcsináló; Sodrásba;
A tepszin; Megin a pucér kísértet) (*vers*)

46

Művészet

UJVÁROSSY LÁSZLÓ
A generative art jellemzői Titus Hora oeuvre-
jében

60

Társadalom

PÉTER I. ZOLTÁN
Ady Endre neuraszténiája és valós betegségei

68

MOZOG NAGY IMRE
Jár a baka, jár (12.) Részlet a *Fújnak a fák, Ides*
című önéletrészből

73

Kultúra

BALÁZS ÁDÁM
Váradtól a Nemzeti Színházig. Balázs Samu
színművész pályakezdése, eddig ismeretlen
dokumentumok tükrében

83

BAKÓ ENDRE
Juhász Gyula nagyváradi költő-portréi

89

TÓTH HAJNAL
Miért éppen Beethoven? A dzsessz közérthe-
tő, csak megfelelően kell tálalni – interjú
Sárik Péterrel

93

SIMON JUDIT
Évad után, évad előtt

96

Kritika

PAPP MÁTÉ
Történelmi lecke lányoknak. Szilágyi Júlia:
Álmatlan könyv

99

TÓTH GÁBOR
Nyári dzsesszélmények a Posticum teraszáról

A HÁTSÓ BORÍTÓN *Becoming 4*,
2015, 150 × 150 cm

Támogatónk
a Communitas
Alapítvány

SZÚCS LÁSZLÓ

Együtt is működik

Remek ötlet volt Bémer téri teátrumunktól, hogy előrukkoltak az *Éjszaka a színházban* elnevezésű programcsomaggal. Ugyan kapásból meg nem mondanám, hogy ez ugyanaz-e, ami máshol, máskor (?) *Színházak éjszakája* gyűjtőcím alatt fut, de nem is ez a lényeg. A kezdeményezők érdeme, hogy többféle műfajban, hangon, s több helyszínen – kis túlzással pincétől a padlásig – élettel töltötték meg a háromtársulatos Szigligetit. Ennél is fontosabb, hogy az egyedi hangvétellel elsősorban a fiatalok érdeklődését kívánták felkelteni, s ez a szándék be is jött, jó volt látni, hogy a páholyelőcsarnoktól a stúdióig mindenhol zsúfolásig teltek a terek. Külön örömmünk, hogy az *Élő Váraddal* tevőleges részesei is lehettünk a gazdag estének olyannyira, hogy az érdeklődők nagy száma miatt meg is kellett ismételni a fiatal szerzők és előadóművészek produkcióját (*Resti a néma Dionüszoszhoz*).

E zzel még nincs is vége a sornak, hiszen az októberi kortárs tánc találkozón, az *Infinite Dance Fesztiválon* tovább bővül az együttműködő intézmények listája, s ez a közös munka egy kísérleti művészeti történésben csúcsonyul ki, hogy valamilyen módon a műfaját is meghatározzuk a műnemek e közös megmutatkozásának a szecesszió házában. A tánc, amire maga a fesztivál épül, ez alkalommal kiegészül kortárs hangszeres zenével, a mozdulatművészet ihletésére született-születő irodalmi szövegekkel és képzőművészek helyben készülő alko-

tásaival. S a szó nem száll el, hiszen ahogy az *Élő Várad* szövegkönyvét már novemberi számunkban olvashatják, az *Infinite* műfajközi irodalmi anyagait is publikáljuk. Így lesz valódi kortárs értékek létrehozója az a kapcsolatépítés, ami a formalitások helyett az alkotás közösségét tekinti elsődlegesnek. (Talán egyszer oda is eljutunk, némi értelmes kommunikációval, hogy nem szervezünk folyton egymásra hasonló érdeklődőkre számító programokat.)

Ami pedig ezeket az újszerű helyi kulturális intézményi együttműködésekkel illeti – minden túlzás nélkül nevezhetjük őket stratégiainak –, ezek most annyira természetesnek tűnnek, hogy csupán azon van okunk csodálkozni, miért is nem történt ez így jóval korábban. Talán azért is, mert mind kevésbé igényeljük, hogy a kultúrán kívülről bárki is meghatározzon bármiféle irányt.

KEMENES HENRIETTE

Mégis

Olyan lassan haladok a tájban,
hogy jelenlétem kenetlen nyikorgása
már-már megtalálja helyét a szimfóniában.
Az árnyalatok réseibe rakódott gondolatokat
is kikaparom közben, gondosan megtisztogatom s
a fény felé emelve, remélem,
hogy valamennyin átláthatok.
Mint én, most ők is szelídek.
A maga hasonlatosságára teremt az ember is.
Tegnap négyen voltak hozzám jók,
adtak anélkül, hogy kértek volna valamit,
láttam a kitárt, önzetlen, fehér tenyereket.
Tudom, hogy végül úgyis minden állat fejébe golyó
s hátába tör kerül, a kerekek pedig bedarálják az ünneplő tömeget
– mégis –
hazaérve, anyám gőzölgő paprikás krumplija fölött merengve,
estére már úgy hömpölygött szívemben a szeretet,
mint a zavaros víz a központi aluljáró butikjaiban
minden hirtelen jött, nagyobb eső után.
A 259-es számot kaptam, most várok hát,
elveszve én is, a rafiaszatyros emberek között.
Fölöttem egy gólya vigyáz,
mint lesütött, hosszú pilláim,
lengenek a szélben
széttörött lábai.

2016. július 15.

KEMENES HENRIETTE
(1988, Nagyvárad) a
Nagyvárad Állami Egye-
tem jogi karán szerzett
diplomát. Érdeklődési
köre a büntető törvény-
könyvtől a verseskötetek
felé tolódott, különösen a
kortárs költők verseit
olvassa előszeretettel.
Verset és rövidprózát ír.

Szárnypróbálgatás

*Kedélyeim lapjai közé illesztett napjaimban,
úgy vagy itt, hogy az már szinte hiány.
Mert csak akkor vagy velem igazán,
ha tegnap levedlett bőrod mandulaszagát
már képtelen vagyok sajátomról leválasztani.
Magunknak akartuk az utat, a hidat, a várost,
minden kóbor kutyát és az összes kocsmát,
mert kellett a zaj és kellett a fény is,
és a veszett éjszaka szájából feltörő habos bódulat.
Mégis, a bepólyált csönd hátán hasított
árkokban, mindig te jössz szembe velem.
Indulás előtt többször is megnéztem teniszcipóm talpát,
ahová majd, mint eldobott rágógumi a Margit hídon,
a nyúlós boldogság, levakarhatatlanul odaragad.
Vajon hol költik ki egymást a madarak?
kérdeszted, a fiatal verebek röptét
ujjaiddal követve a szélben.
Ahogy ők mindenütt ott vannak,
úgy vagyunk otthon, mi is, bárhol.
Megcsillantotta szemfogát a délutáni nap,
de a város hamuszürke anyatejével jóllakottan,
mi csak vártunk a koldusmeleg padon,
és
egyikünk
sem tudta
a választ.*

2016. augusztus 27.

Bokoralja

Lassan ébredezett a pihegő mező,
s meztelen gyümölcsök reszkettek a fán,
celofán hajnal vékonyában,
mint félmarék kekszmorzsa,
úgy zörgött mézes kis életünk.
Cammogva jött a szolgálatos
gubanckutya,
bogáncskutya,
juhászkutya,
lábujjaimon elfújta kedvenc dalát,
s lenn, a tó tükör-felszínén,
arccal lefelé fordulva,
fullt-békésen, puffadt-kéken,
lebegtek összes gondjaink.
Feszülő szöcskecomb a szívem érted,
tücsök vagy te nekem s minden bogár,
verjünk tanyát egy kövér pitypang alá,
s gyere, éljünk ott egy életen át.
Vigyáz ránk a sima ég is,
eső és harmat mos majd ránk,
jó lesz minden, ne félj semmit,
s anya majd mindig küld kaját.
Mint kaprostésztában a pókláb,
úgy veszttem el benned menthetetlen,
kicsi, mogyorószínű' kedvesem.

2016. augusztus 3.

MÁTYÁS ZSOLT IMRE

A Keesh szigete

Ajánlás

Ez a kis virtuális szösszenet tulajdonképpen egy palacküzenet azoknak, akik szeretnek a mások életében vájkálni, hogy ezzel a sajátjukról elterelhessék a figyelmet. Ha jól saccozom, akkor ez az írás akár bestseller is lehetne, mert a világ lakosságának legalább 90 százaléka azokból áll, akiknek a palacküzenet szól. Ezek azok, akik kocsmákban, utcán, szomszédolás közben, piacon, bárban, munkahelyen, babaszúrokban és flancos bálokban, színházi premieren, szülői értekezleten, baba-mama körön, terhes-tornán, fitness- és konditermekben, ÖTYÉ-n (Öreg Tyúkok Egylete) stb. csorgó nyállal pletykálnak (kommunikálnak – szerk. megj.) reggeltől napestig a maradék 10 százalékról, akik viszont jól-rosszul, de legalább a saját nyomorukat tengetik, görgetik előre vagy hátra, mint a ganajtúró bogár (szkarabeusz – a szerző megjegyzése). Ennélfogva nekik természetsszerűleg nem marad idejük-energiájuk a mások életében való vájkálásra. Néha bizony még magukat sem tudják kivájkálni abból a slamasztikából, amibe a Sors rettenetes és kegyetlen kereke beleforgatta őket. Egy óvatlan pillanatban, egy álomtalan éjszaka utáni szürke reggelen, miközben kávéfőzőt kortyolgattam, elhatároztam, hogy szabadegyetemi előadás-sorozatot indítok erről és más hasonló kézen- és szájon fekvő témákról.

Kedves Kíváncsiak Klubja!

A mai előadásomban legújabb felfedezésemről, a Keesh szigetéről szeretnék beszélni Önöknek, ezáltal tágítva mélyen tisztelt, de szűkre szabott szellemi horizontjukat. Mint tudják, szenvedélyes utazó vagyok, ha tehetem, folyton csavargok a Nagyvilágban, és folyton felfedezek Valamit. Hogy ebből mi hasznom származik, ne kérdezzék, mert csak hülye válaszokat tudok adni. De minek mutakozzam még idétlenebbnek, mint amilyenek amúgy is tetszem? Elégedjünk meg annyival, hogy mindannyiunk unalmára időnként felbukkanok, és egy-egy újabb fölösleges felfedezéssel boldogtalanítom magunkat, saját haszontalanságunkra. Na de komolytalanra fordítva a(z) (a)szót...

MÁTYÁS ZSOLT IMRE szí-
nész, rendező (1968,
Marosvásárhely). 2013
óta közöl írásokat a
Váradban és az Erdélyi
Riportban.

Keesh szigete tulajdonképpen: egy szoba. Egy olyan semleges terület, amelyikre a háborgó óceánon hánykolódó tutaj legalább egyik hajótöröttje, amikor már a kilátástalanságig tornyosulnak a hullámok, ki tud evicélni. A *Keesh szigete* egy olyan sziget, amelyik mindig pontosan ott van, ahol a tutaj egyik hajótöröttje épp ki próbál kecmeregni a jéghideg vízből, következésképpen (*igen, találó a megjegyzés!*): a *Keesh szigete* egy úszó sziget. És (*továbbra is kiváló a megjegyzés, köszönet érte!*) *Keesh szobája*, akarom mondani: *szigete* ugyanolyan instabil, mint a tutaj. Csakhogy: míg az üres tutajon a hánykolódó lelkek csak gubbasztani tudnak a napfelkeltét várva, addig *Keesh szigetén* azért találni egyet s mást, amolyan túlélőcsoportot. Teszem azt, van egy-két gitár, van hozzá erősítő, találni kottát is. Az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy a gitárokról hiányoznak például a húrok meg a kulcsok. Hogyan lehet ezeken játszani? Hát fejben. A kották pedig, valljuk meg őszintén, kb. a *kicsikutyatarka* szintű, gyerekeknek való ujjgyakorlatokhoz adnak útmutatást. De sebjaj, nem lehet mindenki haladó. Vannak szellemileg és kulturálisan, netán lelkiekben alultápláltabbak, illetve kezdők is kerek e világon. Na szóval: van még a szigeten egy ruhaállvány, amire a szennyeseket lehet kitergetni. De mit is beszélek? Dehogy a szennyeseket, hanem a frissen mosott, illatos fehérneműket. Így már jobb, nem? Továbbá: fekszik ott egy ágy is, ami mindig feszesre van vetve. Nem csoda, hisz *Keesh* sosem tartózkodik a *Keesh szigetén*. *Keesh*-nek ugyanis van egy másik *Keesh*-e, akinek ugyanúgy van egy *keesh-szigete*, ahol *Keesh* késő éjjel bármikor kiköthet egy pofa italra, vagy egy egész üveg borra, vagy csak egyszerűen belebámulni a tükörbe, hogy aztán könnyebben menjen a *keesh-szigetről* a *keesh-szoba* melletti szoba ágyába való bezuhanás.

De térjünk vissza a *Keesh szigetéhez*: van ott még *Janis Joplin*, van *Bach*, ha kell, van csend is, néha, amikor épp nem kiált *mayday!*-t egyik vagy másik hajótörött. Van ajtó, amit be lehet csapni, de nem erősen, mert az mégiscsak a *Keesh szobájának* az ajtaja. A másik ajtót aztán be lehet vágni úgy, hogy remegjenek a falak, ablakok, meg persze a szív húrjai, ezek az igen érzékeny szálak, amik gyönyörűen szólnak, ha be vannak hangolva és a lélekóceán is épp kedvezően hullámszik. *Yes, like a sitar, Anoushka dear...* De ha netán vihar tombol – és mostanában nagyon gyakran tombol, de ezen ne csodálkozzanak, hisz a Vízöntő korában élünk –, és a húrok lehangolódnak, és ráadásul a *Karmester* is elszáll a füstös nirvánába, otthagya csapot-papot, hát bizony fanatikus zenerajongónak kell lennie annak, akinek a füle kibírja azt a borzalmas diszharmoniót, azt a tripla-schönberget, azt a trashmetalt, ami ilyenkor keletkezik és zúg, és üvölt, és csapkod, és fúriaként száguld végig az univerzumon. Hát nem az *Air* szólal meg ilyenkor, az biztos! A legjobb esetben is csak *Shostakovich*. Mégpedig az *Antiformalista mutatványosbódé!* (*Ismerik, nem? Lezginika, kottatyinka... miafenenemtudjákmirőlugatok?! Elvtársak! Szomorú szívvel tapasztalom, hogy a maguk szintje a békáké alatt*

jóval mélyebben leledzik. Annyira, hogy már arra gyanakszom, szándékosan tüntetik fel magukat a mishamackói intelligencia hányados birtokosaiként! Szabotázs, elvtársak? Hm... Na, jól van, Lenin elvtárs is azt mondta, fogjuk meg egymás kezét, vegyünk egy nagy lélegzetet és... ugorjanak ki a szarból! Igen, úgy van, Zürichben mondta, az pedig Svájcban van. Idézet: Visnyektől. Mégsem annyira reménytelen. Akkor hát folytassuk.)

Van még a Keesh szigetén egy üveg rum – ismét talált! –, a legpocsékabb fajtából, mert Keesh ugyancsak tudja ám, mi is kell a nyomorult hajótöröttnek, amikor magában evickél ki a vízből, merevre fagyva, kívül s bévül egyaránt. Az is igaz, hogy bor is található, ravaszul eldugva valami apró barlang mélyére. Ha magányosan érkezik a hajótörött, akkor minden bizonnyal a rumot nyakalja, kegyetlenül, ameddig a készlet vagy a szusz ki nem fogy. De ha netán mindkét tutajos szigetet ér, akkor már érdemes a barlangot felkutatni, mert a kiváló bor, amit kettőnek szánt már maga a Magasságos Jó Isten is, még talán old annyit a fagyon, hogy bizonyos életfluidumok újra áramlani kezdenek a lelkek végtagjaiban. Ha a rum fogy el, akkor részeg horkolás, rémálom, hánykolódás és borzalmas másnap reggel várható. Ha viszont a bor kerül elő, akkor az előrejelzések kilencvenkilenc százaléka beválik: lesz egy kis sírás, valami simogatásféle is előkészít a zsigerek mélyéről, esetleg tépett versfoszlányok is felbukkannak a viharfelhőktől tarkított hajnali égen. És ilyenkor egyszer csak a Nap is kimerészkedik egy sugárhajtásnyira a felhők mögül. A szemek? Hát azok karikásak ugyan, de nincs például hányinger. Egy kicsit nevetni is lehet, mert végül is ketten éltek túl a vihart. A tutajt ugyan elsodorta valahová a háborgó óceán, de a Keesh szigete-szobában sudár pálmák nőnek, melyekből bármikor tetszés szerint megfelelő nagyságú és alakú tutajt lehet újra készíteni. Csak vállalkozó szellemű és vihart kedvelő lelkek szükségeltetnek, akik imádnak hánykolódni a Nagy Víz hullámtornyain, imádnak hajótörni és ismételten felfedezni a Keesh szigetét, ahol újra és újra be lehet csapkodni az ajtót. De csak óvatosan, mert az mégis csak a Keesh szigete.

Azt is érdemes tudni, hogy a Keesh szigetének ajtaját még sosem lehetett annyira bevágni, hogy zárva maradjon, és aki épp bent maradt, odarekcedjen végleg. És titokban épp ezt reméli mindkét hajótörött: hogy az az ajtó, ha résnyire is, de talán mindig nyitva marad. Sőt: többszöri hajótörés és szerencsés kikötés után lassan derengő értelemmel jön rá a nyavalyás lélek, hogy a Keesh szigetének ajtaja alatt hiányzik a küszöb. Nincs miben megbotlani. (Bár minden egyes hajótörés egy küszöb átlépése, esetleg átbotlása.) Van ott bizony egy kis rés, annyira vékony, hogy épp egy levél beférjen rajta. De a viharvert lélek el tud annyira vékonyodni, hogy magát átjuttassa az ajtó alatt, és bekússzon élő üzenetként a másik hajótöröttnek arra a keesh fehér területére, ami összezsugorodott ugyan, de talán mégis akad rajta egy közös lélegzetdobbanásnyi hely kettőjük számára...

És most lehet az orrokat kifújni, drága Hallgatóság, és letörölni a rózsaszín könnyeket, és mondjunk hangosan hálát, hogy a Teremtő adott nekünk még egy pinky szappanoperát, hogy legyen, amin hüppögjünk, mert egyébként nyomorúságos, szürke hétköznapokba süllyednénk, mert arra is képtelenek vagyunk, hogy saját szenvedéstörténetet találjunk ki magunknak. De minek is? Hisz amíg vannak pletykarovatok, meg nyilvánosan élveboncoló talkshók, mi megspórolhatjuk a magunk nyavalyáját, és eltehetjük befőttesüvegekben, jól kidunsztolva, hideg száraz lélek-spájzokban tárolva az örökkévalóságnak, reménykedve abban, hátha egyszer felfedezi valaki őket. De a reményeitek üresek, kis majmocskáim, mert a szenvedések nem a tiétek, hanem a mások életén nyáladztok, addig, míg amazok élnek a magukéit. Viharaikkal, tutajajikon, tajtékszó hullámokban, szigetek menedékében, egymás szemében, csurom rumosan vagy borban ázva, de legalább a magukét élnek. Ami viszont sosem lesz a tiétek!

Köszönöm, hogy meghallgatták előadásomat, menjenek... Isten hírével! Pá-pá, picinyeim!!!

Ja, és ne feledjék: újraolvasáskor érdemes Katie Meluát hallgatni.

Ui.: És most, becs'szóra, komolyan: azoknak, akik – bár minden mellékelt ábra ennek ellenkezőjét mutatja – még szeretik egymást, a Keesh-szigete mindig ott lebeg menedékként, csak jól ki kell nyitni a lelket ahhoz, hogy megmutatkozzék. Bízatok! Hajózni érdemes!

KESZTHELYI GYÖRGY

Vallomás

*Ezennel szerelmet vallok – trágár gályarab
sós, sajátos nyelvén, mely tengeredbe csap.
Szeress, mert szeretlek, mint vírus a nyers húst,
nincs hova rejtőzz, nincs merre fuss,
léted bennem forog, bennem szédeleg,
lassan szétbontalak, megemésztelek.*

*Szeress, mert jelenem, jövőm van, kicsikém!
Te ármánykodó, imperialista kém
vagy, de bennem épül minden irattár:
az agy, a szív s a többi vérhatár.
Magamévá teszek, mint ólom a testet.
Velem pazarlod el az utolsó estet.*

*Úgy szeretlek, mint sáskaraj a gazdag
termést. Magamba zárlak, magammal takarlak.
Imádlak, mint súlyos bajba forrott
láz a páciens. Mint parlagfű az orrot.
Te édes porcukor, te savas, maró ecet,
Csak én tudlak szeretni – mint Jónás a cetet.*

KESZTHELYI GYÖRGY (1955, Kolozsvár) költő, író. Romániai irodalmi folyóiratokban, antológiákban közöl, grafikai munkákat, olajfestményeket is készít. Két verseskötete megtalálható a MEK-en, nemsokára megjelenik első regénye.

Nem látom magam

Édesanyámnak – újra

*Nem látom magam.
Belőled olvasok, benned alvadok,
nyitott sebekből téged szürcsöllek,
mint haldokló ajak, torok.
Egy sárga kukába hajítom minden szavam.*

*Te vagy az ünnep és a gyászjelentés,
lassan megszűntek, tovatűntek
mind: a lábtörlő, a konyhakés,
a fakanál, a gőzölgő főzelék.
Jól láttam akkor, hogy a tünetek
egyenletében megásott,
elfekvő nyolcas lesz a fedezék.*

*Mégis itt dolgozol fizetség, haszon
nélkül – gürcölsz éjjelente,
mély tárnáimban sosem vesztegelsz.
Naponta szétszedsz és összeszerelsz...
csak azok az olcsó lányok
tűntek el ölemből,
akiket folyton szerteszerettem,
mint csábos, de hibás tartozékokat
egy rohanó futószalagon.*

*Hát még az, ami alatta rejtőzik.
(ma is te voltál a bíbor pirkadat.)*

Te vagy-e?

*Te vagy-e a szorosan
egymáshoz simuló ajtók egyikének
gyakran csapódó kiáltása mögött?
Te vagy-e a hegedű, az ének,
az örök száműzetések kísértő hangja
a nyárba száradó almafa alatt?*

*Helyezkedj csak el otthonosan,
bárki lennél – sosem ismertelek.
Legjobb esetben elvétve, ritkán,
végigsétálsz a rejtett felületeken,
alig látlak, folyton szertefoszlasz,
– báránnyfelhő az őszi képletekben –*

*A hűség nulla – én sem létezem.
Te sárguló pergamen, képeslapok között,
beilleszkedsz a tépett semmiségbe,
csak heversz a halk hiány íróasztalán,
ahonnan az utószó is tovább költözött.
Mégis olvaslak – csak így érthetjük egymást.*

*Te vagy-e az, aki folyton változol,
átutazol a beteg, nyomorult tényeken?
Te vagy-e itt, ahol már rég nem vagy,
mert áteveztél minden lényegen,
minden tapintható, színes látszaton –
(életvonalad mély árok a tenyeremen).*

A kör és annak áhítata

*Az vagyok, aki – nem lépek a körbe –
– lakhelyem rejtett, kisemmizett fészek.
Kívülről bámulom az illendő szabályok görbe
kerületét. Odabent malaszt, szertartás,
vérszövetség és megdicsőülések.
Arra szárnyalok, amerre a madár se lép.
Ebből a távlatból a nulla is hatalmas!
Nemesebb, mint a márkás bor aromája.*

*Mondják csak, hölgyek, urak: maguknak nem fáj a
lábuk, tyúkszemük? Hisz' egymást tapossák
tölgyfa asztaloknál és alattuk, ha megdől az ihlet.
A plüsskanapén bőcombú poloskák
torka rímes vért nyakalna – vagy egyebet.
Mit tehetek, ha folyton szökésben vagyok,
mert soha nem gyűjtöttem fényes plecsniket?
Szanaszét szórom szerény vagyonom.
Csak kirekesztetteket
etetek-ítatok másféle nimbuszok
szabálytalanul mozgó partszakaszán.*

A hallgatás ideje

Nincs feketém, hát megfőzöm
neves halottaim fehér porait,
szívemmel együtt, ha már ott a raktár.
Csüggedten kortyolgom
a hamut, a lávát,
ízlelgetem a ketyegő öröklétet,
csorba és repedt a csészém,
akár a szolgák lelke.

Ez már a hallgatás ideje – szoltam magamra többször,
de képtelen vagyok befogni a szám,
nem vagyok tisztában szinte semmivel,
akkor sem, ha fellobogózott harckocsik
hajtanak át rajtam,
akkor sem, ha imádkoztok
lelki üdvömért.
Pofa be, kutakodó tudósok, szkeptikusok!
Testszínű ragtapasszal
lezárom figyelő szemeim.
Mégis, így, vakon
átlépek minden
határvonalon.

Keresztmetszetben

...bár olykor szavakká feslenek a képek, a történések (és az ezekből csírázó döbbenetek), amelyek váratlanul a gyanútlan szemlélőbe döfnek, vagy éppen csak megérintik őt jelenlétük nyilvánvalóságával...

milyen is lehetne egy olyan eseménysorozat szavakká mázolt fala, az apró mozaikkockákból összetákolt (vitatható) Élet villanása, amely (ismét látszólag) térben és időben logikátlanul szerteszórt töredékekből végül bárki számára világos valósággá kovácsolódik...

mert alighanem éppen a sors avagy a morbidabbnak hangzó végzet számítja ki mindig napra pontosan a dátumot, de ugyanúgy meglehet, hogy egy-egy történet, pontosabban az időnként történetté csiszolódott parányi történések sorozata a valószínűség nagykönyvéből hull ki teljes mértékben véletlenszerűen – állíthatnám ezt annál is inkább, mert pontosan egy nappal korábban még mit sem lehet sejteni az egészeről...

...említenem kell azt a bizonyos kertet mint kiindulópontot (hiszen itt lépett működésbe a homokóra), ahol a nyaralóház miniatűr négyzeteire osztott – amúgy hatalmas – ablakán, akár egy légy szemén keresztül egy te(l) hetetlen napon bágyadtan szemlélttem az életet makacsul visszautasító őszi világot (április volt), illesztettem az erre-arra kúszó lomha felhők, az ég és a néha előbukkanó napkorong kollázsát, míg végül váratlanul beesteledett, rám köszöntött a titkolt valóságait felfedő világ, én pedig pár órányi önkínzó és teljesen meddő vergődés után útnak indultam a város felé kanyargó keskeny ösvényen, mélyeket szippantva a zamatos csendből, mert ugyan mi lehet nemesebb a szótlanság és a magány mives ötvözeténél, mi ösztökélhetné jobban a halottnak hitt képzeletet a körös-körül élettelenül heverő ligetek szabálytalan körvonalainál, az óvatos léptek tompa puffanásainál a porban...

...mintha aláaknázott terepen járnék... a paradicsom és a pokol tornácán átlengő úrben... sehol egy emberi hang... csak a csecsemőhangon vinnyogó macskák idéetlen ricsaja...

...szót ejthetnék a kísértetekről is: egy kisemmizett gróf bolyongó szelleméről, aki (mondják) itt tanyázik a város feletti erdőben, és időnként az egészen alant kígyózó folyóig is lemerészkedik...

...szerencsére meglehetősen hosszú utat kell még megtennem akár az első szélesebb sétányig, nem beszélve az odább leselkedő sokkal veszélyesebb helyekről, ahol már óhatatlanul megcsap a sokszínűség védőkérge alatt hosszú évek óta szuvasodó város bűzös lehelete...

...ott, a betondobozok rejtekén ilyenkor szabályszerűen horkolnak vagy éppenséggel neurotikusan rángatóznak a pár órányi tudatlanságba süppedt, tudatosságra beprogramozott szerkezetek...

...kora reggel aztán e színpalak mögül számos szögletes léptű, céltudatosságot mímelő munkáshivatalnok-vállalkozó (vagy minek is nevezhetném) tűnik elő, és megkezdődik az utcák labirintusában fortyogó nyüzsgés, koslatás, amely elharapózik a külvilág említett dobozai és a gótikus városközpont épületei között egyaránt...

...az éber, fontoskodó tekintetek többnyire kíváncsi gyanakvást tükröznek, de a nők gyűrött arcán már ilyenkor ott sunyít a kétértelmű mosoly mögé rejtett alamuszi bűn...

...most már a folyóhoz érek, ahol szándékom szerint kissé hosszabban elidőzőm majd. Nagyon megszerettem ezt a mostoha folyót, amely keresztülcsörtet a városon, vergődve lohol a villamossínnel csaknem párhuzamosan, vagy békésen simogatja a kétoldalt húzódó pászitokat. A halak már régóta kivesztek belőle, hiszen a szennycsatorna szüntelenül okádja bele jellegzetes szagú produktumát, amely szabad szemmel is jól követhető, gőzölgő ösvényt hasít a jéghideg vízbe.

Néhol, a csendesebb helyeken miniatűr öblök keletkeznek, a sátán termálforrásai, amelyek békét és nyugalmat ígérő párájukkal szinte mágikus vonzással szédítik magukba a parányi élőlényeket, hogy aztán felsőbbrendű fölényességgel megsemmisítsék őket...

...honnan kerültek ide a sirályok?

Mindenesetre leleményességüket dicséri, hogy sikerült kijátszaniuk ezeket az alattomos oázisokat olyképpen, hogy tíz-húsz percnyi megszállott röpködés után (mialatt mindannyiszor úgy tűnik, mintha valami pontosan kidolgozott rituális szabálynak engedelmessé válnának) megbékélten ereszkednek alá a megváltó felhőbe, ily módon szimbiotikus cinkosságra lépve a szennylével: ez utóbbi biztosítja számukra a maradéktalan kényelmet és felüdülést, ők, a madarak pedig eleven plakátként, világmegvető cinizmussal cáfolnak rá a természetvédők dühös és elkeseredett szólamaira.

Sokszor harminc-nyolcvan sirály is lebeg ekképpen a vízen, szorosan egymáshoz tapadva, folyton változó körvonalú, térképszerű rajzolatot alkotva.

Gyakran figyeltem őket és mindig az volt az érzésem, hogy ez a spontán tömbszerűség aprólékosan kidolgozott szervezettséget takar.

...máskor, főleg alkonyatkor megváltozik a folyó arca, ijesztővé és kiszámíthatatlanná válik a leáldozó nap fényében, amely nem egyszer bíborszínű alvadtvér-pacákat fröcsköl a hullámok közé.

...Azt hiszem, ezek a túlvilági fények (vagy ezeknek utóhatásai) készítették azt a koldust arra, hogy véget vessen életének.

Hajnaltájt, amikor már elégedetten, sőt önelégülten indultam volna vissza abba a bizonyos kertbe, a koldus már a paron feküdt puffadtan, mozdulatlanul, mint aki jóllakott. Csak a mellette lobogó rőzseláng vont dicsfényt hullamerev teste köré.

A folyót övező bozótosban berendezkedett hajléktalanok mesélték, hogy az éjszaka kellős közepén felpattant, messzire hajította vodkásüvegét, és üvöltve elrohant a folyó irányába. Megváltja a folyót. Végleg megtisztítja az ő vizét – kiabálta.

Csak az imént találtak rá.

Mellesleg tanult ember volt – mondták.

.....

.....

Másnap, szombaton kihalt volt a város.

A gyárak aludtak.

A munkások kopott butikok mélyén olcsó pálinkát vedeltek.

A szennycsatorna nyílása, mint szemrehányó, üres küklopsz-szem meredt a folyóra.

És ugyanúgy volt ez vasárnap is.

A hétfőre pedig senki nem akart gondolni.

.....

.....

S végül újra említhetném azt a bizonyos kertet, ahova természetesen visszavezetett a derengő fény, mint végső menedékhelyemre, és ahonnan az apró négyzetekre osztott ablakon, mint utolsó perceiben vergődő légy szemén keresztül, szemlélem, csodálom a vészterhes, megújulni nem akaró, száraz világot.

TÓTH ÁGNES

Betonősz

*Nem izzanak színek, rőt színű lángok,
műfák közt művirág illatú lányok
méla egykedvűséggel andalognak
és semmiféle ősrről nem dalolnak.
Festményeken az ősz seszínű talány
formájaként függ szobák betonfalán,
már a versekben sem hull őszi levél,
műgallyak közt a bús szél úgy zenél,
mintha csak kidobott ócska zongora
törött fogsorán botlana bocskora.
A kisemmizett ősz dátumként csupán
naptárakon ül szemlesítve, sután.
Sírhat, tiszta marad tér, utca, árok,
nem dagasztanak sarat pajkos srácok.
S ha még akad a betonkertekben rigó,
nem füttyül, mert nem tudja, mi a dió.
De lesz majd egy betonmúzeum talán,
amelynek hatalmas betonasztalán
hermetikus üvegdobozba árva,
szivárványszínű falevél lesz zárva.
Lesz egy teremőr, bajusza, feje ősz,
s rábökve bölcsen így szól: – Ez az Ősz!*

TÓTH ÁGNES újságíró, prózaíró, költő (1946, Nagyvárad). 1990-től a Bihari Napló riportere, szerkesztője. 1994-től 2002-ig a Duna Televízió váradi tudósítója. Több gyermekvers- és próza-kötete jelent meg, Csupa-bohócok című bohózatát 1995-ben mutatta be a váradi bábszínház. Legújabb kötete: Ábécé-parádé (versek kisiskolásoknak, Várad, 2015).

Tenyér-párom

*Sárga levél a tenyerem.
Benne az őszt melengetem.
Sorsvonala, mint az enyém.
Szív-vonalunk pusztá remény.*

*Túl tavaszon, késő nyáron
Színehagyott tenyér-párom.
Velem sír és velem örül,
Mikor hervad, körös-körül.*

Ágak

*Már egyetlen levél sincs a fákon,
ablakomon kinézve, mintha rácson
át fürkészném az eget.*

*A Hold kivilágított varjúfészek,
a legfelső ágon ül, s mint a részeg,
úgy imbolyog a szélben.*

*Verset írok természetről, ősről,
a szőlőskerti görbe hátú csószról,
ki mindig megkergetett.*

*Az esőről, mely áztatja a házat,
s az eresz alján dézsában mos lábat,
míg el nem merül benne.*

*A ködről, mi besurran a házba,
átöleli a kályhát, mintha fázna,
s a csempéken kiizzad.*

*A sövényről, melyen dér csillog reggel,
s aprócska cinkék pletykálnak jókedvvel
a nyárról, ami elmúlt.*

*Mire benyit a hajnal a kertbe,
belealszom a késő őszi versbe,
s szerelemről álmodom.*

Levelek álma

*Ó, mily szívtelen szerető az ősz,
lecsókolja a leveleket a fákról,
majd rozsdás kardjával hasogatja,
míg vérszínt gyöngyözve lángol
a sok szűz avar a fák alatt.
És zörögve sírnak mind,
izzadnak fanyar szagokat,
Elpihennek az anyaföld ölén,
S álmukban visszavarrják
az ágakra magukat.*

Aranykörök

*Arcod párás üvegre
rajzolt ábra,
beleolvadt egy
novemberi tájba.
Csak szavad érintése
maradt örök:
Emlékeim taván
aranykörök.*

Kapaszkodom

Forog, pörög, szédít a körhinta, egyre közelebb jön, már látom a szürkületből elővillanó üvegzöld almákat, mint gömb alakú fülbevalók függnek a láncok végén, majd újra távolodva belepörögnek a végtelenbe.

Most két felhő kúszik egymás felé, egy férfi és egy női fej, már össze is ér az ajkuk, mindjobban összeforrnak, aztán absztrakt egészben úsznak nyugat felé, ahonnan bronzsörényű lovak vágtatnak elő hangtalan dobogással, széttiporják a szerelmes gomolyagot és beleolvadnak kilehelt párájukba.

Idegen tájban állok. Mégis, mintha már jártam volna erre. Ismerős az égis érő jegyene és alatta a keresztút.

Ösztönösen előreindulok. Karom majd leszakad a szatyor súlyától. Megyek, mint a hazafelé tartó halász, hálójában a vergődő halakkal.

Előttem a hegy nem Üveghegy. Megkezdem a kapaszkodást. Tudom, az ösvényt régen benőtte a tüskés akác. Úgy kapaszkodom a sziklákba, bokrokba, mint a remény utolsó smaragdszálaiba.

Izzad a hegy, s a kövek, mint hatalmas verejtékcseppek, talpam alól legördülnek.

Torkom szikkadt, testem nedves, a szédülés iszonyata szememre ájul. Fel, fel, fel kell érnem. Az apró hószerű házban betegen fekszik a gyerek. Az orvosság, a tej nálam van, csak meg ne csússzak, össze ne törjem.

Elérem a jegyene csúcsát, és ni-ni, ott ül a tetején a nagyapám szalmakalapja, mint hibbant napraforgó, és kajánul vigyorog az avas szalag keskeny ajka. Vajon hogy kerül ide? Mennyit kerestem, hogy legalább ennyi emlékem maradjon a mokány kis öreg után!

A szél tenyere úgy csattan el bűnös arcomon, mint a sértett kedves keze. Leüti a kalapot a jegyéről és fentről látom, mint halott madár könnyű teste, hull-hull alá.

De nekem sietnem kell, nem mehetek vissza érte, mert már későre jár, és az apró fehér házban betegen, éhesen fekszik az anyám vagy a gyerek, már pontosan nem is tudom, és nekem be kell adnom a gyógyszert, főznöm, mosnom, takarítanom kell, és akkor gondolataim zúrzavarába belevonít egy farkas, ami itt a hegyekben nem ritkaság.

A félelem szögesdrótként tekeredik rám, és én tépem, szaggatom, mert sietek és most nem szabad félnem. Most nem!

És lám, már ott az apró hószerű ház. Előtte a kispadon ül nagyapám. Nagyapám! Az öreg észrevesz. Felemeli inas kezét és felém int. Ezüst haja tarajozik a szélben.

Felzúg bennem az öröm. Megszámlálhatatlan ezüstharangocska.

Kiáltani akarok, meg akarom mondani, hogy megtaláltam a kalapját. Felemelem a kezem, hogy üdvözöljem, de abban a pillanatban elejtem a

szatyrot, utánakapok, már nem tudok megkapaszkodni, még látom, hogy papó rémulten néz utánam. Én meg hullok, lejjebb, egyre lejjebb, miközben a szívem valami részeg merészséggel egyre feljebb emelkedik bennem, elszakad tőlem, és már ott van fenn, valahol az apró hősínű háznál, az öreg kérges, meleg tenyerén.

Zsibbadtan zuhanok a halott kalap után. Nyomomban a kövek olyan zajjal robognak, mint mikor egy kocsi sódert bádogsúszdába öntenek.

A hajnal ablakomra tapasztja tejszínű homlokát.

Az utcán kóbor kutya csahol.

A korai villamosok álmos zsörtölődéssel vonszolják magukat az izzadt hátú síneken, és én tagjaimban az éjszakai kapaszkodás fáradalmával, megkezdem nappali kapaszkodásomat.

A titokzatos esőjelző

Ha behunyom a szemem, újra látom a szürke kőlapokkal borított teret, a mellette lejtő macskaköves utcát és az öreg házat, amelyben laktunk, és aminek hűvös, boltíves kapualjában a zöldre festett padon, minden délután Vilma néni üldögélt kötögetve.

Apró termetű, fehér kontyocskás öregasszony volt. Férjét és fiát örvény nyelte el a Sebes-Körösön, ladikostul. Nehéz évek köszöntöttek az özvegyre. Papírokat és rongyokat gyűjtött, aztán valahol eladta. Néhanapján a téren keresztülvágvá kopott zománcú ételhordót cipelve karikázott hazafelé két kis görbe lábán, legtöbbször savanyúkáposzta-szagot eregetve maga mögött, mint egy láthatatlan bűdös felhőt. Ebéd után pedig a kapualji kispadon üldögélve kötögetett valamit, ami napról napra jobban hasonlított Afrika földrajzi alakjára. Meg-megszólította az előtte elhaladó embereket, elmesélte nekik az ő furcsa álmait, és tenyérből is jósolt azoknak, akik elég bolondok voltak, hogy higgyenek neki. Dilisnek tartottuk és a háta mögött sokat csúfoltuk a gyerekekkel. Az egyik nyári vakációnk elviselhetetlen kánikulába fulladt. Olyan volt a város, mint egy hatalmas katlan, amiben mi fődögéltünk, az ég pedig hatalmas kék fedőként nehezedett ránk. Már a kapualj sem bizonyult hűvösnek, mert a fullasztó meleg beszorult oda is. Marcsi, Szomszédjóska meg én a pincébe menekültünk, ahol a hűvös dohos szagba fűrészpör fanyar illata keveredett. Az apró vasrácsos pinceablakon kukucskáltunk kifelé. Onnan ráláttunk a térre. A remegő levegőben tátogva totyogó galambokra, a sétáló szerelmespárokra, akik titkos csókokat vál-

tottak, és a tér közepén álló virággruppra, melyben lekonyult virágok ájuldoztak.

A hírekben a kiszáradt kukoricáról beszéltek, meg arról, hogy a szarvasmarha-állományt megtizedelte a szárazság, mert a Bărăgánon kiszáradtak a kutak. – A legmodernebb műholdak előrejelzései szerint nem lesz eső még egy hónapig – ijesztgettek a meteorológusok.

– Márpedig eső lesz pár órán belül – jelentette be Vilma néni, és többször megmasszírozta a tarkóját.

– Dehogyan lesz – nevettek a szomszédok –, hiszen hallhatta a hírekben, hogy tovább tart a szárazság.

– Ki van zárva – sipította az öreglány. – Zúg a fülem. Márpedig ha zúgni kezd, akkor pár órán belül itt az eső. Megmondtam menyasszony koromban is, hogy ne tartsuk az esküvőt az udvaron, mert zúg a fülem, de nem hallgattak rám, el is mosta a lagzit a vihar. Az uramnak is hiába mondtam most hat éve, hogy ne menjenek a fiúval halászni, mert vihar lesz, nem hallgatott rám, és mi lett a vége? Na? Hát odalettek. Belefulladtak a vízbe. Úgyhogy hinnetek kell nekem, mert azt mondom: eső lesz! Punktum.

Szomszédjóska, aki már nagy kamasznak számított mellettünk, mindezeket hallva a sarki telefonfülkéből felhívta a rádió stúdióját és közölte, hogy pár órán belül eső lesz. Biztos forrásból tudja, ugyanis egy titkos jeladó rendszer jelzi az esőt és erre mérget lehet venni. Jelentsék be máris a hírekben. A főszerkesztő elküldte barátunkat a fészkes fenébe és lecsapta a kagylót.

Másfél óra múlva szél kerekedett, és az udvar közepén bóbiskoló vén diófa ágait csavargatni kezdte. Leszaggatta a szárítókötélről az ingeket, azok fehér sirályként repültek át a háztető fölött, ki a térre.

Mogorva felhők parkoltak a Nap elé, és egyre gyűltek, tornyosultak, ellepve az eget. Távolról tompa dörgés hallatszott és a nyakunkba zúdult az áldott eső. A föld percek alatt elnyelte, mint részeges öreg matróz a rumját. Még két napig esett kisebb-nagyobb megszakításokkal. A madarak és az emberek magukhoz tértek, a kerek virágágyásban a virágok kiegyenesedtek és színesen pompáztak. Vilma néni a lakók tortával ünnepelték. Nagy rangra emelkedett esőjóslatával. Meg is fogadtuk, hogy többet nem csúfoljuk. Mindenki vidám volt, csak Alex Popovics, a rádió főszerkesztője járt-kelt savanyú képpel át a téren, és a mai napig nem jött rá, honnan tudta az ismeretlen telefonáló, hogy pár órán belül eső lesz.

OZSVÁTH ZSUZSA

Madaras mese

*Elvitte a kedvem egy madár.
Felkapta az utcakőről
és már vitte,
vitte is oda,
ahol még ő maga se jár.*

*Már hetedhét országon túl járt
rajtam az eszem.
Azt is vitte a madár
és szívem
maradt csak.*

*Akkor mondtam a madárnak:
add vissza a kedvem;
az eszem elhagy magától is,
de nélkülük szívesen is
szívtelen vagyok.*

*És mondta a madár: szíves
engedelmeddel, nem tehetem.
Majd ha szívedből leszel eszes
és eszedből is kedves:
megkapod, kedvesem.*

OZSVÁTH ZSUZSA zs-vel és th-val. Echte nagyváradi. Nyert már irodalmi (Kortárs Hangon) és dalszövegíró (MR2 Petőfi rádió) pályázatot is. Publikál a kolozsvári Heliikonban, valamint magyarországi (Agrida) megjelenése is volt már.

meghalunk

*mind meghalunk egyszer
a sok-sok cukortól
a szívritmuszavartól
eláll a lélegzetem
vagy ha túlzásba viszem
a túlzásokat és vehetem
zokon a másét. vagy
megbetegszik a májam
(a sok cukortól persze)
ideg-összeroppanást kapok
torkomon akad a szálka
mint más szemében
a saját rövidlátásom
vagy leesek a létráról
magával ragad egy autó
(persze benne a pasi is
totál magával ragadó)
szóval mind meghalunk
egyszer
és páran meghalunk
kétszer
ha a szó szerinti gondok
nem szív szerinti dolgok
tehát mind meghalunk
mondom
aztán
– mint ki jól végezte dolgát –
talán élni is fogunk*

nem látszik

*Benőtte
a dudva, muharszöszök
a hajban,
durva kóró csupán
az ujjperc,
földbe gyökereztek
a lábak;
itt bordákból van a
kerítés,
csoffadt füleket
fúj a szél,
kis, tompa kavicsok
a szemek,
szóhiányban húscafat
a nyelv;
képmutatás az arc, ha
nem látszik.*

SZOMBATI ISTVÁN

MIKOR FOGTOK PÓTVIZSGÁZNI?

Pubi mementója

Ahogy kiléptem a sittről, mint a rövidlátók, hunyorogni kezdtem, pedig nem Kufstein várában szitáltam az időt. Ahogy javult a látásom, mint az ünnepelt sztárok, kapkodtam a fejem, vivátozást vártam, őrjöngő csápolást, ahogy a narkósok csápolnak egy-egy popkoncerten.

Füstbe ment terv lett, temetői csend andante moltóval húzott a keblére. Mint kóró a szélben, billegtem a megsemmisülés ösvényei felé. Ennyi lennék, Uram, néztem az ég felé, morzsa a morzsában? Lehet ezt folytatni, nem dőf le kardjával a szőrösszívű magány? Kerestem a bátyám pufók, öntelt képét: nem bírsz feloldozni? Még nem tudtad felfogni, hogy miattad kellett a zárka mélyén üljek?

Őszi szél motozott, csípős kérdésekkel: milyen volt odabent, ragadt rád valami, érzel megbánást, vagy kést rántanál megint, ha úgy hozná a helyzet? Esőpermet szitált, csókolta a fejem. Azt a lányt kerestem (Duci, Lili, Réka?), akit a galeri elől el akartam dugni. Akár a kisujjam, vékony volt, sziluett, arányos labdákkal. Emlékszel még, bébi? Azonnal rád szálltam, ahogy leugrottál a reggeli vonatról. Bár nem volt szakadt farmer, tüllfüggönyös pólód, minden mozdulatod szexis kéjjel üzent, te csak értem jöttél, nem akarod te a népedet tanítani egy falusi katedrán!

Már a peronon éreztem, hogy megvagy, mikor letetted a táskád s a tudakozó ablakához léptél. Akkor még nem voltak okostelefonok, csak unatkozó srácok, szaglászó kamaszok. Kellett a kihívás, loptunk, vagánykodtunk, s mielőtt a delikvens kiborult, rendőr után loholt, visszaadtunk mindent, megvártuk, míg nevet, gyorsan keresztet vet, áldja az Istent, aztán továbbléptünk, vártuk a kihívót.

Mikor lejárt a büntetés, remélni mertem, te legalább eljössz, vársz a kijáratnál. Odabent (nem volt más választás), bennem voltál mindig. Miért nem jöttél beszélőre? Gondolom, csak azért, mert nem tudtad a nevem. Olykor, ha áhítattal szóltam, bevillant öklömnyi kék szemed. A tisztelet, a szeretet gyertyái égették a lelkem. Olykor nehezteltél. Akár egy tulokra, haragosan néztél, emelted a hangod, mint egy pedagógus, ha dorgálni próbál: mit tettél, majom, megölted a bátyád! Jégcsappá dermedtem, a bátyám emlékképe rugdalódzott bennem. Futásnak eredtem, mentő kell. Mire te vén nagyanyám hangján forgattad a késed: fejre estél, Pubi, feladnád magadat?

SZOMBATI ISTVÁN író, nyomdász. Váradon született és tanult. Érettségi után nyomdászként ténykedett a betűk világában. Lapokban közölt. Szerepelt az Ajtók c. prózaantológiában. Önálló kötetét (A sikoly) a Dacia Kiadó hozta (1988).

Bár nem érzem az esőt, vakarom a fejem, jó lenne, ha súgnál, merrefelé lépjek, hogy újra elérjelek? A bátyám, anyám után, a zöld határra indult. Az otthonunk, ha van még, hideg, mint a börtön. Na, akkor merre, kérdeztem magamtól, ki tudja, megvan még a kunyhónk, pubertás éveink fényes búvóhelye? Ha itt nem várt senki, nem lehet, hogy lent a fűzfák alatt lapulnak a srácok? Mert azt a kis kalyibát nekem köszönhetik. Nem árt egy biztos hely, papoltam hatszázig, esősebb napokon kiszolgálna minket. Lehet cigizni, dumálni, csajokat fogdosni. A szűkebb kis galeri, a negyedbeli srácok, ujjongva fogadták, jó fejnek neveztek, picit híztam tőle. A többi már nem volt gond, a széthagyott deszkákból nem volt nehéz lopni egy-egy épülő panelnél. Remek búvóhely lett a felhúzott kalyiba. Rücskös oldalain klotyós rigmusokkal színeztük a tájat. Mielőtt lecsuktak, egy bővített mondattal üzentem is neked: remélem, még eljössz, én biztos, hogy itt leszek!

Bár egy fűszál se mozdult, ahogy közeledtem a kalyiba felé, nem volt bennem harag. Kit kéne vádolnom, talán a bátyámat, mert nem küldött skót whiskyt dublini „várából”? Vagy téged, mert nem jöttél beszélőre sose? Vajon gyilkolni akartam, mikor leszúrtam a bátyám? Vajon kellett a pénz, mikor elcsentem a bukszád? Különben láthattad, a galeri is ott volt. Úgy járt a szemük, mint a hegyi gyíknak, ha lecsípi a farkát. Kellott a kihívás, ki mire vitte azon a délelőtt, ki mivel fog majd dicsekedni este, mikor összegezzük.

Mi történt, kérdeztem ártatlan pofával, mikor a peron lócáinál pityeregni kezdte. Kékültél, zöldültél: ellopták a tárcám! Mit akartál venni? Szállodai szobát, törölted a könnyed, holnap két vizsgám lesz!

Ahogy közeledtem a Tisza holtágához, arasznyi fényt láttam a billegő ajtónál. Tessék fuvolázní, mondta egy férfihang, durván, parancsolón. Mennyi gubát adtál, kérdezte valaki érdes, fakó hangon. Ne pattogj, habléány, ma nem volt randevú a dohányárudában!

Miközben lassítok, követ taszigálok az Adidas orrával. Aztán belerúgok. Akarom, hogy fájjon, ébredjen a tegnap, láthassalak újra, mint azon a lanygos délelőttön, amikor – bár nem volt rá szükségem – elloptam a pénzed. Emlékszel még, bébi? Ahogy megállt a vonatod, kapkodtad a fejed, mint egy vaksi egér. Majd noteszt vettél elő, szállodát kerestél. Amíg hezitáltál, elcsaptam a bukszád. Szerencsére közben élénkült a mozgás. Valaki közülünk, az egyik farmeres fiú, futásnak eredt, mire kiáltoztál: segítség, fogják meg, ellopta a pénzem! És ha én loptam el, kérdeztem nevetve. Láttam, hogy legyintesz, melegebbre küldesz. Logikátlannak tűnt, a tolvajok szobroznak a károsultak mellett? Gondoltam, indulok, próbára teszek. Sírtál, mint egy csibe, ha az anyjától elmarad. Mit tehetnék érted? Megálltam fél percre. Nem mondtam még, tökfey, holnap két vizsgám lesz, szálloda kéne... Ezen segíthetek, tudok egy ingyenest. Hol, a városi sírkertben? Picikét közelebb, a Tisza holtágában, s mondtam a kalyibát. Ott ellehetsz reggelig. Nevettél,

sértetten, verébnék nézel? Inkább vidékinek. A tegnap még, gondolom, lucernát kaszáltál a fáradt öregeddel. Hagyd a dajkamesét! Te tudod, mondtam, s amilyen hanyagul csak lehet, felhúztam a vállam. Állj, süvített a hangod. Úgy értem, velem tartasz mégis? Rendes srácnak látszol... Rendes? Fejhangon röhögtem: szakadt a ruhám, a pólóm cseppet véres, lehet, embert öltem... Zavartan pillogtál. Van más választásom, kérdezted magadtól, s remegő léptekkel battyogtál utánam. A vigyorem frivol volt, a hangom bizarr, nyegle, amikor kérdeztem: az ordasoktól nem félsz? Felhúztad a vállad, te félnél a helyemben?

Mire leértünk a partra, alkonyodni kezdett. Árnyaltabb színeket öltött a növény, míg a nagyra nőtt fák fejkendőt kötöttek. Bár lötyögtek még páran, mosták a lábukat, készülődtek haza. A kunyhónk közelében nem láttam már senkit a barátaim közül. Ha le akarsz „tusolni”, kezdtem mókás hangon, tudok egy jó helyet, ahol beállhatsz derékig, én pedig, ha tudom, behunyom a szemem...

Miután kidobtuk a horgonyt, úgy gondoltam, hagylak, tanulj egy ideig, bár amit eldobtál év közben, aligha lehet már pótolni. Van egy áramfejlesztőnk is, próbáltam picit segíteni. A galerivel loptad? Kánaánból küldték sugárhajtásával. Nevettél, élénken. Én pedig, amikor trikóra vetkőztél, kiálltam a partra szúnyogokat fogni, ne szívják a véred. Nem sokáig tartott elszánt posztolásom. Ahogy fogyott a holdfény, remegtek a bokrok, ordasok suhantak! Kidugtad a fejed. Alig bírtál szólni, mikor bicskát pattintottam: neked teljesen elment?

- Nem hallottad, Lili...
- Bőregerek jönnek?
- Bújj el a kunyhóban!
- Megjött a galeri?
- Mire számítottál, tündéreket vártál?

Úgy kezdem érezni, magam is remegek, csend ordibált bennem, dermedt a szoftverem. Azt hiszem, te kapcsoltál előbb, elkaptad a kezem: marha vagy, tökeszű, máris ölnél értem?

- Nem emlékszel, Lili, mit ígértem neked a huzatos peronon?

Akár egy balfácán, tépett vitorlával, jégcsappá dermedtem. Mit kéne csinálni, tegyem el a késem, egyezkedjek velük? Tátogtam, hápogtam. Olyan volt a hangom, mint a nyárfalevél, ha esti szél csókolja: ha tesztek még egy lépést...

- Akkor mi lesz, öcsi?
- Nem árt, ha tudjátok, ez a vidéki lány nem közös szerzemény!

Mint az orosz tankok, jöttek, közeledtek. Nem volt sok választás, a víz felé löktelek. Ha átázik a szerkód, biztos lelohadnak. De ők csak röhögtek, gatyára vetkőztek.

- Ha tesztek még egy lépést...

Tettek, én pedig szúrtam. A bátyám földre esett, rohantam mentőért.

Mit mondott Petőfi?

Szeptember vége, motyogtam csendesen, szenttelen képpel, úgy érzem, esni fog. Senki se figyelt rám, nem bontottak ernyőt. Ha Petőfi mondja, biztosan megállnak: mit üzenél, Sanyi, szeptember végével?

Legyintek. Dühösen. Magamban beszélek. Próbáltál dönteni, tudod, merre lépjél? Tudod, merre voltál, hol háltál az éjjel? Sétatéri kőpad szitálta az álmod? Ha látna a barátnőd, gondolod, csókolna szikrázó szemével?

Mióta meghalt apám, szürke egyhangúság morzsolja napjaim. Ha olykor sikerült megráznom magamat, úgy kezdtem érezni, pirkadni kezd bennem, a vak sötétszürkére, a bárány élénk fehérre vált. Rigók füttyentenek, pacsirták köröznek, s mint nagyapám portáján, birkanyáj kolompol, füvet rág az élet. Csak apám tekintete ne pofozna mindig: hiába ástál el, nyomtál a föld alá, bárhová is tuszkolysz, bizonyosan látom, zsombékba merültél. Miért dobtad a villám? Miért kell legyintened: könnyen jött, akkor meg? Hallgattam, sunyítva, haraptam az ajkam. Ha oldódtam keveset, tisztult a bódulat, jött a hisztéria, képzeletbeli kardommal szembeszálltam vele: meddig baszogatsz még, azt reméled, fater, a lenti világban is te lehetsz az isten?

Ez talán erős volt, akkor is belőle és kiválóan éltünk, mikor mások tejért, húsér álltak, tíz deka rossz vajért. Mikor józanodtam, tisztogattam magam, mindig észrevettem görbülő nézését. Sejtteni véltem a következő kérdést: a bátyádra gondoltál, juttattál morzsákat? Akartam, hidd el, nem találták sehol. Egy ideig, úgy mondták, Hágában dorbézol. Nyomozás alatt állt. Sunyi bűnöző lett, migránsokkal csencselt. Azt hiszem, öreg, hosszú volt a póráz, amit nekünk adtál a mások rovására.

Ittam néhány kortyot valami piából. Reméltem, nem szól rám, mára megnyugodott. Vagy kérdez még anyámról, aki rendesen eldobta? Ahogy lazább lett a határ, kint maradt egy ismert együttessel. Mecsúghatom, fater, mikor beteg lettél, hívott maga után. Azóta semmi. Úgy tudom, feketemunkás lett az egyik Eiffel bárban. Nemigen táncol már, a vetkőzős csajokat szokta egyengetni. Úgyhogy, drága apám, rakd el a szemedet, ne csak engem szapulj, ha csikorog a szíved. Ha lesz tető felettem, meg egy rendes szoknyás, szorítunk majd helyet számodra is bennünk.

Na, most már, azt hiszem, kifújhatod magad, vagy még most se tudod, merre kéne lépni? Sínek jönnek-mennek, keresztezik egymást. Hol lehet a váltód, mikor fog kattanni? A Gödör felé húznál, vagy olyan szállodába, melybe apád vágya is fel-felkúszott egykor? Az eszkortok kedvelték, legalábbis hitte. Körbecsicseregtek, s hálásan legyezték fonnyadt hiúságát.

Mint a kéményseprők, ha takaros nőt látnak, tisztogatom magam. Rég nem tébláboltam ezen a vidéken. Változott itt is keveset a világ, forgóajtót pakoltak a színes romkocsmára. A jelenlegi tulaj, apám barátjának torony-

magas öccse lett tulajdonos. Kimért és megfontolt, királyként dirigál. A vendégek közt járkál, mintha ott se lenne. Csak akkor keménykedett, ha fazonok ütköztek, ha az enyhébb szélből vihar kerekedett. Ha durvább lelkű lenne, amilyen a bátyám, hajlamosabb lennék testvérként kezelni. Úgy tudom, az ő anyját is bírta nőfaló apuskám, ha a kedves barát üzleti úton volt, járta az országot.

Mi tetszik, Aranyhal, kérdezett a király, ahogy a söntés túlfelére került. Nem vagyok már arany, nevettem szerényen, a bronz is távolodik... Pacsiztunk, finoman, miközben jött az ötforintos kérdés: mivel segíthetnék? Keresek valakit. Egy whisky segítene? Áron nem várt választ, töltötte a duplát. És ha nincs dohányom? Könnyedén legyintett, nála ezt úgy hívták, ha majd lesz, behozod. Ötszáz éve ismert, átláthatott rajtam: mennyi volt az este, kit siratsz már megint? Talán csak magamat, nem fecseg a képem? Kérsz egy bikarbónát, vagy egy újabb piát? Köszöntem, indultam. Adott útravalót, egy ropogós Szent Istvánt.

A belváros utcáin galambok pörögtek, tusoltak a fényben, szellők sepregettek. Bármerre indultam, a Bazilika figyelt. Miközben kongatták a delet, bökdösött valaki, nyilván a jobbik én: tudod-e már, merre? Sose gondoltad még, hogy a te órád is üthet? Hová lett a tartás, a fickós önbecsülés? Úgy mered gondolni, különb vagy, mint apád? Te sohase voltál madár, kétarcú szörnyeteg? Hogy vágod ki magad, ha elkap az a volt csajod, akit felturbóztál?

Leánycsapat vihog a Szent István körúton, a Víg közelében. Bár remek a színük, biztos nem színészek. Meresztem a szemem, hátha ott van köztük az a vidéki lány, akit pár évvel ezelőtt magamba zártam. Többen felismertek a festett, díszes csajok közül, vékonyan hellóztak. Szoktál még festeni, patanjunk fel hozzád? Ahogy sikerült túljutnom rajtuk, édeskés hang kérdez: megvárnál, Pandora? Benyomtam egy féket. Úgy láttam, vesztetre. Mert a mázsás Mancsi – három vagon bizsu lötyögött rajta – nem énrám vadászott, öklömnyi kutyáját próbálta befogni. A világoszöld pincsin sötétbarna masni, meglépett valahogy ezüst rabláncáról. Hová inalsz, puca, váltott dühösebbre a billegő rozmár. Nem mondtam még neked, hogy az a slamos gyerek nem a mi emberünk? Dögöljél meg, trampli! Feléjük rúgtam. Késett a mozdulat, felkapta az ebet, s továbbbúszott vele.

Mikor sikerült helyre tennem magam, lassan körbenéztem, úgy vettem észre, cvikker-veszély suhan. Majd ahogy kiszúrt a kövület, eldobta a botját, s felém iramodott, akár egy gyepmester. Aki bekapta a horgát, hatszázig ficánkolt, megbillent a gyomra.

Te lennél, Pandora?

Lekapta cvikkerét, mellyel sose látott. Ne hadonássz, fiam, addig nem szabadulsz, míg nem vizsgálol újra! Meddig lébecolnál történelmünk hátán? Ha azt mondom, Hunyadi, mit társítasz hozzá? Bírsz már emlékezni, mit mondott Petőfi, mikor Segesváron jártál?

JOCK EVELIN

EZ + AZ

Csak a fele

Támadó baktérium, vérrel teli akvárium és benne halak, jó sok. Jósok mondták, hogy az egyik olyan, mint én vagyok, hogy nincsenek ott többen nagyok, ezért én egyik hal szavára sem adok, mert beképzelt, önfejű, személtáda vagyok. De hát a halak nem is tudnak beszélni! Mindig azzal nyaggatnak, hogy jó lenne feleszmélni, nem minden hétvégén öt felest meginni, az összes szememet szanaszét sírni – nem, mintha kettőnél több lenne, de na, nekik a kettő az sok. De ha nekik a kettő az sok, akkor miért mondják, hogy neked is sok eszed van? Mert két eszem lenne? Különb is, nem iszom feleseket, nem feleselek, én egészet iszom, fele se igaz annak, amit állítanak, hiszen ők is csak a szintisztára számítanak... a szintiszta igazságra. Véd a golyóálló a támadókkal szemben, de ha olyan támad, aki nem szende, hanem az életed értelme, akkor azért öl meg, hiszen ha kalapács vagy, miért ne legyen ő szeg? De ki a fal, amibe verem? Beverem vagy ki, beoda? Menekülnék, de hova, hova?

JOCK EVELIN Érmihályfalván született, 18 éves, az **Ady Endre Elméleti Líceum** végzős tanulója. Gyerekkora óta ír több műfajban, felcseperedve viszont a versekkel kötött életre szóló barátságot.

Hiba

Megpróbálom úgy elmagyarázni, hogy te is megértsd. Most szólok, nem lesz könnyű. Lehet, hogy ezer mocsár lep majd el, és megijedsz, mert a lochnessi szörnyű. A Mount Everest csúcsára a hullahopp-karikát, mint hős gyerek dobod majd, és visítasz, ha az évszakok egyike hason lő, mert még nem ebédeltél, és éhes vagy. Fáj a fejed, mert a gyógyszer nem hatott, és tudom, úgy érzed, mindenki elhagyott, s fáj a karod, mert most lőttél először és mellé, méterekkel. Tudom, most kéken villognak a fények, élénksárgán világít a hold, de ne hidd, hogy a levegőbe fülhatsz ingyen! Szivárvány ragad el, öklendezel, sírsz, hogy a rothadt almából te többet el nem bírsz. Régen azt mondta neked a barátod, ne kezd el árulni az

almát, hiszen ő akkor már látta a családot, lyukban ténfergő férgeket. Mikor tested koporsóját olajjal bekenik, hogy jobban csússzon az utolsó feles, és a kívánságod már csak annyi legyen, hogy felhívhass engem, kedves, akkor mondd meg, hogy ki voltam neked, egy torz árnyék vagy a másik feled?

Kit érdekel?

*Vezettél-e már vakot át a zebrán,
mely vadul nyakadba nyerített?
Volt-e már úgy, hogy halálos betegen
A betegsége az, mi segített?
Hullott-e már alma olyan fáról,
melynek kertésze rég halott,
S lett-e már bálkirálynő az,
kinek ruhát nem mester szabott?
Lehet-e a senki valaki ebben a világban,
S akad-e neki hely fenn, Csodaországban?
Fáradt a ló, vágdat, lohol,
Dühös édesanya hajnalig kohol.
Sírás sok, csend elenyész,
Döntsd el, hogy maradsz vagy mész!
Temető és sír, penész és zsír,
Bölcső és születés, halál és temetés.
Akaratlan megállsz úgyis mellettem,
Megérzed mindazt, amit szenvedtem.
Tudod, hogy e rosszat nem te érted el...
Ezért mész el... Kit érdekel?!*

Ugyanúgy, ugyanazért

Ma már nincs erőm, hogy sírjak, megint ugyanúgy, megint ugyanazért. Nem unod még, keserűség, hogy a levesembe folyasz? Nekem ugyan nem kell a maradék! Az idő vasfogán nem juthatok át, bármennyire vagyok torkos, ma be kell érnem az ajkaddal, a vértől bármennyire foltos. Add ide a kezed, hadd szorítsam lilára, hogy az ibolya irigyen megmérgezzen az illatával, hadd ne fájjon már megint ugyanúgy, már megint ugyanaz... Hah, persze, ez nem így működik! Ha fáj az élet, fuss el véled! Fáj a magány? Pedig egyenlő arány: te is egyedül, én is egyedül. A lélek menekül. Csak azt tudnám, hogy tested miért zárod börtönbe, mikor lelked szabad, s mégiscsak van magadhoz annyi szavad, hogy parancsolj a lelkednek... Élj végre! Te nem akarsz élni? Ja, hogy neked ez az élet, begyepesíteni egy puszta elhagyatott rétet? Kiölni másból is a létet? Beletörődni az emberi tudásba? Mindent jóváhagyni az egyetemes vallásba? Párban élni, feleszmélni, hűnek lenni... de kihez vagy hú? Mert hogy magadhoz nem, az biztos. Fedheted a valót azzal, hogy én nem értem, de csak húztad a vállad, ha magyarázatot kértem. S hogy eltöröljem a sok felesleges vért, nem, nem sírok megint ugyanúgy, ugyanazért.

Világnéz-e?-t

Itt élő ítélők, hozzátok szál szavam, látjátok, hogy az emberiség háttal előre halad? Döntésünk más hozzá, véleményünk rég kész, kár, hogy azt is megmondják, hogy mit akarsz, és hova mész. Mikor minden jól megy, előtted gördül a szőnyeg, és elvész a dominanciában ólomkezed, amit azért nem emelsz meg, mert nem bírod, vagy mert gyenge vagy, s kisírod mind a hét szemed, mert olyan vagy, mint a gonoszok, hét testben hét lélek, csoda, hogy még élek a hazugság peremén... Olyan szép onnan a műugrás meg jó mély. Folyik a víz, és te alátartod a szád, hogy attól fülj meg, amit más életnek lát, és sírj a depresszión, mert olyan szép hosszú szó, hogy már a leírásához is kell vagy két-három nyugtató. Lehet, hogy kifognak, mint egy halat, melynek pikkelyén csak a fájdalom marad, s remény az van, mert az hal meg utoljára, nálunk a vezér a népet hagyja utoljára... igen? igen! Én-központú, laza, bőgatyás társadalmunk társ a dalban, amit együtt írunk.

Kár, hogy a refrén kicsit döcögős, de ha fizetsz, belekerülsz, mint „hazafias hős”. Te a hazáért annyit se tettél, mint a koldus érted – ő ad neked enni, mikor kétségbeesetten a számlád kéred, s annyian éheznek, míg te fogyókúrázol, hogy úgy lássanak, ahogy akarod, hogy lássak – az ilyen emberek a saját sírjukat ássák!

Fesztivál

Egyetlen céloom aktívan fesztiválozni, önfeledten játszani azzal a sok díszes emberrel, akiknek az arca színes, környezetbarát festékekkel van bekenve. Vajon ez a sok légy nem zavarja őket? Van, hogy a fesztiváli mámor, mint Niagara, feltör, csak színében más, mikor lemegy, meg mikor feljő. Megvetsz engem minden egyes szómért? Te még sosem hajoltál le az apróért? Adakozol abból, amit másoktól lopsz el? Ez olyan, mintha azért tanulnál, hogy butább légy... Bár van, akinek bejött. Hurrá! Színtelen, szag-talan, mi az? Biztos te vagy, mikor ki akarsz tűnni a tömegeből, bezzeg kitűnsz egyből, mikor elbújni akarsz, úgy virít akkor a mocsárságra körömlakkod, akkor mindenkit zavarasz. Felgyűröd, ha koszos, nyakig az ingujjat, de ha személyiséged éri vád, veszel egy szín újat. Milyen vagány lehet a gardróbban ruhák helyett személyiségeket tartani... s tetszés szerint cserélni őket, esemény szerint, például balesetkor jól jönne a nyugodt, de a sajnos addigra mindig elszakad, s a határozottság harisnyája is csúnyán felszalad. Még jó, hogy a hiszti sisak acélból van, és a gardrób is csak a célból van, hogy sok színes ruhát magában tároljon... s hogy a rendőrség a ruhákat, ne engem vádoljon.

A te döntésed

*Az ember, ha gyerek is, maga döntse el,
Hogy ez elátkozottság szülte földön
Neki élet vagy halál kell!
Édes-e vajon mindig a méz,
Melyet sok száz dühös méh őriz?
Érte nyúl a gyermeki kéz.*

*Hagyod? Hagyjuk? Ő hagyja,
Hogy ezer fullánk karcolja fiatal bőrét,
Rosszul döntött? Jöjjön rá maga!*

*Minden seb meggyógyul a tapasz alatt,
S a felkelő napnál, évek múlva,
Erőt véve kinyílik a tapasztalat.*

*Gyerek, vigyázz, hisz láthatatlan angyalod
Nem szorítja lilára kezed,
Van, hogy te kell megírd a saját dalod.*

*Gyerek, ha minden inad azon van,
Hogy haladj egy zsákutca felé,
Nyugodj meg, ezer ilyen lesz a városban.*

*Ne félj visszafordulni, s elkezdni újra!
Támaszkodj az időre, ha menekülsz előre!
Ne gondolj soha a kegyetlen múltra!*

NAGY ALMA ANNA

Szürke

*Fehérben feketét
Feketében fehérét.
Fáraszt egy gondolat.
Jobbat remélek?
Enyém a minden s én szeretem oly nagyon,
Rohanó éjben elvenni nem hagyom.
Hajnalban átkarol a tűz s nem éget
Melegen átölel s azt mondja: téged!*

Te...

*...Megcsaltál dérrel, hideg téllel.
Megcsallak széllal, napnak melegével.
Fák között várva
Csillogó selyemre, árva bánat,
Sárga lelkem fáradt.
Menedékem, zöld vidéken Te vagy, szép virág
Mikor bonyolult lelkemet bántja
A világ...*

NAGY ALMA ANNA, Nagyvárad, 18 éves és lusta, elfoglaltságai többnyire hangulat- és évszak-függőek. Tíz évig csellózott, nyolc évig zongorázott, de mindig dobolni szeretett volna. Jelenleg színházban dolgozik, de szeretne egyetemre menni, bár azt még nem tudja, mit tanulna szívesen.

(Nincs még cím)

*Mint mikor a szürke selyem vár
és mindig szívja a fejem,
a helyem ott s itt áll egy helyben
a helytelen jelen.
Szidlak s várlak, hívlak,
végig állsz s a végtelenbe szállsz
te mának füstös szenvedélye.*

PILIZOTA SZANDRA

MARGA: KUDRIC PUCÉR KÍSÉRTETE

részletek

Az izzóvalagájú

*Zakató' a vonat a sötétbe'
Beograd felé.
A kupéba' meg a papó szovel.
Meg nem ébred a'.*

*Szöksz, Izzóvalagájú Leán!
Mi va' neked ottan a végébe'?'
A' is zakató'!
Meg valódi bőrbő' va' a karimája.
Meg a farka á' nekije föl felé.
Meg a karjai hínak téged.
Meg a fejin va' neki a gázálarc.*

*Nevecc rajta meg a valagad még jobban izzik.
A Trombitakirály csókokat fú' a szájadba.
Meg a szemei gülük a maszba'.*

*Közbe' meg zakató' a vonat a sötétbe'.
Körbe' rohan a hajtókar.
Meg a fekete hajatok a maszkot táncójja körbe.
Meg a Trombitakirály a peckeden jáccik.
A szoknyád alatt.*

*Visongasz, Izzóvalagú Leán!
Meg a vonat zakató' a sötétbe'!*

**PILIZOTA SZANDRA 1976-
ban született Dunaújvá-
rosban, jelenleg is ott él,
kertészként dolgozik,
gyerekkora óta ír.**

Angyalcsináló

Rúg a' Izzóvalagájú Leán'.

Min' a lú.

A térgyedet éri, vén Drabarica.

Kajabá'ni kezdesz:

– Há' mit viszkedett a picsád, buta leán'?!
Pök a' Izzóvalagájú Leán'.

Aszt a baró bibircsókádat talájja.

– Meglássá, a Trombitakirály e'szöktet engemet!

Nincse' foga a röhögésednek:

– Méé kéne a gazdag legénnek a falu csorró kú'vája?

Megin' rúg a' Izzóvalagájú Leán'.

Min' a lú.

Meg túled röpül nekije a nyakleves.

A takony menetet csiná'.

Az Izzóvalagájú Leán' nyaka körű'.

Gyün a bajúszos Sofia komisszárnő.

Leszorítja a' Izzóvalagú Leán' kalimpálós lábait:

– Kezdhetjük, Drabarica mama!

Felvesző' egy poharat a' asztraló'.

A' Izzóvalagájú Leán' alvása va' benne.

– E'mén a hasadbó' a Trombitakirály zabikölke!

Meg eszt is vartyogod:

– Asztán azonna' férjhö mégy a Vladóhó'.

Kotyoggya a mákonyos pohár.

– Jó leán' leszó', és aszt csiná'od, amit a papód mond!

Ecetszagos majrét simogacc a' Izzóvalagájú Leán' orcáján.

Altatóda't dúdó'sz néki.

Min' a' ijett purdénak.

Sodrásba'

*Korog a csatorna hasa.
Meg fekete hullámozás a foga.
Fekete meg hideg.
A te izzó valagádat hűti, Izzóvalagájú Leán'!*

*Meg a mejjeid a vízbe' lebegnek.
Meg szusz né'kű' táncó'sz.
Meg a rózsás szoknyád fodrosodik.
Meg a söprűs szempilládat kamelják a halak.*

*Merett halszem a Trombitakirály szerelme.
Merett meg békés.
Min' a murtáv.*

*Meg a csatorna hasa is megbékél mán.
Zubog a víz a sötétbe'.
Meg büffén', mer' jóllakott.
Veled.
Sodrás emészt e' tégedet, Izzóvalagájú Leán'!*

A tepszin

*A tepszin va' a hulla.
Meg mindene cakkos.
Megrágták a leán't a halak.
Meg szaga va' nekije.
Meg a rendőr kamerádok szédű'nek tüle.
Ioan, te meg okádná'.
De a pofádat befogja a' ideg!
Sápacc meg bólinc:
„A Milena a'!”*

Hazudgá'sz itten is, Ioan!
Min' otthon a pereputtynak!
E' a' Izzóvalagájú Leán'
De a romnyid is a' vó't!
Há' egyre mén!

„A Milena va' a tepszin!” – öklendesz.
Asztán fucc.
Mén a csorbaleves a vécébe.
Meg a csempe össze.
Mer' meg akar tégedet fújtani.
Meg a csap rádpök.
Meg a víz hideg.
Felébrecc túle.

Meg megin' fucc.
Górdúl a lépcső alattad.
Szíved a torkodba'.
Te meg hama' az autódba'.
Gázra lépné'.

Beszorú' a' ajtóba a' anyós feje.
Hosszú a' meg bús, min' a lúé.
Vurlyal.
Szakad befelé a dobhártyád.
E' szakíjja be asztat:
– Özvegy vagy, szarházi gazember!
Meg e':
– Mos' mán kúrelheted a koporsódat!
Meg e':
– A Devla tégyen tégedet beléje!

Emeli a bottyát a' anyós.
Űt véle, üt meg üt.
Görnyecc meg ordícc:
– Ne báncsá' mán!

Fáj, mikó' a Devla ver!
De még jobban fáj, mikó' a' anyós csinájja eszt!

Megin' a pucér kísértet

Marian, lapú'sz meg a puskádat emeled.
Nem aszt, ami a gagyádba' va'.
Hanem aszt a fémcsöveset.

Fogod eszt a csöveset.
Meg irányítod.
Kereső' véle a temetési menetbe'.
Aszt a szalonnafájú Ioant!
– Megdeglessz, rohatt gyilkos! – acsarogsz.

Ottan va' a' Ioan.
Ottan a kalapos cigán'emberek köszt.
Pájinkáznak meg rínak a Dimescuk.
Pájinkáznak meg rínak a Bijelichek.

Csak a girhes Zora Bijelich nem rí.
Amottan va' hátúl.
Hátúl rángattya pórázon a vad és fekete kutyákat.
– Gyűjjetek mán meg nyughassatok! – mongya.
Meg eszt is mongya:
– Há' akkó' kaptok maj' túlem!
Zora kezibe' nagyra nől a pórázok csokra.
Húzza láb hó' a degeket a leán'.

Asztán meg felbámúl.
Gülük lesznek a szemei.
Meg elsápad.
Meg elengedi a degeket.
Meg visít:
– Kigyűtt a kuzinom le'ke a koporsóbú'!
– Mi??? – mordúl az összes pereputya.
– Há' ottan va'!
Meg eszt sikoltya:
– Há' nem láttok a szemetek tú'?!

*Marian, fogas izéket lácc a valagadba'.
Min'kettő fekete, min' az ördög.
A degek leszedik a gagyádat.
Meg rángattyák lefelé a kabátodat.
Meg a' inget elejit tépik.
Pucér vagy, Marian.
Hát eszt láttják a Bijelichek is.
Meg eszt láttják a Dimescuk is.
– A Kudrici Pucér Strigo! – sikoltyák a romnyik.
– Kapjuk e' meg karót nekije a szívébe! – ordíttják a mandrók.*

*Marian, fucc.
Meg a' inad szakad.
Meg nyomodba' a degek.
Meg a villogós bicskák.
Meg a puffogós pisztolyok.
Meg a koporsóvivős autó.
Meg a koporsó.
Meg a koporsóba' a' Izzóvalagájú Leán'.
Meg mögöttük a pap.*

Becoming 2,
2015, 150 × 150 cm

UJVÁROSSY LÁSZLÓ

A generative art jellemzői Titus Hora oeuvre-jében

Az általunk megtapasztalható leggyönyörűsebb dolog a rejtély maga. Ez a forrása minden igaz művészetnek és tudománynak.

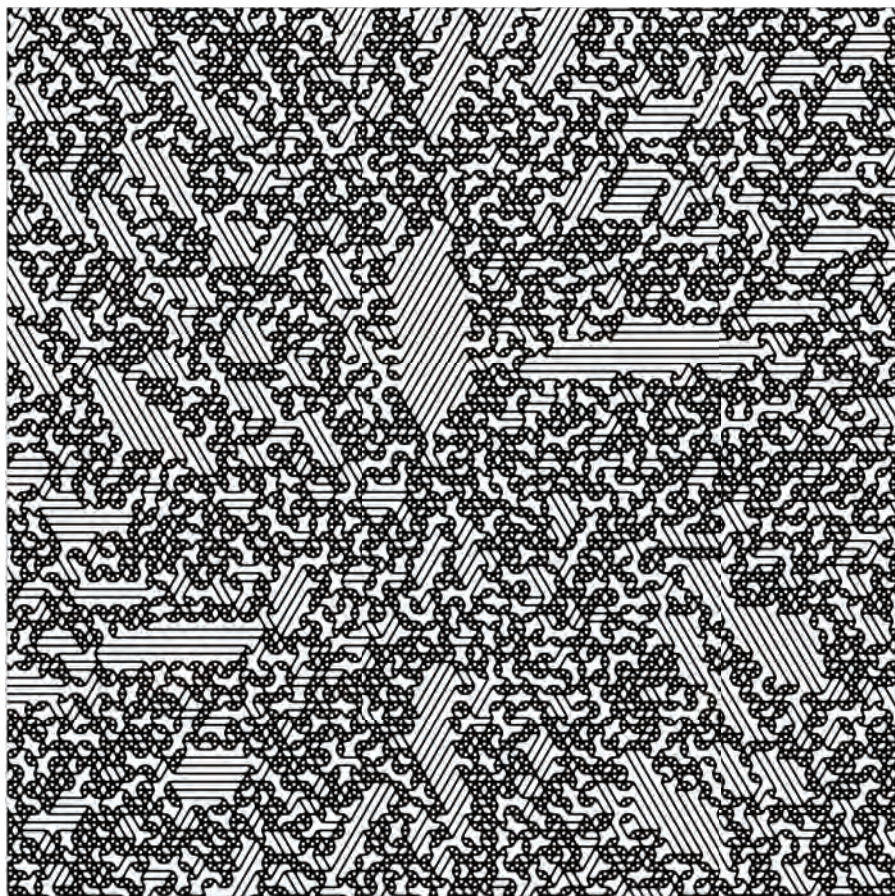
ALBERT EINSTEIN¹

A képgrafika kutatásának van egy olyan szegmense, amely a sokszorosítási technikákon belül az elektronikus képfajták vizsgálatával foglalkozik. Ez a terület ugyan távol van a mindennapi történésektől, nevezhetjük virtuális valóságnak vagy a Tillmann-féle komputerkerteknek², mely képződmények egyikében a generatív művészet növekszik. Ebben a technológia nyújtotta szimulákrumok, művi virágok ligetében jellemző a „túlméretűség”³, melynek oka Jean Baudrillard megállapítása szerint az, hogy „amikor a dolgok, a jelek, cselekedetek megszabadulnak az ideájuktól, a koncepciójuktól, a lényegüktől, az értéküktől, a referenciájuktól, a kezdetüktől és végüktől, akkor végtelen önreprodukciójuk veszi kezdetét”⁴. A fent említett önmásolásnak a kulturális nomádizmus során vannak azért pozitív hozadéka is, mint a modern avantgárd irányzatai által szétört premodern „amforacserepeinek összeragasztása”, összerakása. És számtalan előnye közül a másik, hogy a szerző, amikor egy képen belül művészettörténeti kalandra indul, a megidézett művel való párbeszédre, a kiinduló eredetire tereli a figyelmet.

De továbbra is nyitott kérdés marad, hogy az a műfaj – a sokszorosított grafikára gondolok –, amelyik annyiszor bele tudott szólni a kortárs művészeti utak szántásába, ma mivel tud jelen lenni a digitális képgenerálás szórásában. Az új technológiákat használó, „alfanumerikus absztrakció 0-dimenziós tartományán alapuló”⁵ művek dömpingjében, képes lesz-e a jövőben lépést tartani?

UJVÁROSSY LÁSZLÓ (1955, Ditró) Munkácsy-díjas vizuális művész. A Partiumi Keresztény Egyetem tervezőgrafika tanára, az egykori Kelet–Nyugat, majd a Várad grafikai tervezője. Kutatási területe a vizuális kommunikáció, ebben a témakörben hat könyve jelent meg.

1. Albert Einstein, in Priya Hemenway, *A titkos kód. A művészetet, a természetet és a tudományt szabályozó rejtélyes képlet*, Evergreen GmbH, Köln – Vince Kiadó, 2009, 163.
2. Tillmann J. A., *Levelek tengere, Avagy a távlat távlatra váltása*, Koinónia, Kolozsvár, 2004, 61.
3. Pethő Bertalan, A művészetek filozófiájáról a posztmodern korban, *Esz-tétikai vázlat*, in *Poszt-posztmodern: A kilencvenes évek. Vélemények és filozófiai vizsgálódások korszakváltásunk ügyében*, Platon Kiadó, Budapest, 1997, 352.
4. Baudrillard, Jean, *A rossz transzparenciája*, Balassi Kiadó – BAE, Tartóshullám – Intermedia, Budapest, 1997, 11.
5. Tillmann J. A., *A művészet ezer és tízezer éves távlatai között*, www.c3.hu/~tillmann/irasok/muveszet/atjaro .html

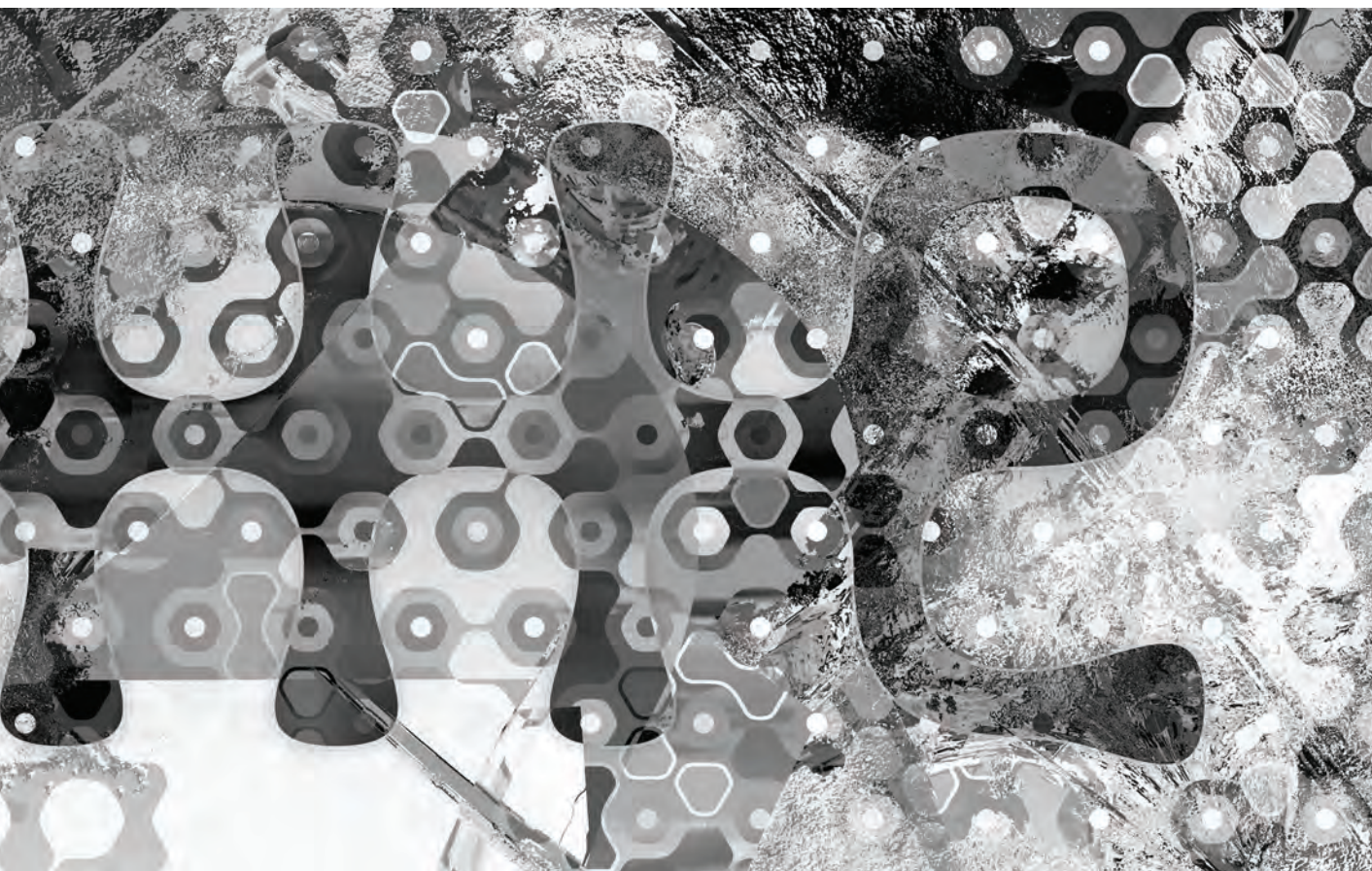

Mielőtt a kérdésre választ kapnánk a nagyváradi születésű, kanadai és magyar állampolgár **Titus Hora**, a generative art nemzetközi képviselője műveinek bemutatásával, illene szólni az alkotóan fejlesztő generatív művészet mibenlétéről. Mindjárt az elején hívjuk segítségül a téma egyik szakértőjét, Philip Galanter egyetemi tanárt, az Interactive Telecommunications Program New York-i kutatóját, aki a generatív artról azt írja, hogy olyan régi, mint maga a művészet, mivel a generatív művészeti kifejezés bármely művészeti gyakorlatban jelen van, ahol a művész tevékenységében önálló rendszert alkalmaz, mint például az élő beszélt nyelv szabályait, számítógépprogramot, gépet vagy találmányt, ami egy bizonyos fokú autonómiával rendelkezik, mozgásba hozhat és ezzel hozzájárul egy művészeti alkotás létrejöttéhez⁶.

Tanulmányában Galanter a számítógép előtti generatív művészetre konkrét példákat is említ, így a konceptuális művészetében rendszereket kutató Sol LeWittet, aki a gondolatát gépnek nevezi, mely létrehozza alkotását⁷. Speciális munkamódszere a „*formális absztrakció és a konceptualizmus közötti*”⁸ kombinációs modulok megalkotása, melyek végül is szabályos rendszerek. Következő példának a román származású minimal artos Carl Andrét hozza, mert a szabályos rendszerein kívül néha olyan technikát is használt, amivel kilocs-

Signal & Noise 68,
2015, 150 × 150 cm

Bahamut,
2015, 150 × 300 cm

csantotta a festéket⁹. André műalkotásai nem csak ezért említhetők generatívnak, hanem azért is, mert az azonos terület elemek ismétlésével sikerült felszámolnia a szobrászatban ismeretes hagyományos központ és periféria fogalmát¹⁰. Ez utóbbi akár termékeny generatív elve lehetne a kétdimenziós (vászon, papír) hordozófelületű központnélküliségnek, amit láthatunk már egyes absztrakt expresszionista alkotóknál éppen úgy, mint az akciófestészet (*action painting*) kaotikusan csurgatott táblaképein, például Jackson Pollocknál. Róla szintén vitáznak a szakértők: ő ugyan nem használ semmilyen rendszert festészetében, mégis mintha véletlenszerű fraktálokkal dolgozna.

Szóba hozhatnánk Vasarely szintén modulrendszerből összerakott ismétlődő permutációs következetességét, op-

artját, mely szintén racionális generatív módszerével hozta létre ismert alkotásait. Ha már az organikus analóg formaalkotásnál járunk, a véletlen rendszerének szerepét is felidézhetnénk – ami nem azonos a kaotikus rendszerekkel – mint a művészet egészének termékeny alkotóelemét. John Cage nevét és a dadaisták szabadságában fogant fluxistákat említem itt, de felhozhatnám Hans Arpot vagy a Galanter által is megadott Ellsworth Kelly nevét, akik kísérleteikben a „véletlen törvényei” szerint alkottak.

6. Galanter, Philip, *What is Generative Art? Complexity Theory as a Context for Art Theory*, Interactive Telecommunications Program, New York University, New York, USA

7. Uo.

8. Marzona, Daniel, *Minimal art*, Taschen / Vince Kiadó, 2006, 66.

9. Galanter, Philip, *What is Generative Art? Complexity*

Megjegyzem, furcsamód nálunk a generatív művészetnek nincs diskurzusa, pedig jellemzői között ott találjuk a román művészet óriását, Brâncuși-t a maga *Végtelen oszlopával*, s akár Paul Neagu munkáiban fellelhető generatív alkotási munkamódszerét vagy más szintén ismert kommunikációs források helyeket – lásd a különböző alkalmazású térkitöltő mintatervet akár a távol- és közel-keleti dekoratív művészetben (textilben, csempézésben a patterns design) vagy geometrikus absztrakt művészetet –, emellett a „tudományos tudás”¹¹ kísérleteit éppen úgy, mint a fenséges esztétikáját. Lyotard *A posztmodern állapot* című könyvében írja: „Az utóbbi negyven évben az ún. vezető tudományoknak és technológiáknak foglalkozniuk kellett a nyelvvel; a fonológiával és a nyelvelméletekkel, a kommunikáció problémáival és kibernetikával, az algebra modern elméleteivel és az informatikával, a számítógépekkel és a számítógépnyelvekkel, a fordítás problémáival és a számítógépnyelvek kompatibilitásának kutatásával, az információátvitel problémáival és az adatbankokkal, a telematikával és az »intelligens« terminálok tökéletesítésével, a paradoxológiával. A tények magukért beszélnek, és ez a felsorolás nem teljes.”¹² Valóban korántsem teljes, mert folytathatnánk a komplexitástudománnyal mint a rendszerek megértési módjával, a kaotikus és a véletlen rendszerekkel vagy a hálóelméletek kutatásaival stb.

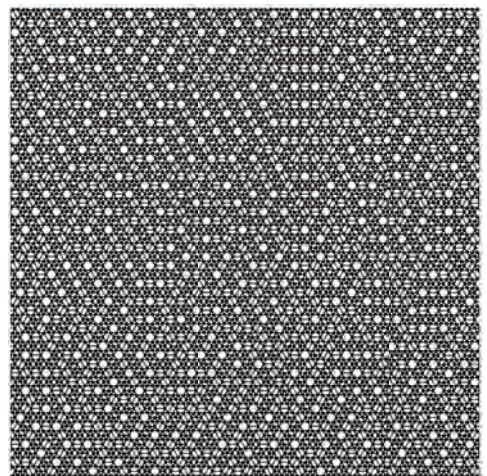
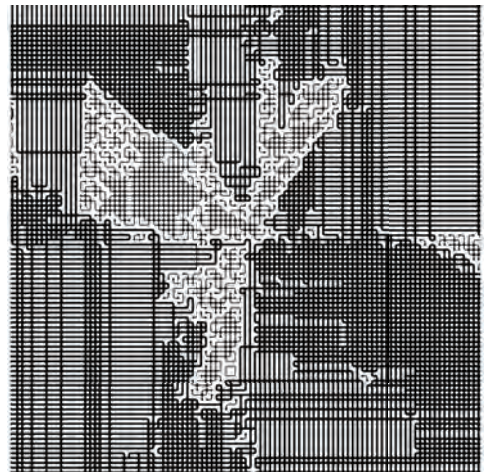
A könyv írásakor Lyotard még feltételes módban gondolkodott, ma már mi magunk is tapasztaljuk, hogy a tudományos technikai átalakulásoknak érezhető hatásuk van a tudás két alapvető funkciójára: a kutatásra és az ismeretek átadására. A művészeti kutatás a számítógépek uralta világban egészen mást jelent, mint a modern vagy posztmodern időszakban, azért is, mert a „posztmodern nem a modernizmus végét jelöli, hanem egy másik viszonyt a modernizmushoz”.¹³

Ezek után nyissunk be az egész számokkal kifejezhető dimenziók között elhelyezkedő fraktálok világába is, az elektronikusan generált organikus képfajták egyikébe, melyeket a természet geometriájaként is emlegetnek¹⁴. A fraktál szó „a latin *fractus* melléknévből és az ennek megfelelő *frangere* igéből ered, amelynek jelentése törni vagy szabálytalan töredékeket létrehozni. [...] Ahogyan a gömb egy fogalom, amelybe beletartoznak az esőcseppek, a kosárlabdák és a Föld, a fraktál is egy fogalom, amely magában foglalja a felhőket, a tengerpartokat, a villámokat és a fákat. A fraktálok formák vagy működé-

Signal & Noise 69b,
2015, 150 × 150 cm

Signal & Noise 95,
2015, 150 × 150 cm

Becoming 3,
2015, 150 × 150 cm

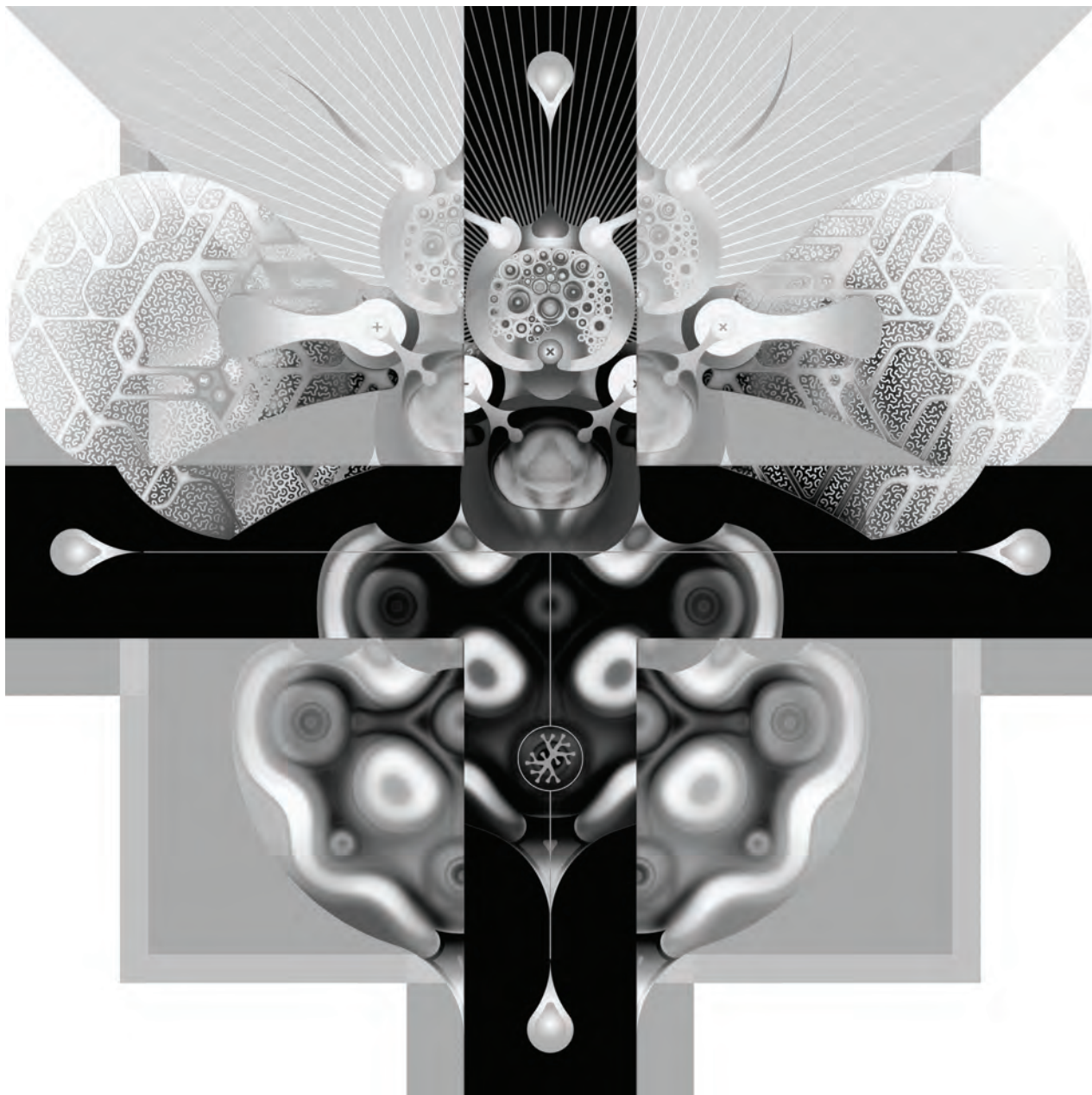

11. Jean-François Lyotard, *A posztmodern állapot*, Századvég Kiadó, Budapest, 1993, 11.
12. Jean-François Lyotard, *A posztmodern állapot*, Századvég Kiadó, Budapest, 1993, 11–12.
13. Jean-François Lyotard, in Pethő Bertalan, *A művészetek filozófiájáról a posztmodern korban. Esztétikai vázlat*, in *Poszt-posztmodern: A kilencvenes évek. Vélemények és filozófiai vizsgálódások korszakváltásunk ügyében*, Platon Kiadó, Budapest, 1997, 413.
14. Hemenway, Priya, *A titkos kód. A művészetet, a természetet és a tudományt szabályozó rejtélyes képlet*, Vince Kiadó, 2009.

si módok – gyakran gyönyörű számítógépes grafikák –, amelyeknek a nagyítás minden szintjén ugyanazok a tulajdonságaik”.¹⁵

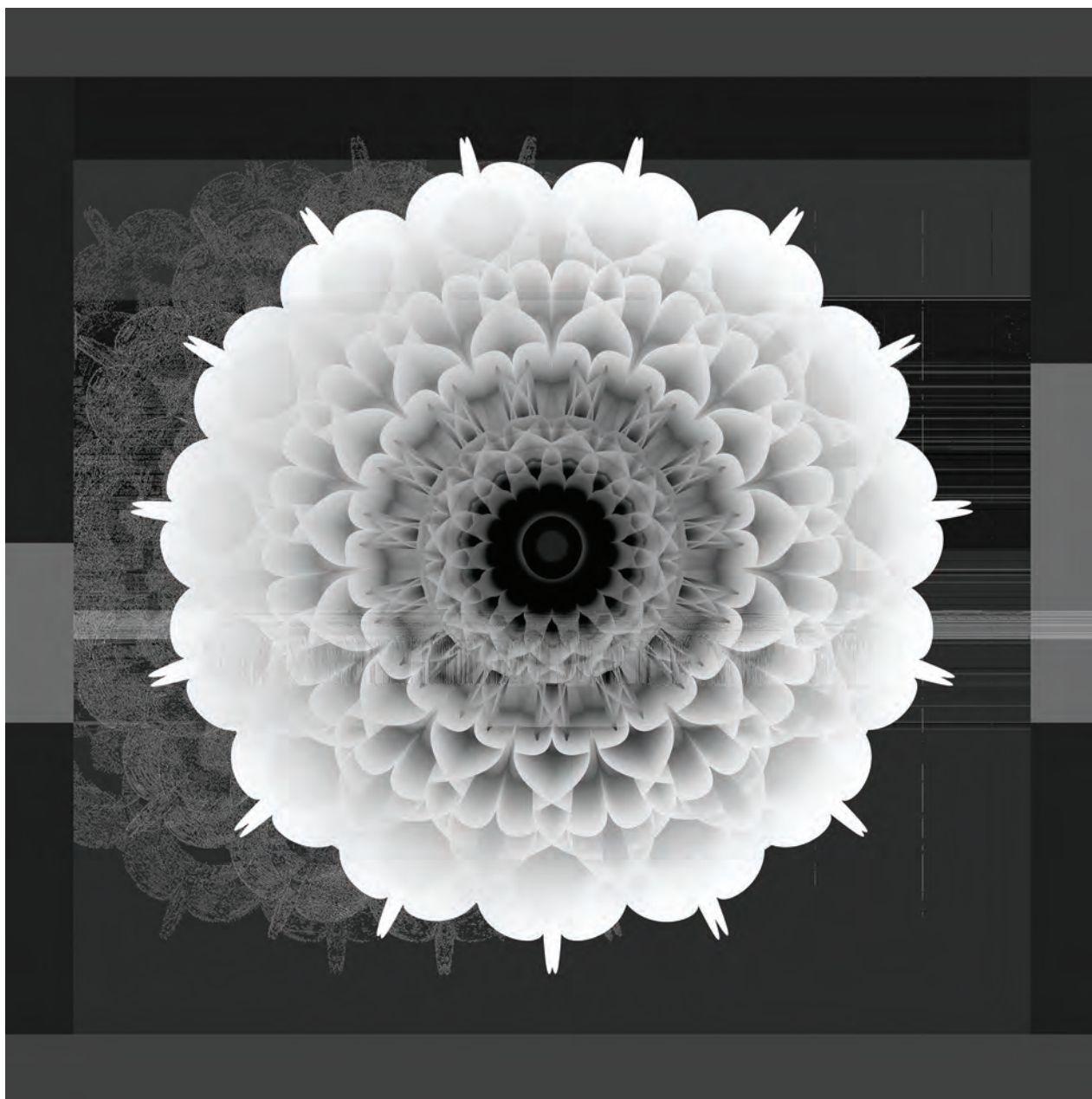
De miért került célkeresztbe a fenséges esztétikai kategória? A válaszra szintén Lyotard-nál találtam rá, Steven Connor

hivatkozásában azt írja, hogy a meta-narrációk összeomlása¹⁶ után a posztmodern kultúrának csak egy opciója maradt: „a fenségesnek a művészetbe való visszahelyezése (reaktíváló-

15. Uo., 125.

16. A lyotard-i „metanarratívák” végéről Fredric Jameson irodalomteoretikus, az Egyesült Államok kortárs gondolkodója *A posztmodern avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája* című könyvében kritikusan fogalmaz: eszkatologikus sémák ezek, amelyek eleve soha

dása), amely megerősíti a művészet képtelenségét, impotenciáját, vagy az általában vett reprezentációt akkor, amikor a természetben vagy azon túl bizonyos szélsőségekkel vagy a végtelenséggel szembesül¹⁷.

Glitch 2,
2014, 120 × 120 cm

Az eddigi jellemzők birtokában láthatjuk, hogy Titusz Hora művészeti alkotásait nem az köti a generátívokhoz, hogy mit alkot, hanem az,

52

17. Steven Connor: *Cultura postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*, Editura Meridiane, București, 1999, 295. (Fordítás U. L.)

hogyan. Előszeretettel alkalmaz rendszert ő is a központ nélküli kompozícióiban éppúgy, mint centrális egyközpontú elrendezéseiben. Fekete-fehér sorozatában első látásra is szembeötlő, hogy nem az op-art-hoz felzárkózó, szemet

próbára tevő ismétlődéseket látunk, hanem nemlineáris kombinációkat, forgatásokat és matematikai permutációkhoz hasonlatos vizuális ered-

Imaginary Forces Triptych
– Center pannel –
,Bahamut'
2015, 150 × 150 cm

ményeket, melyeknek üzenete magának a médiumnak az üzenete: csatlakozik a természet generatív elvének megismeréséhez. Míg az op-art minden esetben a mozgás átlátható dinamikájára épült, addig itt követhetetlen a szerző rejtélye, vagy mondhatni nem egyből észlelhető a geometrikus

rendszer elve. Edmund Burke szerint a fenséges egyik forrása a végtelenség, mely többnyire azzal „a gyönyörteli borzongással szokta eltölteni elménket, amely a fenséges legsajátó-

Becoming 8,
2015, 150 × 150 cm

sabb hatása és legigazibb ismérve”.¹⁸ Könyvének következő oldalán Burke így folytatja: „Ha az érzékek egy bizonyos módon erős behatás alá kerülnek, egyhamar nem tudják megváltoztatni irányultságukat vagy más tárgyak felé fordítani működésüket, hanem régi csatornájukban maradnak mindaddig,

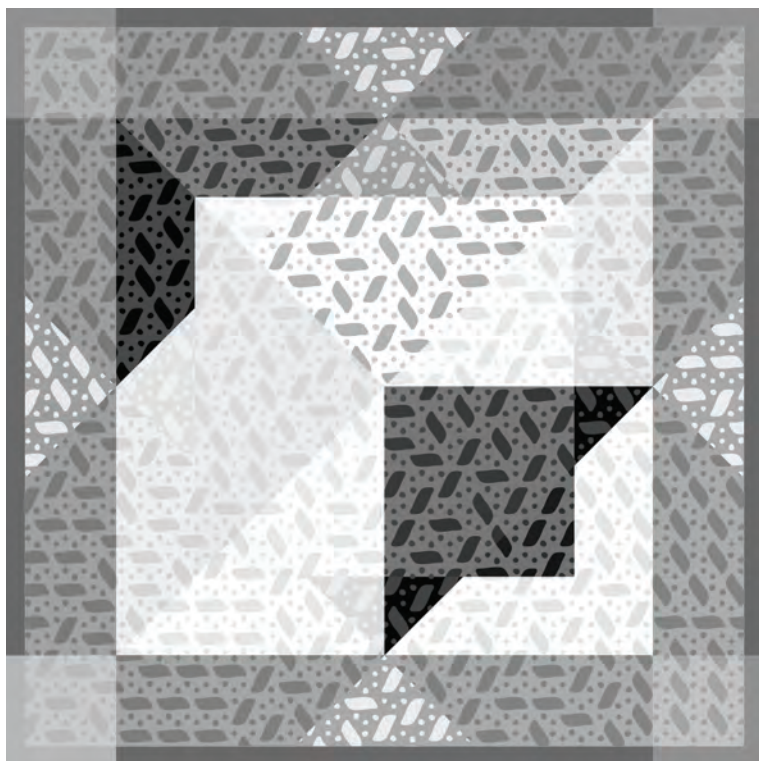
amíg az eredeti mozgó ereje el nem enyészik.”¹⁹ Így van ez a Titus képei szemlélésekor is, mivel a szem számos dolognak nem látja a határait, vagy látja ugyan, de a képzeletében

Becoming 6,
2015, 150 × 150 cm

55

18. Burke, Edmund, *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*, Magvető Kiadó, Budapest, 2008, 87.

19. Uo. 88.

Hyper-Abstract 1,
2014, 200 × 200 cm

Hyper-Abstract 2,
2014, 200 × 200 cm

folytatja a látott kaotikus struktúrát, ilyenkor a kép kerete, ami ezennel nem keretként, hanem a részlet széleiként vehető ki, nem állítja le a képet, hanem a végtelenbe hosszabítja azt, vagyis hatásában a végtelen látszatát kelti.

A következő, kilenc darabból álló nyomatsorozatának Titus Hora a *Becoming / Kecses* címet adta. Ezekon a lapokon először éppen az ismétlődő határozott keresztire szerkesztett centrikus kompozíciót veszi észre a néző. Ha nem olvasnánk a szerzői nyilatkozatot, akkor is vizuális metaforát, szimbolikus motívumokat fedoznénk fel műveiben. Állítása szerint képei nem másak, mint fizikai és lelki átalakulásának illusztrált meditációi, számítógéppel generált jantráknak tűnnek. Sorozatának középpontjába tudatosan egy kiemelt méhet mézcseppel helyezett el, melyet pozitív tulajdonságai miatt már az ókortól számtalan jelentéssel ruháztak fel. Így a méh a lélek és az Igét hordozó Krisztus, mint a Mária méhkas méze, vagy a honvédő méhes istennőknek²⁰ szimbóluma, napjainkban is a művészet vonzáskörébe került. Háttérnek pedig hatszirmú virágokból összerakott „lépet”, terülődísz alakított ki a szerző. Nem rejtett szándéka egy összetett és gazdag kétpólusú ikon megteremtése, melyben a félelem és egyben a remény közötti lengésre gondolhatunk. Az elektronikus kép-fajta telepítésével Titus az emberi állapot folyamatosan átlátszatlan gyarlóságát, a földi lét jelentéktelenségében, a természettel szembeni kiszolgáltatottságát, személyes félelmének és

reményének tapasztalatain keresztül, a fenséges esztétikai kategóriáját hívja életre, melyre tökéletesen illik a következő megfogalmazás: „Bármi, ami így vagy úgy felkelti a fájdalom és a veszély ideáját, vagyis bármi, ami valamiképpen rettenetes, vagy rettenetes dolgokkal kapcsolatos, vagy rettenethez hasonlóan működik, a fenséges forrásául szolgál, vagyis létrehozza a legerősebb érzést, amelyre az elme képes lehet.”²¹

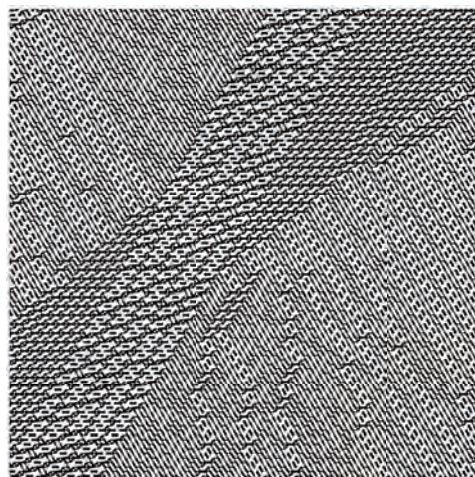
Titus Hora sorozatainak koncepcióját nem kell hagyományosan elképzelnünk, ugyanis nem egy lineáris narrációt látunk, inkább azonos elemek szín- és formakombinációinak pompáját. Mindegyik darabban az általa választott esztétikai kategóriához méltó mikro és makro részletek precíz illesztéseit, meseteri színekombinációval, káprázatos minőségben tálalja. A központi motívumú alkotásai között a „titokzatos módon közvetített igazság időtlen jelképe”, egy újabb képi metafora: a virág következik. „Illata kimondatlan üzenetet hordoz, mulandó szépsége életének átmeneti szakaszainak érzetét kelti, s maga a virágzás jelensége arról a lehetőségről beszél, amelyre az isteni magunkba engedésével tehetünk szert.”²² Csak ez esetben Titus a virág reprezentációja helyett annak geometrikus szimulakrumát alkotta meg, címeként a *Glitch / Hibát* választva. Ez egyfajta rotonda, vagy posztmodern rozetta, melyet a geometrikus formák egymásutánisága és egyformasága alkot mesterséges végtelenné. Munkájának tökéletességét a kanti értelemben vett természeti elem összemérhetetlen nagysága (absolute, non comparative magnum)²³ tenné, csak az elektronikus rendszer hibát jelez, vírus állt elő, akár a program túlfeszítése által keletkezett véletlen, melynek képbe építése új tartalommal, a hibával egészül ki. A természet fenségébe beépített evolúciós kód az újdonság képességének lehetőségét nyújtja.

Végül az írás elején feltett kérdésre a választ Titus Hora és azon társai adják meg, akik a generatív művészetet nem csak a technika nyújtotta rendszerek látványáért alkalmazzák, hanem tudatos közlés közben a másik végletet választják, ahol a módszer szorosan összefügg a tartalommal. Újból Philip Galantert idézem: „A generatív művész példával elől járva szemléltetheti, hogy van értelme bízni abban a képességünkben, hogy megértsük a világot. A generatív művész emlékeztet arra, hogy a világegyetem nem más, mint egy generatív rendszer. És a generatív művészet által újra a világ részeseinek érezhetjük magunkat.”²⁴

Signal & Noise 76,
2015, 150 × 150 cm

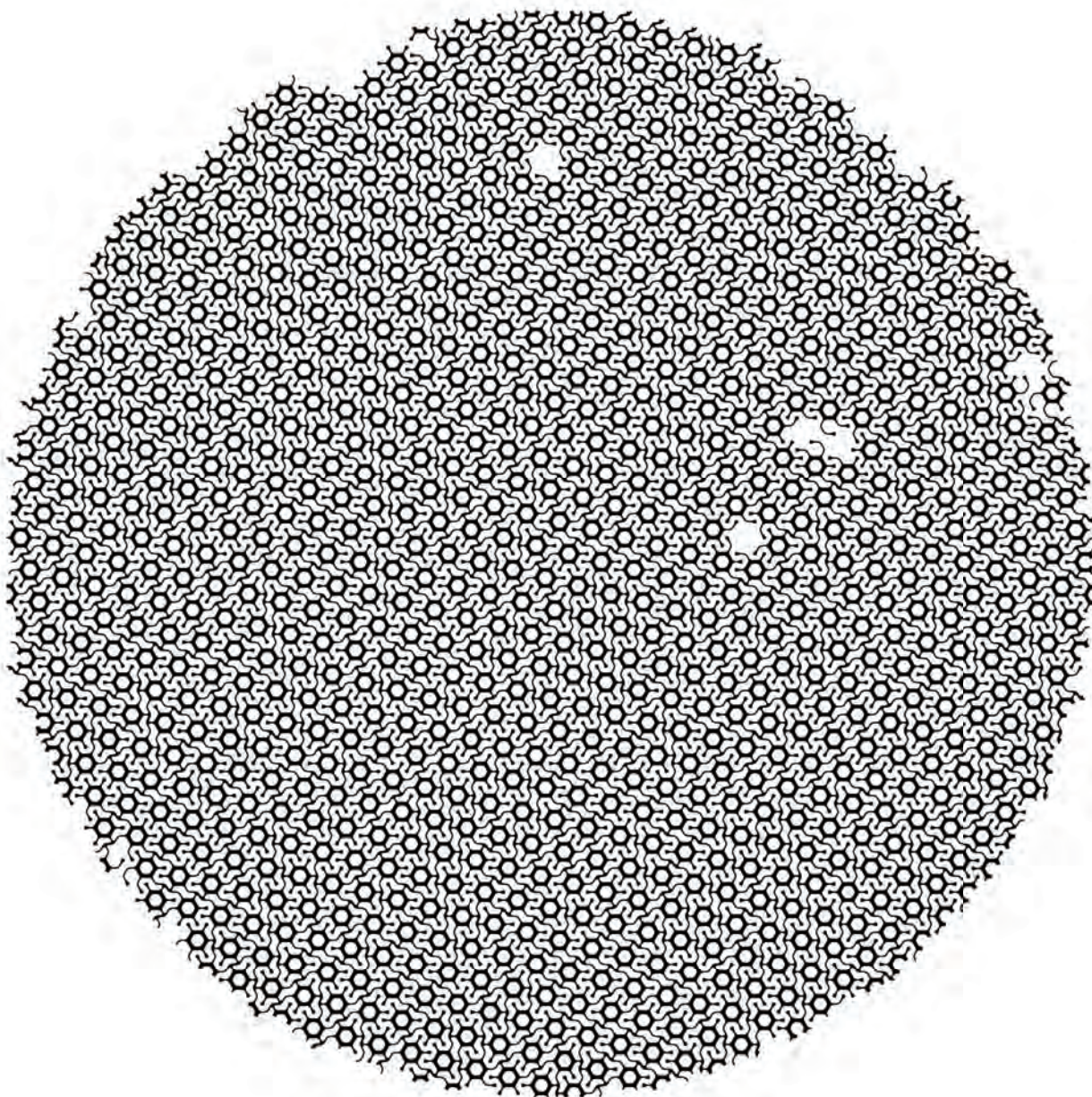
21. Burke, Edmund, *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*, Magvető Kiadó, Budapest, 2008, 44.
22. Hemenway, Priya, *A titkos kód. A művészetet, a*

TITUS HORA (1958, Nagyvárad) generatív művész, oktató. A bukaresti N. Grigorescu Képzőművészeti Egyetemen végzett, a kanadai Ontario College of Art and Design-ban folytatott posztgraduális tanulmányokat. 2002-től Kanadában dolgozik mint médiatervező, művészeti igazgató, 3D specialista; a University of Toronto építészeti egyetemen karaktertervezést és digitális animációt oktatott. Jelenleg itt hon foglalkozik számítógépes nyomatokkal, animációval. Számptalan jeles művészeti biennále résztvevője és díjazottja.

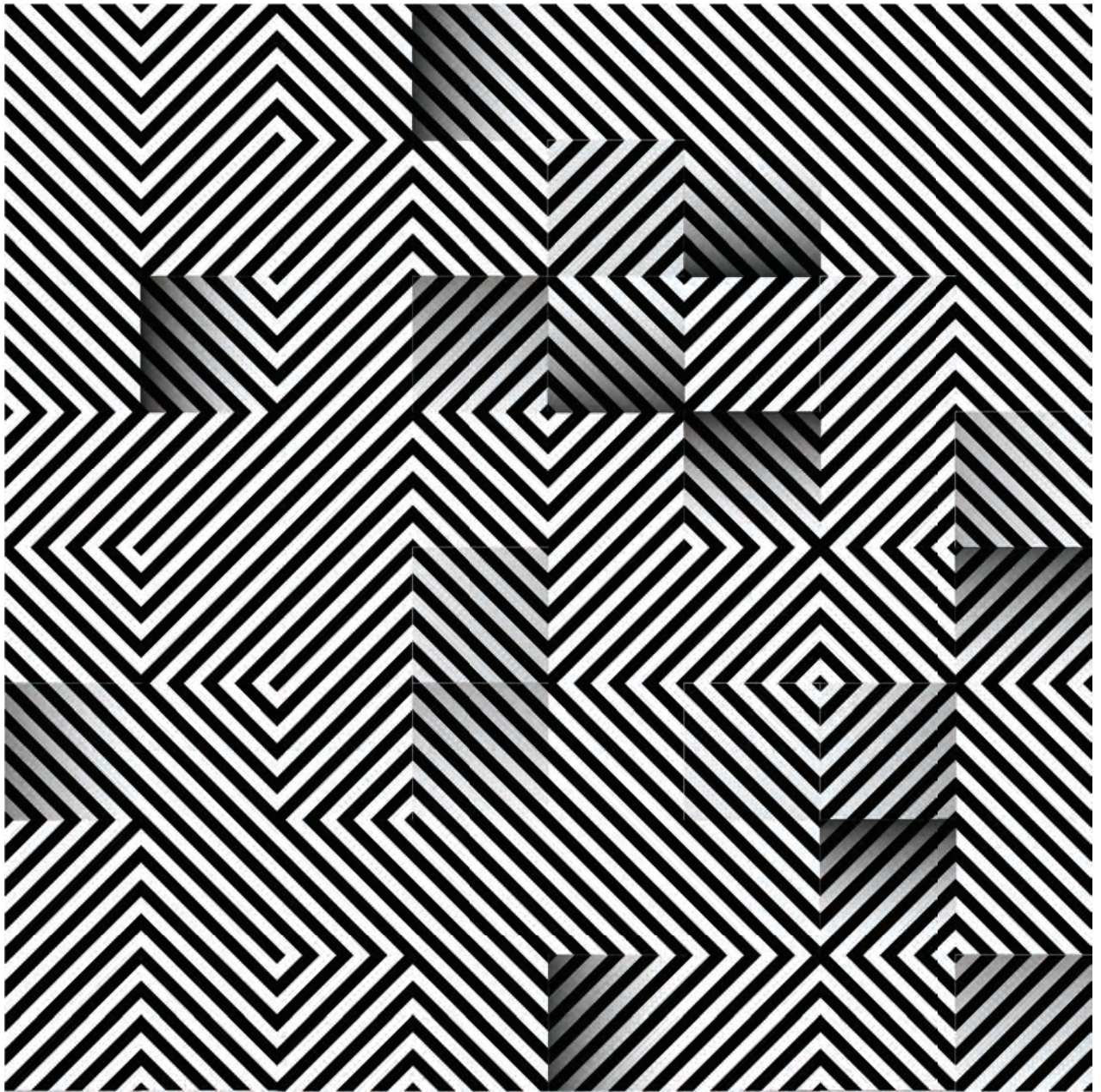

természetet és a tudományt szabályozó rejtélyes képlet, Vince Kiadó, 2009, 185.

23. Kant, Immanuel, *A matematikailag fenségesről*, in *Az ítélőerő kritikája*, 2003, 59.
24. Galanter, Philip, *What is Generative Art? Complexity Theory as a Context for Art Theory*, Interactive Telecommunications Program, New York University, New York, USA

Signal et Noise R19,
2016, 150 × 150 cm

Processing Sketch,
2016, 150 × 150 cm

PÉTER I. ZOLTÁN

Ady Endre neuraszténiája és valós betegségei

Társadalom

Ady Endre betegségeiről – elsősorban vérbajáról – igen sok mendemonda jár közszájon, de az írott sajtónak is egyik „kedvelt” témája volt. Az alábbiakban e témát igyekszem összefoglalva rendszerezni elsősorban az orvos szakemberek megállapításai alapján. A sok szervi betegsége mellett nem szabad megfeledkezni a költő túlérzékenységről sem, amelyből az egész életét megkeserítő és végigkísérő hipochondriája eredeztethető. Az összefoglaló tehát Ady lelki betegségeivel kezdődik.

Ady hipochondriája

Dr. Czeizel Endre orvos-genetikus a költő lelki betegségeiről így ír: „Ady Endre életét végigkísérte az akkortájt neuraszténiának nevezett lelkiállapot. A neuraszténia lényegében *»Betegség kínoz, s néha az örültség hajt, az ideges hipochondria, mely nekem talán a betegségnél is nagyobb betegségem.«* Éppen ezért hiszi, hogy *»Én végtelenül és gyógyíthatatlanul százféle-képpen beteg ember vagyok«* – amint egyik levelében Brüll Bertának írja.

Ideges gyomorhajának és részben étvágytalanságának az oka itt is kereshető. A kínozó és szinte örökös álmatlansága mind élénk képzeletével, mind neuraszténiájával kapcsolatos lehetett. Nagyváradon már jelentkezett álmatlansága, azután a Léda-szerelem időszakában állandósult, ahogy erről rendszeresen panaszkodott is, és verseiben is gyakorta hangot kap. Ady Endre gyötrelmes álmatlanságát nyugtatókkal-altatókkal próbálja kezelni, ezért olyan mértékben szokott hozzá a számára már kábítószer jellegű Veronálhoz és a többi erős altatóhoz, hogy egy idő után nélkülük nem is tudott megenni. E gyógyszerek önmagukban is pusztított-

PÉTER I. ZOLTÁN
Podmaniczky-díjas helytörténész, újságíró (1949, Nagyvárad). 1991–2009 között a Bihari Napló munkatársa. A Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédő szakmérnöki karán tanult. 1992-től számos helytörténeti és irodalomtörténeti könyve jelent meg.

ták szervezetét, emellett azonban az ébredés után olyan kábulatot okoztak, amelyet kávéval, nikotinnal, alkohollal kellett mérsékelnie. Mindezek pedig olyan ördögi örvényt jelentettek egészsége számára, amelyből nemigen volt menekvés.

Ady leveleiben – gyakorta emlegetett neuraszténiája mellett, amelyet jelenleg atípusos depressziónak tartanak – tetten érhető a szélsőséges kedélyállapot másik véglete is. Voltak időszakok az életében, amikor szédületes tempóban: gyorsan és hatékonyan alkotott. Mennyiségileg is jelentős életműve mindennek ékes bizonyítéka. Éjszakai mulatozásai és szerelemhabzsolása ugyancsak beil-

lett e túlzó aktivitást jelző kilengésekbe. Mindezeket azután felváltották a hosszas letörések, művészetében az ún. alkotói válságok. A korszerű elmekörtan az említett intenzív alkotási periódusnak a mániás, míg az ezt követő letöréseknek a depressziós fázis nevet adta. Együtt pedig mániás-depressziós kedélyállapotról beszélünk, noha előfordulhat, hogy csak a depresszió jelentkezik. Erre Ady is gyakran panaszkodott.

A nagy alkotók körében olyan gyakori a mánia és/vagy a depresszió, hogy szinte a géniuszok »foglalkozási betegségének« tekinthető. Épp gyakorisága miatt ma már nem is nevezik elmebetegségnek, csupán szélsőséges kedélyállapotnak, és elszenvedőit sem bolondnak (mint nevezte magát Ady Endre gyakorta), csupán fokozott orvosi gondoskodásra szorulóknak. Már csak azért is, mivel nehéz megtalálni a határvonalat a még normálisként elfogadható szélsőséges kilengések és a már kórosnak tekinthető melankólia, depresszió, búskomorság, sőt letargia-apátia megnyilvánulása között. Az utóbbira általában az orvosi, főleg kórházi kezelések szükségessége utal, amire a költő életében is többször volt szükség:

»Eltűnőben vagyok. Egyelőre a napokban bevonulok Margitszigetre egy szanatóriumba. Nagyon beteg vagyok. Közel az idegek végső felbomlásához« – írja Lédának.

Főleg alkotókészségének elvesztésétől rettegett: *»Félek, hogy halálom előtt meghalok. De nem védekezhetek. Iszom, sok altatóport szedek, pénzt szórok, mikor van. Ez az életem... Ez borzasztó: tudom, hogy most kellene írni legtöbbet, legjobban, legmásképpen és – nem tudok.« (Levél Kollányi Boldizsárhoz)*

1905 májusában Lédával még a közös öngyilkosság gondolatával kacérkodtak (A tó nevetett). Később, egyedül, kétszer meg is próbálta az altatók túladagolását: Párizsban, 1911. március 11-én és Budapesten 1915. február 12-én, sikertelenül.

Megőrülésének félelme vitte el Ferenczi Sándorhoz 1913-ban. A neves pszichoanalitikus azonban nem vállalta kezelését, mivel »ő lángészhez nyúlni nem mer. Amit a természet ilyen módon teremtett remekbe, ahol a betegséget is átformálja a

maga módján alkotó képességé, ott a doktor ne kontárkodjék belső dolgokba.« (Ignotus és Hatvány közlése)

Nyíró Gyula a verselemzések alapján a mániás depressziós (ún. ciklotim vagy cirkularis) lelki alkat mellett bizonyos szkizoid vonásokat is talált.

Mindezek egyrészt a költő-géniusz lelkiségének szinte határtalan és változó tartományait érzékeltethetik, másrészt ismert e két lelkiállapot együttes vagy kevert (ún. szkizo-affektív) jelentkezése is. Idegállapotának okát keresve önpusztító életmódja, vérbaja, gögös és szertelen személyisége, a költő-géniusz lázas tenni akarása és a családi hajlam említhető meg.

Próbált küzdeni a sorsa ellen, életében eléggé hiábavalóan, költészetében megrendítően. Mint öccsének írta: *»neuraszténiám, az álmatlan éjszakák csinálták, hogy először megrémültem... De viszont én a neuraszténiámmal még mindig sok altatót szedek, elég bort s rengeteg nikotint... Szenvedek, de mégis hiszek abban, hogy ki kell bírnom ezt a poklot, át kell repülnöm. Bele kell szólnom az új és furcsa világ zsibbadt megindulásába.«*

A géniusz testi és lelki bajai

Ady testi és lelki bajait nem lehet elvonatkoztatni költészetétől, de szerelmi életétől sem. Ady vérbajának kétségtelenül szerepe volt életének alakulásában, tehetsége és művészte fejlődésében, nemcsak orvosi,

hanem lélektani szempontból is – állapította meg Kovalovszky Miklós. – Az első években a betegség akkori gyógyíthatatlanságának tudatához járul a következetes gyógykezelés elhanyagolása. Az állandó halálgondolat Adyt beleűzte a mindent odadobó önpusztításba, az éjszakák mánorhajszolásába, a szexuális féktelenségbe. Idegeinek megviseltségéből kifejlődött vészes álmatlansága, az alkohollal és bódítószerekkel való élés hozzájárult szemléletmódjának, életlátásának sajátos alakulásához; költői kifejezésösztönének kényszere az érzelmi feszültségek és a depresszió bénultságának hullámvásztását követve, meglepő újszerúséggel tört be irodalmunkba.

Kovalovszky Miklós úgy vélte, hogy „Máig sincs tiszta képünk Ady betegségéről, egy szakyszerű patográfia híján, amely megvilágítaná szervezetének alkati sajátosságait, motiválná örökös betegeskedéseit és egészségi panaszait, talányos kórtüneteit, szélsőségek közt hánykolódó kedélyállapotát, féktelen mánorszomját és szexualitását.

Azóta már megjelent Dr. Czeizel Endre két fontos tanulmánya is, amelyek részletesen taglalják a költő családtörténetét, alkatát, életmódját – az utóbbiból fakadó iszákosságát, mértéktelen cigarettázását –, testi és lelki betegségeit, illetve halála okait. Mielőtt összefoglalnánk a neves genetikus megállapításait, idézzük a kolozsvári Lechner-klinikán kezelt költő diagnózisát. Az 1909. június 29-én fölvezt kórisztében Ady betegsége: neurasthenia acquisita [szerzett neuraszténia] alcoholismus. Az örökletes adatok szerint anyai nagyanyjának testvére elmebeteg volt, anyai nagyapja alkoholista. A fontosabb adatok: „7 évvel felvétele előtt luese [vérbaja] volt, amit 3 évig kezelt.

KOLOZSVÁR

Elme és ideg gyógyászati kóroda

A kolozsvári Lechner-klinikán kezelték Adyt 1909-ben

Alkohol élvezetét nagymértékben concedálja [elismeri]. 60–70 cigarettát szív naponta. Sokat éjjelezik. 3 éve veronállal él. Jelenlegi állapot: 2 és fél éve álmatlan, szorongó, félelmetes érzései vannak, nem tud nyugodtan ülni. Roppantul fáradt. Szellemi munkára csak alkohol élvezete után képes. Étvágya rossz... Anaemiás [vérszegény]. Lesoványodott... Szív normális... Közérzet: kellemetlen. Hangulat: esékeny... Lelki állapot: suggerábilis [befolyásolható]... Élénk ínreflexek. Kezekben tremor [reszketés]. Minden más vizsgálat kóros eltérést nem mutat.” A kórlap mellé nem csatoltak laboratóriumi leleteket.

Ady Endre portréja
1912-ben

A kórlefolyrásról két időpontban készítették följegyzést, a kúra közepén és végén: „Június 15. Elég nyugodtan alszik. Anaemiája javult. Kevesebbet dohányzik... Naponta eddig 40 cigaretta szívott, most 12–15-öt. Kellemetlen közérzete javult. Hangulata nem annyira esékeny... Szeszes italok nélkül is elég jól érzi magát. Szellemi munkával még nem tud foglalkozni. Étvágya sokat javult. Kezelése: langyos félfürdő, villanyfürdővel felváltva. Nikotin és alkohol absztinencia.

Július 31. Anaemiája javult. Étvágya is jó. Erőbeli állapota lényegesen jobb. Hangulata nem olyan esékeny. Mai napon javultan távozott.”

Dr. Czeizel Endre szerint az „esékeny” hangulat és a „kellemetlen közérzet” a költő túlérzékenységből eredeztethető. „A géniuszok számára a túlérzékenység azonban nélkülözhetetlen kritérium, mivel ennek köszönhetően éreznek meg, vesznek észre többet a világból, mint az átlagos emberek. Ahogy Ady Endre vallotta magáról: »Bűnöm, hogy messze látok...« A túlérzékenységnek azonban számos ártalmas következménye is lehet, így az ingerlékenység és az ebből adódó társasági-társadalmi konfliktusok. A költő is tudatában volt ennek: »Szeretném néha tudni, kit átkozzak, hogy én nem úgy teremtődtem, mint más. [...] Nem tudom a dolgokat hideg szemmel nézni. Hat rám minden. Meg nem nyugtat semmi. [...] Be kell fojtanom a lelke-met, mert ha kitörne egyszer, úgy becsuknának valami bolondokházába, mint a pinty.«” (Hétről hétre, 1900. június 3.)

Ady kezelőorvosa és barátja, dr. Lukács Hugó tanársegéd közvetlenül Ady halála után így emlékezett a költőre: „A betegség lényege és lefolyása is egyéni minden esetben, és az Ady Endre egyénisége annyira összetett és annyira kiváltságos, hogy betegségének előzményei és alakulása nem osztályozható az iskola tanításai szerint. Nem igaz, hogy paralitikus [csökkent szellemi képességű] volt, és nem igaz, hogy az alkohol ölte meg. Szívének főütőere beteg volt tudtom sze-

Dr. Kozmutza Béla igazgató-főorvos kezelte 1912 tavaszán a költőt a fővárosi Városmajor szanatóriumában. Az Adyval közös felvétel ugyanebben az időben a budapesti Angol Parkban készült

rint már tíz éve. [...] Éveken át vizsgáltam ezt a szívet, és fejcsóválva tapasztaltam, milyen érthetetlenek, feleslegesnek, meg nem okoltnak látszó erőfeszítéssel dolgozott. [...] Ady Endre nem volt terhelt. Azazhogy elmebeteg, ideges, nyavalyás nem volt – tudunkkal – soha senki a családjában. Alkoholista sem, bár borivó ember volt minden őse. Ő maga is bírta a bort. Ha egyszer-másszor legyúrta a bor, a legrövidebb idő alatt nyerte vissza józanságát. És bár sokat és folyton ivott, a szervezetét nem betegítette meg. Nem tapasztaltam nála soha májzavarokat. [...] Ady nagy lelki tulajdonságai között nekem legjobban imponált okossága. Megértő és értékelő, biztos ítéletű okossága. Jós volt nemcsak szálló lelkének érzékenysége, de világosan látó és meglátó okossága folytán is. És amikor lelke elborult, ez, és csak ez borult el. Az utolsó hetekben már nem volt okos. Még érzékeny, még sokszor megértő, sőt ötletes is volt – csak okos nem volt már, csak ítélete nem volt semmiről. Csak féltékeny, csak síránkozó, csak gyermekes.”

Ady alkoholizmusa

Az előbbi megállapításban dr. Lukács Hugó még a kegyelet tapintatával szól betegéről, de a majdnem másfél évtizeddel később írt egyik cikkének elején már rögtön kijelenti: a költő halálának utolsó okai – az alkohol és a vérhaj voltak. Betegségét „atypikus lefolyásúnak” nevezte. Az alkoholizmusa kifejlődését az öröklésnek tulajdonította. „Ady alkoholista volt.

Ezt kár szépíteni. Aki azt hiszi, hogy köteles szépítgetni, az tulajdonképpen vádol. Pedig ezzel vádolni, ezért kárhozható senkit sem lehet. Az alkoholizmus nem bűnös, megrögzött szokás, hanem egy elfajulásos lelki betegség, amelyet csírájában örökölt az ember. Mint minden betegség ellen, ez ellen is küzd a szervezetünk, az idegrendszerünk. És ezt a küzdelmet bírja is egy ideig, addig, amíg fiatal. Aztán, hogy kopik az idegrendszer, a kór erőre kap és – Ady ivott kényszerűlten, az örökölt bajok fatális kényszere alatt. Bortermő vidékhez tapadt harcos-paraszt ősei mind ivó emberek voltak, és amikor sarjukból egy egyensúlyában ingó lélek – egy kivételes agy-idegrendszer fakadt, abban a bor betegség az öröklés következtettség. Hosszú pályámon istentelen sokszor bebizonyosodott, hogy alkoholizmusból meggyógyítani valakit is, nem lehet. Ideig-óráig elszoktatni Adyt is lehetett. De akkor mesterséges életviszonyok közé kellett hozni. [...] az alkoholista beteg lelkű ember, nemcsak akkor, ha az alkohol hatása alatt áll, de akkor is, ha nélkülözi. Mind a két esetben egy lelki izgalom tartja a lelki baj változatos álarcait a valódi arc elé. És mennél gazdagabb és mennél kevésbé egyensúlyozott lelke van, annál több, annál szebb és rútabb, túlzott, váratlan és meglepő, következetlenebb és érdekesebb ez az álarc. [...] Azt hiszem, Ady Endre sok álarcának magyarázata ebben rejlik: alkoholista volt, zseni volt, és idegenek között élt...”

Ady alkoholizmusának kezdetei Zilahról eredeztethetők – vélekedik Kovalovszky Miklós. – Akkor, 16-17 évesen, virtuskodó-mulatozó gimnazistaként kapott rá az italra. E korai kezdetnek és a későbbi elfajulásnak számba vehető tényezői: örökölt hajlam; családi örökség; a vidéki életforma példája, majd a vidéki újságíráshoz tartozó bohém szerzetelenség, az erre csábító baráti környezet; a gyöngye ellenállású alkat; fokozott érzékenység, mindenre szélsőségesen reagáló kedély; a családból való korai kiszakadás; érzelmi hiányérzet; szüleivel való meghasonlás pályájának „félre-siklása” miatt, s ennek lelkiismereti válsága; célját sokáig nem találó kallódás, anyagi-erkölcsi bizonytalanság, önmagában való gyötrő kétség; a Léda-kapcsolatnak mámor-menekvésre készítő szenvedély-viharai, válságai és örökös idegpróbái; korai betegségének önpusztító haláltudata; a megrögzött éjszakázó életmód; irodalmi és közéleti harcok izgalmai; megpróbáltatásai; folytonos pénz-

hajsza; az anyagi bizonytalanság és az élet teljességének igénye közti kínzó diszharmónia; a határidőre való versírás emésztő idegfeszültsége; a magyarság sorskérdéseiben való gyötrődés stb.

Dr. Czeizel Endre is a mértéktelen szeszesital-fogyasztását tekinti Ady egyik fő átkának: „A mértéktelen szeszesital-fogyasztás következménye az alkohol-betegség, amely leginkább májkárosodásban nyilvánul meg. Rendelkezésünkre áll Dr. Láng Menyhért ideggyógyász lelete: »... aránytalanul, még pedig ez esetben pathologikusan szinte óriássá nagyobodott szíve és mája volt, ahogy az alkoholistáknál (helyesen alkoholbetegeknél) megállapítható«.

Érdekes módon ugyanakkor másik orvosa, Dr. Lukács Hugó szerint májkárosodása élete folyamán nem volt. Ő valószínűleg az olyan tünetek, mint a sárgaság hiányára gondolhatott, vagy tudatosan szépíthetett. [...] Az alkoholbetegeknél a szeszes italok mérgező hatására visszavezethető toxikus szívizom-károsodás és a szív emiatti megnagyobbodása sem ritka. Amit Ady is tudott: »*Beteg szívem most be tele-nagy*« (A fekete Húsvét). A szív erősebb munkára kényszerített és ezért megnagyobbodott izomzatának eredetében ugyanakkor nem zárható ki a vérbajos főverőér gyulladása, majd tágulata sem. Iszákossága központi idegrendszerében is súlyos pusztítást végzett, mivel az alkohol toxikus hatása kezdetben keze remegéséhez (tremor), később epilepsziás rohamokhoz hasonló ideggörcsökhöz

és féleszméletlenségekhez vezetett. [...] Természetesen iszákossága küllemét is eltorzította: arca betegesen puffadtá, járása bizonytalanná, dülöngélővé, beszéde akadozottá vált. [...] Étvágytalansága is főleg a mértéktelen borivászat okozta idült gyomor- és bélnyálkahártya-gyulladására vezethető vissza, megmagyarázva »rosszul tápláltságát« és lesóványodását.[...] Mindezek alapján Ady Endrét nem lehet alkoholistának tekinteni, »csupán« iszákosnak, majd alkoholbetegnek. [...]

Ady Endre sokat cigarettázott (állítólag némelykor 70–140 szálát is elszívott, de 60–70 cigarettát rendszeresen), amelynek közvetlen ártalmas hatása elsősorban állandó rekedtségén, idült hörghurutján, tüdőtágulatán (ún. emfizémáján), illetve gyakori nehézlégzésein, sőt később asztma-szerű fulladásain volt lemérhető. Tüdőszövődményei közrejátszhattak a vérbaj és alkohol okozta szívbetegségének a súlyosbításában is.”

A költő vérbaja

Ady testi betegségei sorában Dr. Czeizel megemlíti a még Zilahon szerzett kankót, ezt csak késve, Debrecenben kezelte. Betegségének elhatalmasodása miatt ekkor gondolt először az öngyilkosságra, és valószínűleg ez okozhatta csökkent termékenységét. (A mellékhere és az ondókivezető gyulladást követő hegesedése gyakori oka a férfiak meddőségének.)

Vérbajának (pontosabban vérbajainak) eredete utólag nem tisztázható. Először 1902-ben, Nagyváradon kapott vérbajos fertőzést Rienzi Mária orfeumi énekesnőtől. „A vérbaj első tünetei (ez az elsődleges vérbaj) – átlagosan három héttel a fertőzés után – a kórokozók behatolásának a helyén, tehát általában a nemi szerven jelentkeznek. Jellegzetes kemény fekélyt okoznak, amely nem fáj, és amelyhez a környező nyirokcsomók fájdalmatlan duzzanata társul. E tünetek a költőnél 1902 augusztusában jelentkeztek, és ezért dr. Édelman Menyhértet kereste fel, aki felismerte a betegség eredetét. Ady Endre ekkor – Szűts Dezső nagyváradai rossz szelleme szerint – »hisztériás görcsöket kapott«. Édelman azonban gyermekorvos volt, ezért a beteget dr. Konrád Béla venerológus (nemibeteg) szakorvoshoz utalta kezelésre. Ady vérbaját

tehát már Nagyváradon kórismézték, és Konrád doktor az akkor szokásos jódkáli tablettával, higanyos bedörzsoléssel és az ún. Zittmann-féle ingerterápiával kezelte. Később nyirokcsomó-duzzanatát állítólag meg is operálták, amely szokatlan, sőt értelmetlen. Az elsődleges vérbaj tünetei 10 héten belül elmúlnak.

A másodlagos vérbaj tünetei általában a fertőzés utáni 3. hónapban, de csaknem mindig 6 hónapon belül szoktak jelentkezni (tehát Adynál 1902 októbere és 1903 januárja között), és a kórokozóknak a vér útján történő elterjedésére vezethetők vissza. Ilyenkor már az egész szervezet beteg, ezért hőemelkedés, étvágytalanság, általános nyirokcsomó-duzzanat észlelhető, legjellemzőbbnek azonban a bőr és nyálkahártya foltos kiütései (Ady kifejezésével a »véres rózsák«) mondhatók, amelyek ki is fekélyesedhetnek. Ady életrajzírói szerint másodlagos vérbajának a tünetei Párizsban, 1904 áprilisában jelentkeztek: egész testét kiütések borították. [...] Második párizsi tartózkodása során, 1906 nyarán hasonló tünetek jelentkeztek, ekkor a megnagyobbodott és beszűrődött ágyéki, valamint térdhajlati nyirokcsomók, valamint a torokmandulákon látható gyulladással foltok miatt dr. Pfeiffer kezelte. Harminc arzénos injekciót kapott, majd jódtablettákat kellett szednie. Állapota megint gyorsan javult, és szeptemberben már Olaszországba utazott Lédával.

Tehát Ady Endre másodlagos vérbajának említett tünetei a feltételezett

fertőzés időpontjától számított két, illetve négy évvel később jelentkeztek – ami ellentmond orvosi ismereteinknek. Valószínűleg két vagy három (utalva az 1906 nyarán észlelt tünetekre) különböző fertőződésről volt szó. A vérbajt ugyanis többször is meg lehet kapni.

Lehetséges az is – vélekedik Dr. Czeizel Endre –, hogy a vérbaj megnyilvánulásának jelenleg elfogadott szabályszerűségei még másképpen érvényesültek, már csak a hatékony gyógykezelés hiánya miatt is.

Ady Endre a Maria Grün-i szanatóriumban

Lédát 1903 nyarán ismerte meg, így kapcsolatuk kezdetén még megfertőzhette szeretőjét. (Nem is beszélve később szerzett új fertőzéseiről.) Erről azonban nincs adat, amit nem könnyű megmagyarázni a vérbaj nagyfokú ragályossága miatt. Egy szeretkezéskor 67 százalékos a fertőződés veszélye. Lehet, hogy óvszert használtak? Hiszen Léda akkortájt semmiképpen sem akart terhes lenni. Ugyanakkor Léda vérbajos fertőződése sem zárható ki, mivel férjét is kezelték e nemibetegség miatt. [...] A költőben az elsődleges vérbaj helyi elváltozásokat, míg a másodlagos vérbaj »véres rózsái« általános betegséget okoztak, amihez a kezelések okozta kellemetlenségek társultak. A vérbaj kórokozója azonban ekkor közvetlenül még nem támadhatta meg az agyát, viszont ettől az időtől kezdve közvetve – az akkor gyógyíthatatlan vérbaj okozta lelki fenyegetettség révén – a minden-mindegy halálvárás érzésén keresztül jelentősen befolyásolta életét és költészetét. A fertőzést követő második évtől kezdve azonban a vérbaj kórokozója csendben, kiszámíthatatlan sorrendben és időben károsíthatja a főverőeret, a bőrtakarót és a központi idegrendszert. [...] A késői-harmadlagos vérbaj idegrendszeri hatása, sokunk véleménye szerint, Ady Endre élete folyamán nem mutatkozott meg. Mások szerint az 1918-ban történt hűdés ennek következménye lehetett. Tényként fogadhatjuk azonban el, hogy a késői vérbaj közvetlen idegrendszeri elváltozást okozó hatása, vagyis az elbutulás még a halála előtt alkotott műveiben sem érzékelhető.”

MOZOG NAGY IMRE

Jár a baka, jár (12.)

Részlet a *Fújnak a fák, Ides* című önéletírásból

2014-ben, az első világháború kitörésének századik évfordulója táján folytatásban közöltünk több részletet egy nagyváradi postamester frontélményeket megörökítő, torzóban maradt emlékiratából. Újabb sorozatunkat a hadikórházak – háborús memoárokban ritkán megörökített – világából válogattuk, a halálos fejsébét csodával határos módon túlélő fiatalember emlékeiből.

Érmellék, azon belül Albis szülötte 1892. október 8-án látta meg a napvilágot, egy föld nélküli zsellércsalád sokadik gyermekeként. Félbemaradt önéletírása gyermek- és ifjúkorát, az első világháború előtti „boldog”(?) békeidőket, frontélményeit, kései tanulmányait és Trianon után váradi polgárként megélt éveit tartalmazza, 1924-ig bezárólag. A két világháború között nagyváradi, erdélyi lapokban olykor cikkeket, verseket közlő, vitathatatlan íráskészséggel, humorral, végzettségénél magasabb műveltséggel rendelkező tollforgató hagyatéka hiteles dokumentum és lebilincselő olvasmány.

Sz. A.

1918 tavaszán egyre több újsághír adta tudtul, hogy csellen-gő orosz hadifoglyok itt is, ott is betörték, raboltak, és úgy próbáltak pénzre szert tenni, hogy mielőbb hazatérhesse-nek. Bár az országnak és népeinek elege volt a mind kilátás-talanabb katonásdiból, a tiszttek egy részének még mindig nem. Lajcsikához utaztomban történt egyik délután, hogy a villamos peronján állva, jobb kezemmel botomra támasz-kodva, a ballal pedig a kapaszkodó szíjba fogózva, rám üvöl-tött egy főhadnagy:

– Na! Mi lesz?!

Én visszaüvöltöttem:

– Mit na? És kivel mi lesz?

Erre így meg úgy szidalmazni kezd, lázongónak, fegyelemrombolónak lehord. És mondom meg azonnal, melyik ezredből, ki vagyok.

– A „Dollinger-brigád” hőse volnék! – mondom, botomra biccentve, hogy vegye észre magát.

– Még szemtelen is?! Az úristenit a bolsijának!...

– Csak nyomorék vagyok, főhad-nagy úr! És ha ez önt nem indítja meg, csak mert képtelen vagyok hap-tákba vágni magam, eleresztve a botomat és a fogózó szíját, akkor lövesse át maga is a fejét az Isonzó-nál, mint én! Akkor majd halkabb lesz a hangja!

Nyilván, most se látta át a helyzetet, mert továbbra is robbant a méregtől:

– Attól még szalutálhat tisztessé-ge-sen egy feljebbvalónak!

– Aki ilyet kíván tőlem, a két kéz-zel fogózkodótól és támaszkodótól, az nem feljebbvaló, hanem le, a föld alá! – ordítottam hirtelen kitörő dühöm-ben.

Nem tudom, mi lett volna a folytatás, mert az igen hangos szóváltásra elő-jött a villamoskocsi belsejéből két

munkás. A villamos éppen megállt. A proletárok megfogták kétfelől a tisztet, és úgy leperdítették a villamosról a peronra, a peronról az aszfaltra, hogy csak úgy nyekkent belé.

– Az anyád jóistenit azzal a szalutálással meg bokázással! Mars a frontra! Nyakunkon körben az ellenség, ne a rokkantakat regulázzad itthon, hanem a futóárokban hősködj!

A villamosvezető csilingelt kettőt-hármat, aztán már indult is. A tiszt föltápáskodott, fenyegetőzött, az öklét rázta, de egyhamar elsuhan velünk a villamos, ő meg ottmaradt szitkozódva a járdán.

A Janicsár utca sarkán állt egy zöldséges bódé. Körülötte mind gyakrabban robbantak ki a csetepaték a lovas rendőrség és a munkásasszonyok között. Tanintézetünk vezetője parancsba adta, hogy mi hadirokkantak ilyenkor ne menjünk ki az épületből, és ne avatkozzunk bele ezekbe a „harcok”-ba. De hát a kaput nem lehetett zárva tartani, annyira összevissza és különböző időpontokban jártak a bennlakók a tanfolyamaikra, s a szóbeli tilalmat különben se respektálta senki.

Bizony, mikor már nem tudtuk tétlenül nézni, mint kardlapozzák az ártatlan, de jogosan háborgó asszonynépet a lovas rendőrök, mi is beavatkoztunk időnként, a „Dollingerbrigád” tagjai. Botunkkal, mankónkkal próbáltuk elterelni a rendőrök lovait, a rendőrök meg nem vették a bátorságot, hogy ránk húzzanak a kardlappal. Mégiscsak a hadsereg egyenruháját viseltük, még ha rokkantan is. Nagyjából ismertük a szegény kardlapozott asszonyokat, láttuk őket késő este a bódé elé kiülni, és egész éjjelen át várakozni a másnapi zöldségosztásra, amiből vagy lett valami, vagy se. Reggel jöttek a szemtelen kofák, feketézők, meg a nagykalapos nagyságák, és a kivonuló rendőrökkel elzavartatták az egész éjjel ott strázsáló szegénynépet, szemtelenül elibük tolokodtak. Ekkor aztán repültek a zsámolyok, a divatos szalmakalapok behorpadozva kerültek az út porába, ahol széttaposva, olykor véresen „tüntettek” a fokozódó háborús nyomor ellen. Az iskola kertje kétoldalt kerítéssel volt elkülönítve a mellékutcáktól, amelyeknek házaiban többnyire igen szegény munkásnép lakott. Jó viszonyban voltunk velük, akadt köztük, aki mosást vállalt, cserébe mi ételma-

radékot, kenyeret adogattunk nekik. Az én „mosónőm” egy háromgyerekes anya volt. A férjéről nem tudott semmit, de ő is, a gyerekei is úgy néztek ki, mint Pilátus macskája szopornyicásan. Fokozatosan romlott a mi ellátásunk is, ahogy haladtunk a végső összeomlás felé. Kenyeret még csak kaptunk jót, ehetőt, de már többször elmaradt a hús, s jött helyette a puliszka. Az olaszkelbe disznósült helyett mindinkább parizer került, az se friss, hanem zöldes. Ki kellett dobni. Sokan már közülünk is elégedetlenkedtek. Nekem annyival volt tűrhetőbb a dolog, mert – föld nélküli zsellérek ivadékaként – rég megtanultam, milyen az, ha nincs, és azzal is be kell érni, ha muszáj. Ettem, amit adtak, ami sorra jött. A puliszka volt az egyetlen, ami helyett szívesebben kanalaztam a köménymagos levest, vagy ettem a száraz kenyeret, s hozzá ittam vizet a csapból.

Szorgalmasan tanultam a postásszakmát, és taníttattam K. Lajcsikát. A rossznőket általában kerültem, de absztinenciát nem fogadtam. Néhány bajtársamhoz, akiket a komoly irodalom, a költészet és a zene érdekelt, a verseim megvitatgatása révén közelebbi kapcsolatba kerültem, de ősszel szétszóródtunk, már a nevükre se emlékszem. Tanáraim közül is többen terelgettek a kultúra felé. Köztük a már szeretettel említett Lányiné. Így kerültem el – először kissé idegenkedve – a *Városi Színház* egyik filharmonikus koncertjére is. Ahol Beethoven II., Leonóra nyitányát és a IX. szimfóniát adták elő. Erre beszélt rá

Lányiné, még jegyet is adott hozzá. Kerner István vezényelt, a karigazgató Roubál Miklós volt. A szólóénekesek: Medek Anna, Basilides Mária, Székelyhídi Ferenc, Szemere Árpád – rájuk emlékezem. Nevüket azelőtt sohasem hallottam. A nézőtér zsúfolt volt, és amikor a hatalmas létszámú operaházi kórus elénekelte az utolsó tétel Örömdóját, a publikum felállva ünnepelt. Eleinte teljesen idegen volt számomra a zenekari hangzás, de a szimfónia második része meg a kórus már teljesen lenyűgözött. Végigfutott a hátamon a hideg, olyan csodálatosan hangzott. De jellemzően akkori beállított-ságomra, mindent a saját helyzetemhez és a milliónyi köznép sorsához mértem: Elgondolkodtam azon – látva az erkélyről az embersokaságot, meg a színpadon is a sok-sok énekest, muzsikust, karmestert, szólistát –, hogy ezeket vajon ki, milyen címen és mi végből mentesíti a harctéri szolgálat alól, hogy ilyen isteni dolgokkal tölthessék napjaikat, miközben a katonák milliói naponta kockára teszik az életüket, vérüket vesztik, nyomorékká válnak, elhullnak a harctéren, járványban pusztulnak, vagy embertelen fogságot szenvednek?! Jól érzik-e magukat frakkban, szmokingban, estélyi ruhában, miközben az a több százezernyi „infanteriszt büdös” az életben maradásáért tetvesedik hónapokon át? Nincs lelkiismeret-furdalásuk, nem csuklik meg az énekesek hangja, nem siklik félre a hegedűsök vonója?

Tudom, tudom, ne tessék megvetni ezekért az ostoba gondolatokért... Inter arma nem kötelezően és nem mindig silent musae, de a fentiekhez még egy másik gondolatom is kapcsolódott: hogyhogy senki nincs itt munkás- vagy parasztruhában? Vagy itt vannak ők is, a pesti proliknak is jut sötét ünneplőre, frakkra, estélyi ruhára, ékszerekre?...

Annyira tudtam, hogy e gondjaim igen-igen földszintes vagy alagsori megközelítései a társadalom valós életének, hogy szóvá se tettem Lányiné előtt, másutt sem. Csak annak örültem, hogy rajtam kívül itt-ott máson is föl lehetett fedezni a katonaruhát. Szabadságon levők voltak-e vagy hátországi beosztásúak, nem tudom. Csak azt, hogy kevés kivétellel tisztí rangúak. Társaim, akik a Városi Színház helyett a nyilvánosházak tájékán őgyelegtek, fölhaborodva mesélték, hogy a kéjnök már nem akarnak velük pénzért szobára menni, csak lisztért, kenyérért, húsért, cukorért, zsírért. Esetleg használható ruhaneműért.

Volt lehetőségem a napilapokat tanulmányozni. Felfigyeltem például arra, hogy az oroszországi szovjethatalom megkezdte az osztrák–magyar hadifoglyok kicserélését a volt cári katonáékért. Az újságok felpanaszolták, hogy Magyarországra hazatérő vagy „direkt hazairányított” oroszországi magyar foglyok között „egyre több a bolsevik agitátor”. Egy Capp nevű osztrák altábornagy is felhívta a figyelmet a hazabocsátott hadifoglyokra, akik között sok „anarchista” élteti Lenint és Trockijt. Márciusban a Bihar megyei Nyárló községből jelentették, hogy katonaszökevény csoportok rejtőzködnek az erdőkben, hegyekben, akiknek jelt ad a helyi lakosság, ha járőr közeledik, ezért nem lehet befogni őket. [...]

Augusztus 20-ra, Szent István ünnepére Etelka néném olcsó vonattal meglátogatott Pesten, és magával hozta a menyasszony-jelöltemet is, Kolozsvári Piroskát. Az egyik iskola-környéki, ismerős munkácsoládnál – a „mosónőmnél” – szereztem nekik szállást. Együtt vásároltunk e célra félretett pénzből egy-egy szép ruhát magunknak, vettem még egy szép raglánt is. Ides küldött gyűrűre való pénzt is, ami ellen én hevesen tiltakoztam, de ő azt üzenté, hogy ha én kifizettem a két néném kiházásakor ránk maradt bankadósságot, akkor belepusztulva se tudná elnézni, hogy a magam házasságát teljesen egymagam intézzem. Megvettük hát a jegygyűrűket, sőt Piroskának még egy szép, köves aranygyűrűt is. Ezt később, mikor viselni kezdte, hamar elvesztette.

Míg Pesten voltak, igyekeztünk minden olyan látnivalót megnézni, amit a vidékről Pestre utazók általában megtekintenek. Elvittem őket nyári színházi előadásra is, a *Budai Színkörbe*, láttunk mozit, amit ők odahaza még eddig nem láttak. Etelka nénémnek tetszett, ami arra érdemes, ami meg csak afféle szegényember-bolondító pénzkicsikarás volt – vurstli és hasonlók –, azokat megnézte, s aztán legyintett: jó. Ilyet is láttunk. Érzéke volt a különbségtételhez, hogy mi fontos, mi érték, mi nem. Zsófi néném ugyanilyen volt, Idesről már eleget írtam ahhoz, hogy elképzeljük, neki is volt magához és a környező világhoz esze. Magamról is sokfélét megvallottam. Nem tudom, ez a lényegre tapintó készség valamiféle velünk született képesség volt? Mert ugyanezt nem tapasztaltam Piroskánál! Jött velünk mindenhová, de semmi se volt rá különösebb hatással, semmiről se volt véleménye. Ha valami meglepte, elintézte annyival: Ó!

Folyton azzal zaklatott, hogy valahol, valami módon intim célból együtt lehessünk. Már kezdtem gyanakodni, hogy ez a lány legalább annyira gyanakszik rám, hogy valóban nőül akarom-e venni, mint amennyire én bizonytalankodtam, hogy vajon jó lesz-e Zsófi néném Nagy Ötlete, hogy minket az Isten is épp egymásnak tartogat, mert másra nem számíthatunk. Ezért – talán számításból – szívesen esett volna tőlem teherbe. Ez, ha nem másra, arra szolgált bizonyásgul mindenképp, hogy Piroskával való, tervezett és immáron a megszervezés állapotában lévő egybekelésünk nem lesz kifejezetten szerelmi házasság, hanem kölcsönösen racionális megfontolások következménye csupán. Méghozzá nem is a kettőnké, hanem főképpen az ő mostohaanyjáié, Zsófi nénémé. Nem tagadom: Piroska egykedvűsége, kizárólagos férfiéhsége, érdektelensége minden iránt, ami a nagyvilágban – értsd: Pesten, 1918. augusztus 20. táján – létezik, nem kevés gondot okozott! Este, mikor egy-egy hármásban átcsavargott nap után lefeküdtem a Váci út 57. szám földszint 4-es számú szobában, sokáig néztem nyitott szemmel, karjaimat tarkóm alá helyezve, a plafont. Mit tegyek? Visszakozzam az utolsó percben, amikor már együtt van minden, az esküvői ruha, a gyűrű, az időpont is megbeszélve? Úgy döntöttünk ugyanis, hogy mivel az én postástanfolyamom szeptemberben véget ér, akkor leteszem a vizsgát, megvárom itt a kinevezésemet valamelyik budapesti postahivatalba, aztán októ-

berben kérem az áthelyezésemet Debrecenbe vagy Nagyváradra. – Haj, ha akkor tudtam volna, hogy ha Nagyváradot választom, akkor nemcsak Pestről kerülök Váradra, hanem az eljövendő Kis-Magyarországból is átkerülök az eljövendő Nagy-Romániába! Sok fölösleges szenvedést megtakaríthattam volna magamnak, ami csakis azért ért és ér napjainkig, mert véletlenül magyar anyanyelvűnek születtem!

November legelejére, névestémre terveztük az eljegyzést, Érolasziban, és a jövő esztendő január elejére, az ő 21. születésnapjára az esküvőt. Ezt is néneim találták ki, és ők beszéltek rá. Nekem olyan mindegy lett volna, hogy mikor és hányadikára essék ez a két családi esemény. Sose a forma érdekelt, csakis a lényeg, a tartalom. Ezért rá is hagytam: legyen úgy, ahogyan ők akarják.

Egy hét múlva Piroskáék hazautaztak, én folytattam a tanulmányaimat. Közben apróbb pénzkereseti lehetőségeket is nyakon csipkedtem. Például statisztákat keresgéltem egy készülő filmjéhez valamelyik filmgyár. A Városligetben forgatták, már nem emlékszem a címére, csak arra, hogy esténként kivilágított lámpások tövében ötven másik katonával együtt azt kellett teli torokból üvölni, valamiféle csónakban ringatózva a városligeti tó vizén, hogy: „Velence, ég veled! Triesztbe vááágyom ééén!” De hogy némafilmhez mi a fenének kellett rekedtre énekelni magunkat, máig se tudom. Mindegy, fizettek érte...

Előzőleg, július első felében a *Városi Színház* bemutatta G. Fuchs Krisztus című passiójátékát, Ivánfi Jenő rendezésében. Fricsay Richárd, a nagynevű karmester vezényelte a zenekart meg a kórust. Mivel a tömegjelenetekhez statisztákra volt szükség, és az előadást a *Színházi Élet* szerkesztőjének, Incze Sándornak a felügyeletével a *Hadisegélyező Hivatal* javára szervezték és mutatták be vagy tízszer-tizenötösör, közülünk is toboroztak statisztákat. Oda is jelentkeztem. Ha jól emlékszem, Pethes Imre volt Krisztus, Júdást Kürthy József, Pilátust a rendező, Ivánfi, Mária Magdolnát Paulay Erzszi alakította. Játzott még Hettyei Aranka, Bartos Gyula, Krémer Lili, Bárdi Ödön, Tasnády Ilona – csupa ismert név, némelyikük a későbbiekben lett nevesebb művész. Ötszáz statiszta, száztagú zenekar, száztagú kórus működött közre! A próbák június második felében elkezdődtek.

Próbák közben mesélték, hogy a szerző, a fentebb említett Fuchs, a *Münchner Nachrichten* színházi kritikusa, a *Reliefbühne* alapítója, Krisztus szerepére Beregi Oszkárt szemelte ki, de a klérus ezt élénken ellenezte, mert... Beregi zsidó volt! Fuchs ekkor kihallgatást kért Csernoch János hercegprímástól, és tőle kérte Beregi felléptetéséhez a támogatást. De a prímás is lebeszélte a szerzőt. Nevetséges volt, hogy Pilátust viszont, aki a valóságban nem volt zsidó, az előadáson a zsidó származású Ivánfi Jenő játszhatta el.

A *Színházi Élet* nagy propagandát csapott az előadásnak, 1918. július közepén külön „Krisztus”-számot adott ki, ez meg is volt egy ideig nekem, de ma már nem találok. A passiójáték két fő alakja Krisztus és Júdás, kettejük drámai küzdelme maga a darab. Nagy siker volt! Kürthy Júdásának perceként át állva tapsolt a közönség, noha feliratokat helyeztek el, hogy tekintettel az előadás vallásos jellegére, senki ne tapsoljon. Az úrvacsora-képben Leonardo da Vinci híres festménye elevenedett meg a színpadon. A sajtó meg is bírálta a túl költséges, pazarlónak minősített díszleteket és jelmezeket. Az egyik előadáson megjelent József főherceg, valamint Augusz-

ta főherceg asszony. Bevallom őszintén, hogy a próbák és az előadások után – egy előadás maradt el csupán, a Vízművek hibájából – tömegesen vonult a potyapénzhez jutott statisztasereg a környékbéli kuplejárókba. Én is el-elbicegtem párszor, nagyot néztem volna, ha ott is viszontlátom József főherceget és Augusztia főherceg asszonyt... A színművészeket, statisztákat, zenészeket a jelek szerint annyira „megviselte” Krisztus szenvedése, hogy a lelki egyensúlyuk helyrebillentése végett – a keresztrefeszítők erkölcsi züllöttségével –, kénytelenek voltak valamiféle „bűnbeeséssel” azonosulni...

Mindezzel csak azt akartam mondani, hogy a főhatalmasságoktól a klérusig oly nagyra tartott, mutató (mondhatnám: képmutató) vallásos fesztivált a legtöbben meglehetősen érzelmi távolságból szemlélték. Ami engem illet, mulattatott, szórakoztatott, de nem borultam tőle térdre, csak ha a béna lábammal rosszul léptem valamelyik színpadi deszkára. Akkor viszont akaratlanul is elküldtem a címszereplő Pethes Imrét Máriába, akit Alszeghy Irma alakított emlékezetesen.

(Folytatjuk)

A szöveget gondozta és szerkesztette:
SZILÁGYI ALADÁR

BALÁZS ÁDÁM

Váradtól a Nemzeti Színházig (1.)

Balázs Samu színművész pályakezdése, eddig ismeretlen dokumentumok tükrében

Kultúra

Balázs Samu (1906–1981), színház- és filmművészetünk kimagasló egyénisége, a Nemzeti Színház Kossuth-díjas, érdemes művésze mindig is váradinak vallotta magát, hiszen itt járt iskolába, itt aratta első színpadi sikereit, majd később is minden nyáron hazatért az azóta már lerombolt családi házba (Sztaroveszky, ma Magheru utca 12.) édesanyjához, testvéreihez.

Akik még személyesen láthatták őt a színpadon – utolsó főszerepét Neil Simon Napsugár fiúkjában alakította, a Madách Színházban –, jól emlékeznek fanyar, groteszk humorára, távolságtartó eleganciájára. „A legangolabb magyar színész” – mondta róla tanítványa, Sinkovits Imre. Utolsó szerepe Firsz, az előkelő, hűséges öreg inas volt, a Csehov Cseresznyeskertjéből készült tévéjátékban. A Liliomfi című mozifilm Szilvay professzoraként a mai fiatalok is láthatják, hiszen Makk Károly klasszikus remekét számos televízió-csatorna rendszeresen műsorára tűzi.

Az alábbiakban fia, Balázs Ádám újságíró, rendező, diplomata készülő könyvéből közlünk – kiadatlan színháztörténeti dokumentumokat is tartalmazó – részleteket.

Egy hadiárva nagyváradi tanulóévei

Bánffyhunyadon született, 1906. május 18-án. Ugyanebben az évben avatták fel Kolozsvár ma is álló Nemzeti Színházát, ahonnan majd 1919-ben román katonai erőszak távolítja el a Janovics Jenő vezette magyar társulatot. Janovics lesz később Balázs Samu első színigazgatója.

Édesapja – születési anyakönyvi kivonata szerint „földbirtokos”, valójában inkább gazdálkodó – szintén Bánffyhunyadon született és ugyancsak a bibliai Sámuel nevet viselte,

BALÁZS ÁDÁM (1952, Budapest) újságíró, rendező, diplomata. Az ELTE BTK francia–magyar szakán és a Színház- és Filmművészeti Főiskola színházrendezői szakán diplomázott. A nyíregyházi színház rendezője, a Kortárs munkatársa, a Magyarok Világszövetsége lapjának szerkesztője volt. Tanulmányai és önálló kötetei jelentek meg a romániai magyar irodalomról, a magyar emigrációról, a francia–magyar kapcsolatokról. 1991 óta a Külügyminisztérium diplomatája, szolgált Párizsban és Bukarestben is.

ami akkoriban gyakori volt a hithű római katolikus székelyeknél. További felmenői ugyanis, apai ágon, egy költői hangzású Csík megyei faluból, Kászonfeltízről származtak.

Ősei között számon tartotta Kászonfeltízi Balázs Sándor író (1830–1887), aki a Nemzeti Színház könyvtárosa és elismert szerzője volt az 1870-es

években. Együttal kedvelt novellista és lapszerkesztő, William Thackeray regényeinek fordítója. Szigligeti Ede, a *Liliomfi* szerzője vele közösen írta *Strike* című drámáját (1872), amely magyar gyári munkások sztrájkjának tragikusan végződő története.

„Balázs Samuka kertje”, ahol megszületett – a bánffyhunyadi vasútállomás közelében –, ezen a néven és pontos helyszínrajzzal szerepel Szabó T. Attila nyelvészprofesszor *Kalotaszeg helynevei* című könyvében (1942). Több ízben megfordult itt lovas fogatával az ifjú Kós Károly építész-író is. A két família szegről-végről rokonságban állott, mivel Kós Károly felesége Balázs-lány volt. Kós Károly leánya, Dodó (néni) később a kolozsvári Magyar Színházban kollégája lett Balázs Samunak; utóbbi így emlékezett reá:

„Az Öreg nem akarta, hogy a lánya színésznő legyen, ezért mérgében beadta a váradi Orsolya rendi apácák iskolájába, de így sem tudta eltántorítani a színházról.”

Miután bátyja, a Balázs család elsőszülött gyermeke a kor rettegett gyermekbetegségében, torokgyíkban elhunyt, a szülők, orvosi tanácsra, „kiköltöztek” Erdélyből: Nagyváradra, Balázs Samu *anyai nagyszüleinek* a házába, a Sztaroveszky (ma Magheru) utcába. Mint minden itteni gyermek, ő is megtanulta, hogy Várad a múltban Szent László és Páz-

Balázs Samu váradi pályatársával, Dayka Margittal, a szintén váradi Szigligeti Ede *Liliomfi*jából készült filmben (1954, Krencsey Mariann-nal és Darvas Ivánnal)

mány Péter városa volt, a magyar Birmingham (Kossuth), Pece-parti Párizs és Körös-parti Athén. Majd éppen az ő diákkora idején lett „nyugtalan, zsidós, intelligens város” (Ady), illetve „A Holnap városa”.

Balázs Samu egész életére kiható élmény, hogy akkoriban Nagyváradon szinte még fizikai valójában érezhető volt Ady Endre jelenléte.

Ha vonattal érkezünk ide, fülledt nyári estén, az állomásról kilépve, felsejlik a római katolikus püspöki palota impozáns sziluettje, majd Léda egykori háza mellett vezet az út a belvárosba: „Poros a hosszú hársfasor / holdfényes a püspöki udvar”. (Ady) – Várad kávéházai nemcsak a modern magyar költészet bölcsőhelyei. Innen indult Nagy Endre, a magyar kabaré megteremtője, Fényes Szabolcs zeneszerző, itt kezdte pályáját a festő Gulácsy Lajos, az író Hegedüs Géza és Hubay Miklós, vagy a színész Dayka Margit. Utóbbival Balázs Samu később több filmben aratott közös sikert a *Liliomfitól* a *Macskajátékig*. – Dayka Margit – édesapám emlékei szerint – kamaszlánycént virágot árult a színház lépcsőin.

Balázs Samu tízévesen hadiárva lett, miután apja elesett az orosz fronton, 1916 júniusában. Édesanyja és anyai nagypapa – Kiss Gyula váradi kádár-mester – nevelték, vallásos szellemben.

Egyik nagynénje – apáca létére – gyakran látogatta a nagyváradai Szigligeti Színház operett-előadásait. A

művészbejáró és az Orsolya-rendi apácák zárdájának (ma: Ady líceum) bejárata egymás tőszomszédságában volt. Ki hinné, hogy kártyaszennvedélyét is apáca nagynénjétől örökölte! Tanítónő húgai (Ilona és Magda) a Katolikus Leányklub műkedvelő előadásainak szereplői, édesanyjuk királynői alkat, nagy fekete szemekkel. Az egész család rendszeres színházlátogató volt. Váradon tanult meg úszni, korcsolyázni, teniszezni.

A város szülöttéről, Szigligeti Edéről elnevezett színház igazgatója akkoriban (1921–1923) Parlagi Lajos volt. Mivel ugyanabban az utcában laktak, Váradon megjelent *Színház* című emlékiratát (1941) e szavakkal dedikálta Balázs Samu édesanyjának: „Nagyságos özv. Balázs Sámuelné úrasszonynak, a kedves és jó szomszédnőnek, nagyrabecsüléssel és kézcsókkal”.

Ebben a könyvében írja Parlagi Lajos: „Én már csak a háború utáni Nagyváradot ismertem meg, de könnyű volt megállapítani, hogy ebben a városban mindenki, még a legszegényebb ember is luxusra költi keresményének egy részét.

Luxus alatt értem azt, hogy nem rakják élére a garast, de mindent a szemnek, a ruhára, a hasukra költenek az emberek. Így tudott csak megélni, a legutóbbi időkhöz is, négy kávéház egymás mellett, a város szívében, a Bémer téren. Ezt nem tudja Várad után senki sem felmutatni. – Itt sok a bohém, úgy nőkben, mint férfiakban. Ez is kimondottan váradi specialitás. Azért a lakosság nagy része, bár szorgalmas, pénzkereső, de az életet nem veszi soha tragikusan. A komor, felhős, csúnya időjárás idején bizony nagyon kihalt ez a város, mert itt nemcsak a nő, hanem a férfi is a legutolsó divat szerint öltözködik. Nagy hecc- és viccfaragók itt a férfiak, de a nők is, így aztán nem csoda, ha kedély vonja be a váradiak életét... A színházi, a kávéházi és a

*A családi házat Balázs Samu anyai nagyapja, Kiss Gyula kádármester építtette a Sztaroveszky utcában (Magheru 12.)
A szerző felvétele, 1969-ből*

klubélet még ma is virágzik, mert a váradiak kevés időt töltenek az otthonukban. Így módosították a régi példaszót: Mindenütt jó, de legjobb máshol!”

Balázs Samu minden nyáron – a legsötétebb Ceaușescu-rendszerben is, amikor „külföldiként” be kellett jelentkeznie a rendőrségen, sőt a várost sem hagyhatta el – hazalátogatott.

Amikor édesanyja Váradon meghalt, szűkszavúan csak ennyit jegyzett meg: „Kilencven évig élt, de még azt sem mondta soha, hogy *fene...*”

A váradi születésű kiváló drámaíró, Hubay Miklós – akinek *Álomfejtés* című darabjában az agg Ferenc József császárt Balázs Samu páratlan sikerrel viszi majd színre – így emlékezett első találkozásukra (A legelső színész: Balázs Samu, *Aranykor*, Szépirodalmi Kiadó, 1972): „Hús-huszonöt évvel azután, hogy Nagyváradon egy időben élt és írt Ady, Biró Lajos, Juhász Gyula – mi maradt meg ebből a fénykorból? A Holnap városából mi maradt holnaputánra? Hiába kutatom gyermekkori emlékeimet: semmi. Szigligeti Ede vonul el a házunk előtt. Vasrudakat tesznek elébe, azokon görgetik. Eddig a színház előtt állt, oda most a királyné jön... És az anyám odahív az ablakhoz. A hársfák alatt ezúttal egy magas férfi vonul, mint egy szobor ő is, kimért léptekkel: – Színész – mondja –, úgy hívják, Balázs Samu. – Jóval később, Pesten láttam aztán színházban, s itt ismertem meg személyesen is. Most is kimért. Bölcsessége, komoly vagy komolykodó figyelme, amelynek takarója alatt kaján ördögöket sejt a vele beszélő, meg a már-már enigmatikus kevésszavúsága Tamási Áronhoz teszi őt hasonlónak...”

Czine Mihály, bölcsészkar tanárom egyszer megkérdezte tőlem: „Igaz-e, hogy Balázs Samu az ötvenes években, egy ulti-partin, megjegyezte: nagyobb élmény számára végigmenni a váradi főutcán, mint kezét fogni Rákosi Mátyással?”

A nagyváradi-olaszi római katolikus elemi fiúiskolát az 1915/1916-os tanévben (noha ekkor veszítette el édesapját) jeles eredménnyel végezte, és felvételt nyert a Nagyváradon Premontrei Főgimnáziumba, ahol az iskolai ünnepeken rendszeresen szavalt.

*Szülei, Balázs Sámuel és
Kiss Magda 1910 körül
Készítette Fekete Sándor,
Nagyváradon*

Amikor 1996. március 15-én a bukaresti Magyar Nagykövetség diplomatajaként megkoszorúztam Szacsavay Imre vértanú szobrát, a tömegből idős úr lépett hozzám: „Ön Balázs Samu fia?” Igenlő válaszomra tudatta, hogy ő a Nagyváradon Premontrei Öregdiákok Egyesületének az elnöke és átnyújtotta édesapám iskolai bizonyítványainak másolatát. Eszerint az 1916/1917-es tanévre, az akkori két első gimnáziumi osztályba beiratott tanulók közül 33 volt római katolikus, 25 pedig izraelita vallású.

A Nagyvárad Romániához csatolása utáni első tanévben iskolai Színpártoló Egyesület alakult. Tóth Elek, az

akkori legismertebb nagyváradai színművész pedig – akinek Balázs Samu később kollégája lett – iskolai alapítványt hozott létre. Parlagi Lajos színiigazgató egyetlen tanévben 12 különböző délutáni színelőadást szervezett az iskola diákjai számára. 1921-ben Dante-mellszobrot avattak: az *Isteni*

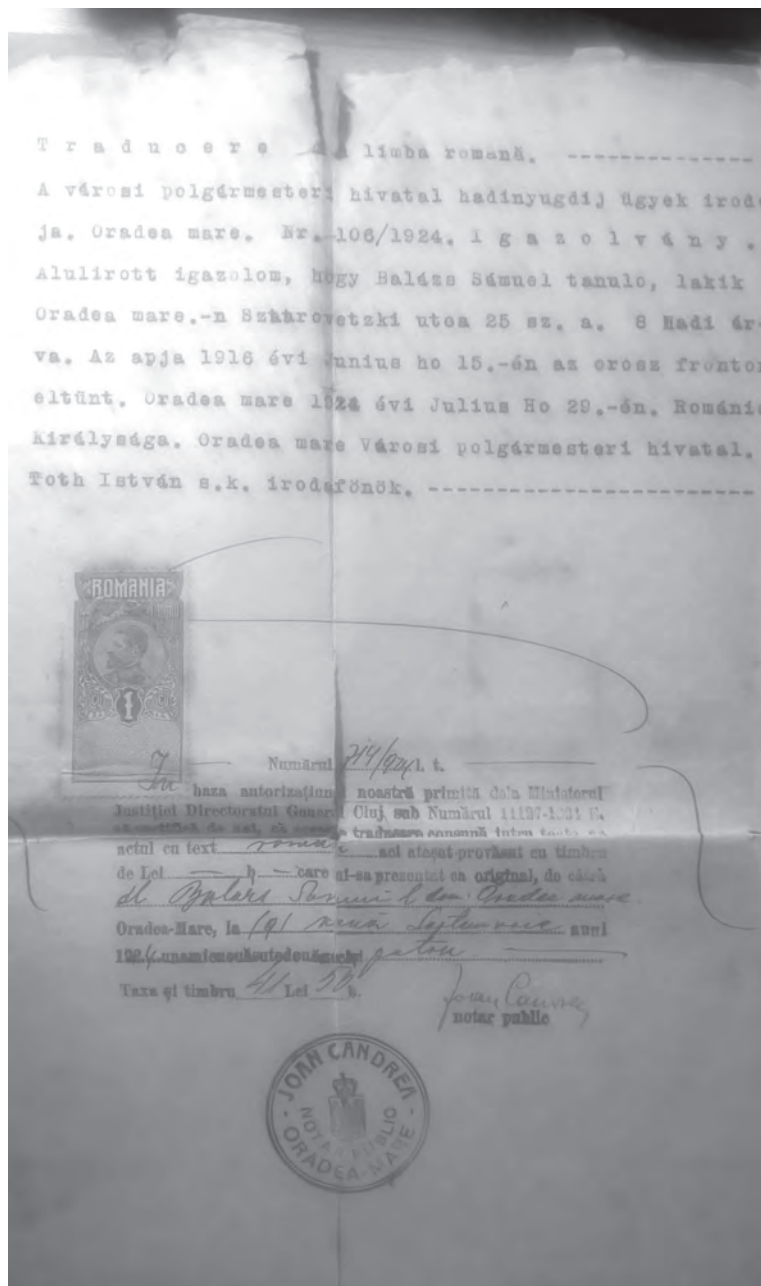
színijátékból „Balázs Samu VI. osztályos tanuló szavalt”.

Igazuk lehetett tanítónő hűgának, akik szerint emlékezetes pap-alakításai megformálásakor – a *Szent Johanna* (Shaw) reimsi püspökétől a *Különös házasság* (Mikszáth) Szentgáli kanonokján át a *Spanyol Izabella* (Illés Endre) Talavera atyjáig – felhasználta váradai pap-tanárainak gyermekkorában megfigyelt, kimért gesztusait, tekintélyt parancsoló viselkedését.

Egyik iskolai ünnepségen az atyák egy Ady-vers elmondására biztatták. Ez komoly toleranciára vallott, hiszen a költőt a „hájas kanonokokat” támadó cikke miatt (*Egy kis séta*) korábban 3 napi elzárásra ítélték. Jelen sorok írójának Jákó Elemér idős újságíró (1970-ben) a börtönnek még azt az ablakát is pontosan megmutatta, amely mögött Ady Endre a büntetését töltötte.

Pap-tanárai arra számíthattak, hogy Adynak valamelyik istenes költeményét fogja előadni, ám ő a *Proletár fiú versét* választotta. Ebből botrány kerekedett: szabadszelleműség ide, liberális tolerancia oda, talán még ki is rúgták volna a „lázadó” diákot, ha annak a tanévnek a közepén, 1923-ban, a román hatalom be nem zárta a nagy múltú magyar egyházi iskolát.

Ezért kényszerűségből a következő tanévben, 1924 júniusában, az anyaországban, a békéscsabai Evangélikus

Hadiárva igazolás, Várad/
Oradea, 1924

Főgimnáziumban érettségizett. Minderre így emlékezett (*Békés megyei Népiújság*, 1975. március 30.):

– Édesapám elesett az első világháborúban, így édesanyámnak egyedül kellett gondoskodni a családról. Négyen voltunk testvérek, elképzelhető, milyen anyagi nehézségekkel kellett küszködnünk. Békéscsabán, mint kosztos diák laktam egy háznál, délben a gimnáziumi menzán kaptam ingyen ebédet. Volt akkoriban a városban egy szépen gondozott gyümölcsös is, ahová az éhenkórász diákoknak szabad belépésük volt... Nagy eseménynek számított a gimnáziumi szavalóverseny, melyet végzős koromban én nyertem meg, ezért március 15-én a városi ünnepségen is szavalthattam a Kossuth-szobornál, nagy tömeg előtt. A városi bank képviselője egy valódi csekkel jutalmazta produkciómát. – Ez volt életem első színészi honoráriumam...”

A Magyar Királyi Színiakadémián (1925–1928)

Édesanyja azt szeretette volna, hogy pap legyen vagy bankár, „mert azoknak mindig van pénzük”. Érettségi után először jogra iratkozott be, azután mégis inkább úgy döntött, hogy pap lesz. Thália papja. – Amikor az ötvenes években ifjú kollégáját, Sztankay Istvánt, a Színművészeti Főiskola felvételi-jén megkérdezték, hogy mi az apja foglalkozása, így felelt: „Pásztor”. A munkás-paraszt származás akkoriban előnyt jelentett. „Milyen pásztor?” – kérdezték. „Lelkipásztor.”

Amióta csak létezik színészképzés Magyarországon, a túljelentkezés mindig sokszoros volt. Balázs Samut elsőre fölvetették, 1925 tavaszán. A Nemzeti Színház örökös tagjai, a Színiakadémia tekintélyes tanárai felvételítették: Császár Imre, Gál Gyula és Nagy Adorján. Mindhárman Kolozsváron kezdték pályájukat.

Amikor fél évszázaddal később arról faggattam, hogy milyen volt a felvételi – szinte harapófogóval kellett kihúzni belőle minden szót, annyira szűkszavú volt –, így emlékezett: „Elmondtam a *Wales-i bárdokat* és fölvettek. – Szarkasztikus-ironikus stílusában hozzátette: – Akkor még értettek hozzá.” – Ezzel arra utalt, hogy később már háromfordulós lett a felvételi vizsga.

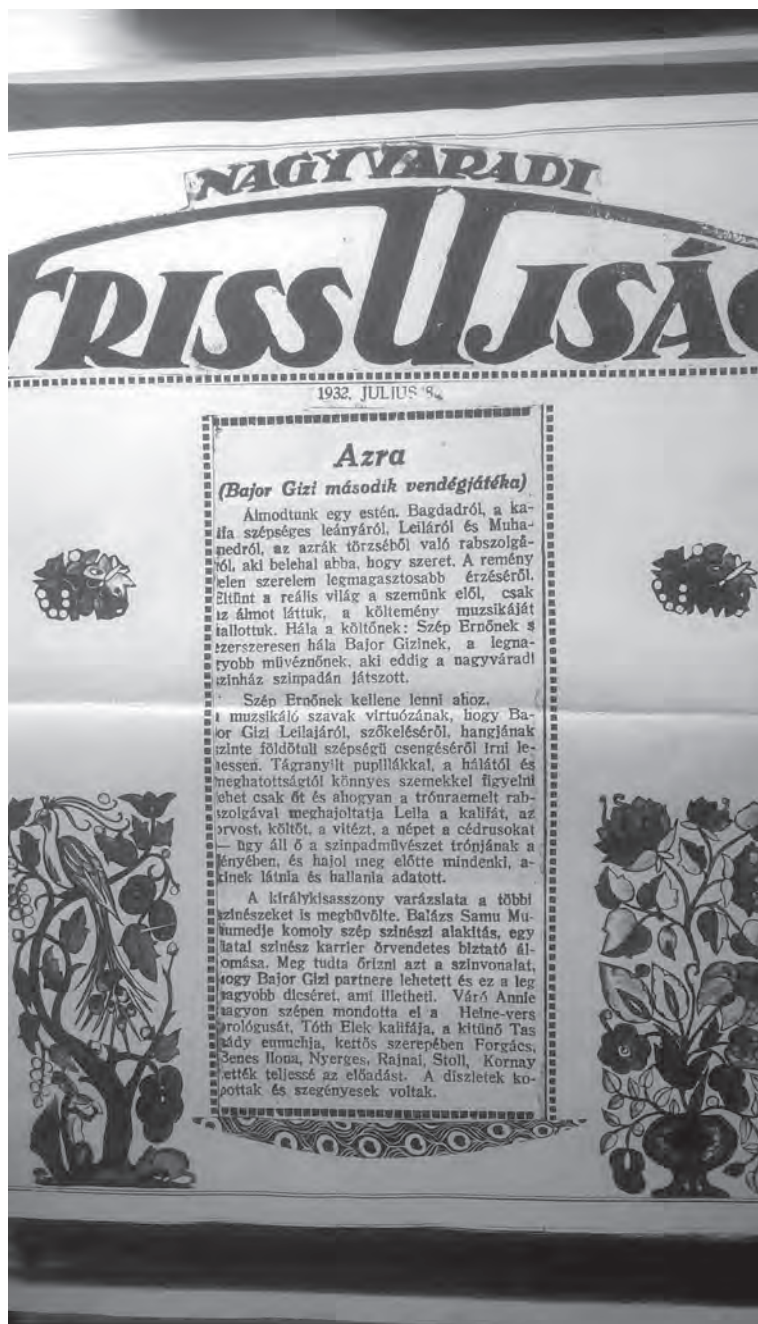
A pályakezdő színész civil képe az 1920-as évekből

Császár Imrere így emlékezett: „Szép szál férfi volt, mindig konflis hozta a Rákóczi úti Akadémiára. Évekkel megelőzte korát, mert a konzervatív, akadémikus színészpedagógiával szemben ő már Sztanyiszlavszkij módszerét vallotta, azt, hogy a színész élje át szerepét, a szituációt, amelyben jelen kell lennie, és mindezt hitesse el a közönséggel is. Átélni és átváltozni, látni és a nézővel is láttatni. Tőle tanultam, hogy *a színjátás: a szünet művészete.*”

A dramaturgiatanára Sebestyén Károly igazgatóhelyettes, a *Pester Lloyd* német nyelvű kormánylap kritikusa volt: „Az ember tragédiáját kívülről

meg kellett tanulni, az egyes színekhez kapcsolta a művelődés- és drámatörténetet.” A kor legmodernebb táncművésze, Szentpál Olga oktatta a színpadi mozgást, de hangsúlyt kapott a vívás és a francia nyelv is.

A Nagyváradi Friss Újság kritikája Bajor Gizi és Balázs Samu váradi fellépéséről (1932)

Gál Gyula rendezte Balázs Samu akadémiai vizsgaelőadásainak zömét. Beszédgyakorlatot oktatott. Több olyan színészi sikere volt, amely később Balázs Samu pályáján is meghatározó szerep lett, így például Polonius a *Hamletben* vagy Malvolio a *Vízkeresztben*. Ignác Rózsa *Prospero szigetén* című memoárjában így méltatja: „Intellektuálisan ösztönző tanár, aki pontosan tudta, hogy a színész sikerének titka külső és belső adottságainak egyensúlya.” Több mint félezer színész került ki a keze alól, Csontos Gyulától Bajor Gizin át Gobbi Hildáig.

A Színművészeti Akadémia korabeli *Értesítője* szerint, amikor 1927 januárjában a Nemzeti Színházban, a nyílt színen megünnepelték Gál Gyula nemzeti színházi tagságának 25. évfordulóját, tanítványai nevében Balázs Samu „I. akadémiai osztályú növendék” köszöntötte. Akkoriban egy előkészítő tanév után első és második akadémiai osztály következett.

A húszéves diák már akkor eredetiségre törekedett („nem akartam savanyú szószos, hivatalos köszöntőt mondani”), mert beszéde egyáltalában nem nevezhető szokványosnak: „Szeret bennünket a Tanár úr akkor, amikor fejünk megsimításával további munkára ösztönöz, de szeret akkor is, talán még jobban, amikor lelővéssel fenyegeti közülünk azt, aki rosszul hangsúlyoz... Ígérjük, hogy becsületes munkásai leszünk a magyar színpadnak!”

Úgy tűnik, Balázs Samu nem akarta, hogy „lelőjék”, mert az egyik legszebben hangsúlyozó magyar színész lett belőle: húsz évvel később már ő maga tanította a beszédmesterséget a Színház- és Filmművészeti Főiskolán...

Gál tanár úr a következő levelezőlapot küldte Balázs Samunak, néhány hónappal diplomaátvétele után, 1929 januárjában, Kolozsvárra, ahová leszerződött (eredetije nálam):

„Kedves Samu!

Köszönöm szíves megemlékezésedet, s jól esett hallanom, hogy milyen szép sikereid vannak. Most már csak az a fontos, hogy el ne bízd magadat, hanem továbbra is a legnagyobb szorgalommal, és az igazán tehetségesek szerénységével folytasd a komoly tanulást, mert a legnagyobb talentum is kiapad, ha nem táplálják az ismeretek bőségével.

Szeretettel ölel: Gál Gyula”

A kolozsvári Magyar Színháznál dramaturgként is dolgozott, így véleményeznie kellett az *Egy züllött erdélyi fiatalember története* című színdarabot. Elutasítását ezzel zárta: „1926-ban, amikor a darab történik, én is ismertem a Magyarországon tanuló erdélyi fiúkat. Hát nem ilyenek voltak. Az egyik például délelőtt villamoskalauz volt, délután órákat adott és éjjel tanult. Aztán nem lőtte föbe magát, hanem hazajött a szerencsétlen. A szerző figyelmébe ajánlom ezt a sorsot. Nekem úgy tűnik, erdélyibb és hősibb, mint a Tiboré.”

A békéscsabai gyümölcsöskertet Pesten egyes kávéházak tulajdonosai „helyettesítették”, akik – némi színházi reklámozásért cserébe – alkalmanként szerény ingyenes étkezést nyújtottak. Az osztályból ugyanis csak egyetlen diák nyerhetett ösztöndíjat, azt pedig a még nála is szegényebb Gyarmathy Anikó kapta, aki később kolléganője lett a Nemzeti Színháznál. – Amikor 1978-ban az Ódry Színpadon Várkonyi Zoltán rektortól átvettem édesapám aranydiplomáját, Gyarmathy Anikó hozzám lépett: „Biztos voltam benne, hogy Samu nem lesz itt, hiszen az 50 évvel ezelőtti diplomaátadásra sem jött el. Olyan zárkózott, hogy még a bankettekől is távol tartotta magát.”

A végzős osztály az utolsó tanévben (1927/1928) hat alkalommal lépett a nagyközönség elé az Akadémia akkori színpadán, a Rákóczi úti Urániában. Már ekkor eljátszhatja Bánkot és Ádámot is. Suderman *Pillangó csata*-beli alakítását így méltatja az egyik legtekintélyesebb korabeli kritikus, Szász Károly: „A férfinövendékek közül ezúttal is Balázs Samu és Bánhidny László vált ki. A szép hangú, szép alakú, a beszéd árnyalatainak is érvényt szerezni tudó Balázs, ha átmege a gyakorlat tüzén, bizonyára értékes tagja lesz bármely komoly színpadnak.”

Az akadémiai növendékek statisztáltak is a Nemzeti Színházban. Balázs Samu az egykori színlapok tanúsága szerint, először 1926 januárjában, 19 évesen lépett a Nemzeti színpadára, Herczeg Ferenc *A híd* című történelmi drámájában, a Gránátos szerepében. Hevesi Sándor volt a rendező, Kossuthot Ódry Árpád alakította. Az 1926/1927-es évadban tucatnyi szerepben statisztált, amikor nemcsak tanáraival, de a korszak legnagyobbjaival is (Bajor Gizi, Csontos Gyula, Kiss Ferenc, Ódry Árpád) egy színpadra léphetett.

Akadémiai éveinek egyik legmeghatározóbb élménye találkozása Hevesi Sándorral, a Nemzeti Színház legendás hírű igazgatójával. Hevesi 1927-től rendkívüli tanárként a rendezés művészetéről tartott órákat (először Magyarországon, de Európában is az elsők között) a végzős színinövendékeknek, miközben a színészképzést is igyekezett megreformálni.

Amikor Hevesi felújította a *Romeo és Juliát*, Abonyi Gézával és Bajor Gizivel, a tragédia egyik fontos szerepét, Tybaldot Balázs Samura bízta. A sajtó számára egy akadémiai növendék szokatlan szerepeltetése újabb muníciót kínált az igazgató amúgy is folyamatos bírálatára. Az 1927. május 5-i premier másnapján a *Magyarság* című lap kritikusa ezt írta: „A színháznak legalább tizenöt olyan – szerephez ritkán jutó – férfiszínésze van, aki tisztább vonalvezetéssel játszott volna Tybaltot, és ma mégis növendéket mutattak be ebben a szerepben, aki még színésziskolába jár, aki még beszélni és mozogni tanul és aki – maga is tekintéllyé növekedvén – valószínűleg kevés tiszteletet fog érezni ezentúl mestereivel szemben.”

Hevesi Sándor monográfusa, László Anna könyvének (Gondolat Kiadó, 1960) *Támadások Hevesi ellen* című fejezetében csokorba gyűjti az igazgató megbuktatására szövetkezett kritikusok támadásainak változatos szakmai, személyi és anyagi szempontjait, ám nem tesz említést az antiszemitiz-

musról, amely pedig visszatérően jelen van a korabeli sajtóban.

Az *Új Nemzedék* Romeo-kritikája (1927. május 6.) szerint például: „A Nemzeti Színház táján azt mondják, hogy mi antiszemitáskodunk. Dehogy antiszemitáskodunk. Csak megjegyezzük, hogy az előttünk eddig ismeretlen kisasszony (*ti. a Romeo és Julia egyik mellékszereplője*) véletlenül nem keresztény.” A kikeresztelkedett, keresztény-konzervatív meggyőződésű Hevesi által vezetett színházra már ekkor rázúdulnak ezek a primitív, egyre erősödő támadások.

A *Pesti Napló* kritikusa is (1927. május 6.) kifogásolja a szereposztást, noha

Kovács György színművész,
Adorján András váradi
zeneszerző és Balázs Samu
(Kolozsvár, 1934)

méltatja Balázs Samu tehetségét: „Egyedül Tybald szerepében lépett fel új szereplő, akinek a nevét azonban nem tartjuk fontosnak feljegyezni. Nem mintha alakítása rossz lett volna, hanem mert semmi különösebb produkciót nem láttunk tőle. Elég jól vívott. Különben pedig az az érzésünk, hogy pár esztendőös vidéki gyakorlat után igen használható színész lesz. De miért kellett más, kipróbált nemzeti színházi tagok előtt szóhoz juttatni ezt a jó kiállítású fiatalembert?”

Hevesi Sándor mindenesetre annyira megkedvelte a „jó kiállítású fiatalembert”, hogy azon növendékeit, akiknek még nem jegyezte meg a nevét, mind „Balázs úr”-nak szólította...

Szakmai kapcsolatuk tovább folytatódik, amikor Balázs Samu – a következő esztendőben, első kolozsvári évadának derekán – német nyelvű ajánlólevelet kér tőle.

Akkoriban, Hitler hatalomra jutása előtt, Berlin európai kulturális központ, hiszen – ha csak a szóban forgó 1928/1929-es évadot nézzük – ekkor mutatják be Brecht *Koldusoperáját*, ekkor nyílik meg a Collegium Hungaricum, a berlini ösztöndíjas Németh Antal rajongva méltatja a kortárs Max Reinhardt és Erwin Piscator formabontó rendezéseit, a kolozsvári *Erdélyi Helikon* pedig *Berlini színházak* címmel közöl tanulmányt.

Érthető tehát, ha az ambiciózus, németül jól beszélő Balázs Samu is foglalkozik a gondolattal, hogy kipróbálja magát Németországban. Noha végül nem utazik el, Hevesi Kolozsvárra postázott levele a Mesternek a fiatal színész iránti bizalmát kifejező érdekes dokumentum (itt jelenik meg először nyomtatásban, eredetije nálam):

„Ich empfehle hiemit in das Wohlwollen der löblichen Theaterdirektionen und Theaterleiter den Herrn Schauspieler Samuel Balázs, gewesenes Mitglied und Character-

darsteller des kolozsvärer (Cluj) ungarischen Theaters. Herr Balázs studierte drei Jahre lang an der Ungarischen Schauspieleakademie in Budapest, wirkte während dieser Zeit in mehreren Vorstellungen des budapester National-Theaters mit, in kleineren und grösseren Rollen und gab in diesen Arbeiten Dokumente seiner Begabtheit und Kultur.

Budapest, den 16. Mai 1929.

Dr. Alexander Hevesi, der Direktor des National-Theaters, Budapest”

„Ezennel a tekintetes Színházi Igazgatóság és a Színházigazgató jóindulatába ajánlom Balázs Sámuel színművész urat, a kolozsvári (Cluj) Magyar Színház régi tagját és karakterszínészét. Balázs úr három éven át tanult a budapesti Színiakadémián: ezen idő alatt a budapesti Nemzeti Színház több előadásában is közreműködött, kisebb-nagyobb szerepekben, amely munkák során tanújelét adta tehetségének és kulturáltságának.

Budapest, 1929. május 16.

Dr. Hevesi Sándor, a budapesti Nemzeti Színház igazgatója”

(Folytatjuk)

BAKÓ ENDRE

Juhász Gyula nagyváradi költő-portréi

A magyar líra a 18. század végén, Kazinczyval, Csokonaival, Berzsenyivel stb. vált nagykorúvá. A fejlődés sok tényezője közül figyelemre méltó az alanyiasságban jelentkező alkotói öntudat, mint speciális lírai érték. Ennek egyebek mellett egyéni és nemzedéki kivételése a felújított görög műfaj, az episztola, a költői üzenet a költőtárshoz vagy más jeles kortárshoz. E nyílt levelek többnyire azzal a céllal íródtak, hogy a magyar kultúra és irodalom helyzetét a nyilvánosság előtt pertraktálják, s ezáltal hozzájáruljanak a hazai művelődés fejlődéséhez. (Pl. Berzsenyi: *Kazinczy Ferenchez*; Csokónai: *Főhadnagy Fazekas úrhoz* stb.) A magánéleti mozzanatok szinte mellékesek. Az emelkedett gondolatok adekvát műneme az óda. Arany és Petőfi azt is megengedte magának, hogy egymáshoz intézett költői leveleik némelyikét humorba mártásák, ezzel is gazdagítva a műnem hangregiszterét és szemléleti tartományát. Az episztola divatja folytatódott a huszadik századi magyar lírai gyakorlatban is. Elég csak Adynak Móricz Zsigmondhoz intézett költeményére utalnunk. A korszak vezető poétái közül talán Juhász Gyula küldte a legtöbb költői üzenetet, nagyváradi poeta-társai közül hármat is részesített benne. Ezek az episztolák nem tartoznak életművének törzsanyagába, de érdekes, olykor rejtett emberi-lélektani dokumentumokat hordoznak, ezért érdeklődésre tarthatnak számot.

1.

Árnyékos életében szinte kivétel volt az a bő három év (1908. február 12. – 1911. június 29.), melyet Váradon töltött. Ott érett jelentős költővé, s a barátok telt hangú kórusában maga is aktív hangadóvá vált. Nemcsak verseket alkotott, de maradandó színházi referádákat és újságcikkeket írt,

BAKÓ ENDRE (1938, Derecske) újságíró, irodalomtörténész. Magyar irodalom szakos tanári diplomát szerzett. Később kulturális újságíró, tanulmányok, kritikák szerzője. 1988-ban alapítója a debreceni Csokonai Kiadónak, a rendszerváltás után a Hajdú-Bihari Napló főszerkesztőjeként dolgozott. A debreceni és a bihari irodalom specialistájaként tartják számon, e tárgyban több kötettel jelentkezett.

szervezett, szerkesztett, harcolt, fontosnak és erősnek érezte magát. Életre szóló, költészetét, egyben a magyar szerelmi lírát gazdagító, ugyanakkor fájdalmas élményét is ott szerezte. A helyi Szigligeti Színház bemutatta *Atalanta* c. operettjét (utána a debreceni városi színház is!), majd *Szép csöndesen – Szögedi idill* c. egyfelvonásosát.¹ A *Holnap városa* c. lírai feljegyzésében írja 1914-ben, hogy amikor 1908-ban, egy februári napon Nagyváradra érkezett, „A sze-

1. Többször idézünk a kritikai kiadásból: *Juhász Gyula összes művei* 1–9. Szerk. Péter László. Bp. 1963–1981. A váradai bemutató időpontja 1909. jan.

gény és becsületes ifjút egy másik poéta – mert persze ő is poéta volt – várta.”² Ez a poéta Dutka Ákos volt, akivel még komaságba is került: Ágnes lányának keresztapja lett. Dutka emlékezése szerint az ifjú Emőd Tamás is vele tartott. Úgy látszik, ez alámerült Juhász tudatában.³ Mindkettőjükkel nem múló barátságot kötött.

Dutka Ákosnak 1908 tavaszán látott napvilágot második verseskötete, ezt Juhász két helyen is recenzálta. Előbb váradi lapban adott hírt róla. „Dutka érzése igen erős, képzelete igen dús; poéta a javából. Ha valakihez, én Kölcseyhez hasonlítanám, az én kedves, nagy költőmhöz, mert rokon az ő rokonszenves, mély elborulásuk és dallamos szívük. Dutka a lírai formának is jelentékeny művésze: a szabad verset finom érzékkel és nagy szerencsével próbálja fejleszteni. [...] Dutka Ákos verses könyvéből egy igaz emberi szív dobog, és egy szép művészi világ ragyog felénk.”⁴ Júniusban a *Szeged és Vidéke* c. lapban szemlélte. Neheztelve írja – egyebek mellett –, hogy „a budapesti kritika szokott diplomatikus modorában bánt el ezekkel a szép, finom, nagyon szomorú, de őszinte versekkel. Egy sokat élt, vergődött és még mindig nagyon vergődő testvérem egyéniséget, színt, dallamot reveláló verseiről van szó. Ez a Dutka Ákos egy nagy mimózálélek. Egy bús, ezüsthangú eoelhárfa. Olyan sejtései, remegései vannak, amelyek becsületére válnak minden nyugati poéta léleknek. [...] Lehet, hogy sok monotónia van még benne, de amit ez a monotónia kifejez, az nagy érzés és az igaz művészettel, szuggesztív hatalommal szól hozzánk. [...] Dutka Ákost szeretem, és nagyra becsülöm....”⁵

A *Holnap* c. antológiának is ők voltak a legbuzgóbb szervezői, rendezvényeken is szerepeltek együtt, több írásukban méltatták egymást. Juhász szeretetének 1909 októberében versben is kifejezést adott. (*Episztola Dutka Ákosnak*). A két tíz-, illetve az egy tizenegy soros ódai hangú költemény Dutkát mint hallgató poétát állítja elének, akinek azonban a hallgatása beszédes: zajt vertek körülötte és sebeket osztottak rá. De „Ez a magány és ez a csend az áldott, / Ebből fakad az új harc és az új dal.” Vagyis a hallgatás az erőgyűjtés ideje. Ezért irigylit a nagy hallgatót. Érdekes ellentmondás optimista víziójában, hogy az új erőre kapott magyar bánat és magyar dal a Marseillaise-be fog csapni. (?) Értéktudatában Dutka a magyar költészet élvonalában áll. A har-

madik versszakot a remény lebegteti: hisz abban, hogy a címzett hamarosan dalolni fog, amit gyermek, szerelem és bánat egyként stimulál. Az óda a bizonyágtevés után (S te is dalolni fogsz!) közösségivé tágitott hangot üt meg: „Ó, dalolj nekünk!”⁶

A kritikai kiadás szerint „a zajt vertek aligha vonatkozhat az egy évvel azelőtti »duk-duk affér«-ra, amint azt Dutka sejteti”. De mi más jöhet szóba? A zajt *A föld meg a város* c. második kötete kapcsán kezdték verni Dutka körül. Nyíltan vagy burkoltan Ady Endre epigonjának bélyegezték, Ady is a maga utánczóik között jelölte ki helyét. Ezt a váradi költő a szívére vette, s a duk-duk affér zaja is sokáig visszhangzott lelkében. Juhász méltán írja 1910-ben: mindez „egy időre egészen elcsüggesztette őt, sőt – ami poétánál a legfájóbb – elnémította a mi kedves poétánkat. Mert nem szabad felednie éppen Nagyváradnak, hogy a körösparti magyar tájnak és városnak par excellence poétája ez a Dutka Ákos...”⁷ Miként Ady Endre és Dutka Ákos kapcsolatáról írott dolgozatunkban próbáltuk bizonyítani, a meghitt barátság fonala ekkor meglazult. Dutka ugyan Ady halála után – saját jól felfogott érdekében is – a kettőjük között támadt konfliktust igyekezett elhallgatni vagy bagatellizálni, s az Ady-kultusz egyik szertartásmestere lett. De Adyról készült írásainak, *A Holnap városa* c. önéletrajzi regényének is feltűnő hiányossága, hogy az 1909-től Ady haláláig terjedő időszakra vonatkozólag nincsenek személyes élményei.⁸ Juhász Gyula nyilván jól ismer-

17.; a debreceni 1909. febr. – I. k. 456.

2. In *Juhász Gyula válogatott művei*. Bp. 1981. 599–601.

3. Dutka: *A Holnap városa*. Bp. 1955. 125.

4. *Dutka Ákos könyve*. – *A föld meg a város*. 1908. In JGyÖM, 5. k. 192–193.

5. Dutka Ákos versei. In *Juhász Gyula válogatott művei*. Bp. 1981. 541–542.

6. Az *Üstökös* c. lap gúnyverssel (Episztola Rútka Mákosnak) reagált a költeményre. JGyÖM. I. k. 478–479.

7. *Dutka Ákos*. JGyÖM. V. k. 355–356.

te Dutka sérelmeit, költeményét is gyógyírnak szánta lelki sebeire. Dutka az episztolára nem felelt verssel, de a kéziratot megőrizte, s közölte életrajzi regényében. Juhászt már korábban mindörökre szívébe zárta, s a *Holnap* kapcsán szőtt Várad-mitológiájában mint demiurgoszt szerepelteti. Egy késői versben (1962) méltatta egykori harcostársát. (*Juhász Gyulának*)

Ebben nem személyes emlékeket öntött lírai formába, de az alanyiasság mégis jelen van abban, ahogyan megvonja Juhász Gyula költészetének mérlegét. Ez leginkább ezekben a sorokban jelentkezik: „Mert te voltál a Nagy már ott is, Váradon, / Mikor mások neve zengett hangos szájakon.” (Ha jól meggondoljuk, ennek is van tudatalatti Ady-ellenes éle! Ki másnak a neve zengett hangos szájakon?) De nem kevésbé szubjektív az a gesztus, amellyel nagy kortársai véleményével szembeszegülve Juhász egyetemes költői halhatatlanságát hirdeti. „Gyéánt csillaggá vált a tiszai homok,⁹ / Szoborra nőtt régen tiszta homlokod, / S megtanulja lassan az egész világ, / Hogy sírt, sóhajtott, mit is tanított / a te szürke szád.”

2.

Nagyváradon hamar szívéhez nőtt a szolgálatkész Emőd Tamás, akit egy hozzá küldött levelében tréfásan „magyar Rimbaud”-nak nevezett.¹⁰ Emőd sokat segített neki a váradi beilleszkedésben, később versei összegyűjtésében stb. Az *Atalanta* váradi bemutatójáról „Kevés konkrétummal, hangzatos szép szavakkal dicsérte barátja alkotását,¹¹ s elkísérte a debreceni bemutatóra is. E barátág első verses dokumentuma *Az utolsó vacsorán* (1909, eredetileg *János*) c. költemény *Emőd Tamásnak* szóló ajánlással. Ebben az üzenet áttételes, nem személyes, a versalany Jézus utolsó óráinak hangulatát próbálja felidézni és átérezni, majd helyzetdallá fordítja a lírai „ábrázolást”, és az ő nevében beszél. Az elválás szomorúsággal tölti el a Mestert, de vigasztalja a szíven pihenő tanítványt: „Ne sírj, tiéd az élet titka még, / Ne félj, ha holnap a kárpit hasad, / Az ajkadon az élet csókja ég, / És ifjúságtól szőke még hajad!”

A kép már *Az utolsó vacsora* c. (1908) költeményben feltűnik: „János a Mester nagy szíven pihen”. Mivel az Emődnek aján-

lott vers mottója: „Quem maxime diligebat” – vagyis „Akit a legjobban szeretett” –, nem erőltetett a szöveget az átképzés révén úgy értelmezni, mint Emődhöz intézett szeretet-vallo mást és önzetlen biztatást.¹² Mindenestre Emőd a parnasszista költeményt felvette az *Emőd Tamás versei* (1911. Nv.) című kötetébe, s a könyvet megküldte Juhásznak, s azt ez a gesztus „boldoggá tette egy időre.” Tervezte, hogy írni fog a kötetről – „amely jobban tetszik, mint gondoltam” –, de ez elmaradt.¹³

Az újabb verses levélnek (*Üzenet Szakolcáról, 1913-ból – Emőd Tamásnak*) a címzettje szintén a hallgatás állapotában leledzik, akárcsak Dutka. „Száműzetésének” állomásán kedves, fiatal, költő barátja felől gondolkodik. Számára az ő hallgatása is beszédes, mert „személyes ismerőse” az Emődöt körülölelő csend, amely származhat az újságírói robot okozta fáradtságból, „Vagy hogy vers nélkül egészségesebb az élet, / S élni szép: ez az igaz művészet?” Ebben a kérdésben implicite Juhász Gyula életjátzmájának alapkérdése fogalmazódik meg. Ő maga így jellemezte fiatal önmagát: „Egy aszkéta komorsága az arcán, és egy bohém csöndes derűje a szívében.”¹⁴ Borbély Sándor írja kismonográfiájában a költő szakolcai éveiről: „A lírikus belső lelki életében dúló harc még nem dőlt el, változatlanul folyik a tusakodás, a párviadal a katolikus aszkézis és a pogány életöröm között.”¹⁵ Az Emődöt kísértő életélvezet vonzását is megértené: „Hisz ifju vagy, és kedves ifju nőknék”. Az ő élet- és erotikus sóvárgása

8. Bakó Endre: Dutka Ákos és Ady Endre – Egy irodalmi barátság természetrajzához. In *Rejtett vízjelek*, Dbr. 2008. 9–36.

9. Babits írta róla: „költészet szürke, mint a tanyai homok”. Egy Juhász anto-

lógia előszava. *Nyugat*, 1939/12.

10. JGYÖM, 9. k. 218.

11. JGYÖM, 4. k. 501.

12. A kritikai kiadás szerint az alanyváltás utáni vers beszélni – Jézus – az átképzés során nem

csak Juhász, Ady is lehet. Ez azonban szinte ki van zárva! JGYÖM, I. 475.

13. GyÖM., 9. k. 244.

14. *A Holnap városa*. i. h.

15. Borbély: *Juhász Gyula*, Bp. 1983. 145.

azonban, melynek egyik eklatáns darabja *A bűnös barát* c. költemény, végül azért maradt meddő, mert genetikailag hajlamos volt a depresszióra, s egyszerűelmű ember lévén, csalódnia kellett. Az Emőd előtt megcsillantott életperspektíva voltaképpen ugyanaz, mint az előbbi költeményben.

Emőd 1914-ben adta közre *Juhász Gyula* c. költeményét.¹⁶ Mivel kötetében nem olvasható, közöljük a szöveget. „Kispap korában kertjén át futottak / a roppant szárnyú »rossmersholmi szürkék«, / s hogy vízióit vesztig vezekelve, / rossz lovakon egy tót faluba küldték. // Az ágyán könyv és bús kolostor illat, / és abroszán is könyvek, sárga gyertyák, / húsvét hajnalban piros bort ivott és / egy sétatéri kő-nimfát ölelt át. // Nesztek – szolt busan, – arany, mirha, tömjén... / (kezét rendőr kard akkor szelte széjjel) / Váradon tél volt, hogy egy szőke ringyó / ablaka táján verselt minden éjjel. // Ma valahol tán ő volna viczispán, / ha kisbögőből iszik bort az őse – / és nem csorgatná vérét a borába / Új-Magyarország legszebb hegedőse. // * // Így élt szegény, havonta száz forintból. / És élni fog Pro testamenti teste. / »...Halottaiból megtérend ki Lázár, / s negyednap multán menni kezd a teste.«”

A lírai portrét Emőd szeretett barátja élettényeinek mozaikjaiból rakta össze, melyeket részben személyesen, részben hallomásból ismert, hiszen bizalmas természetűek is voltak köztük. Juhász kispap is volt, ami mély nyomot hagyott lelkivilágában. A klostromban éjszaka gyakran felkelt, és túlbuzgóságában a hideg kövezeten imádságba merült. A meditációk alkalmával olykor látomásai támadtak. De „a rossmersholmi szürkék” jelzős összetétel Ibsen-rajongására is utal. A „tót falu” nyilván Szokolca, amely ugyan határszéli morva kisváros volt, de Váradhoz képest falu, a magány öble. Tény az is, hogy 1904 novemberében egy diáktüntetés alkalmával a kezét megsértették, de széjjel nem szelték. Emőd egy későbbi emlékezésében konkrétan is felidézi azt az esetet, mikor Juhász „az Ezredévi emléktár szobrának kő-Hungáriája elé térdelt és rögtönzött versekben sírva vallott a márványasszonynak szerelmet.”¹⁷ A barát nyilván afeletti felháborodásában „ringyózza le” Annát, hogy nem költőtárs szerelmét viszonozta, de ezzel akaratlanul is karcot ejtett a gyöngyházfényű Anna-verseken: a költőt egy ringyó nyűgözte le? A szakirodalomban nem találtuk nyomát annak,

hogy bárki – akár Juhász, akár Anna, akik olvashatták Emőd versét – reflektált volna a durva kitételre. Nagyon találó az a feltételezés, hogy Juhász protekció hiányában nem kapott képességeinek megfelelő állást, holott „választott magyar”, kiemelkedő személyiség, az Új Magyarország dalnoka. A nagy jövő jóslás, a vaticináció, mint alkalmazott eposzi kellék, a szerző szilárd meggyőződését fejezi ki Juhász költői értékét illetően.

Az *Emőd Tamás verseiben* (1939) és a legújabb kötetben (*Egy másik csillagon*, 2000) is megjelent egy *Juhász Gyula* c. kétrészes költemény, amely az előbbinek néhány motívumát ismétli, de nem javított változatról, más versről van szó! A költemények modalitása abban megegyezik, hogy különböző képekkel bár, de Juhász Gyula magányosságát festik. Ebben „a dzsentri tükröt tört / és a polgár sakkozott.” De a lényeges hangnembeli eltérés Annát illetően van a szövegben. „Anna tündöklő ión vállait és / szeráfi szőkeségét ünnepelve / míg Annánál (ó, örök dal) a nyeszlett / kis aljegyzőcske ült.”

Juhász 1924-ben a *Szív küldi szívnek* c. operett szövegírójának küldte újabb üzenetét, abból az alkalomból, hogy Szegeden is műsorra tűzték a dalművet. A versbe beleszötte a népszerű dal kezdő szavait. Emőd a verset belevette összegyűjtött verseinek kötetébe (ami ugyan halála után jelent meg), némileg eltérő szöveggel, illetve szerkezettel, továbbá egy kétsoros versszak nélkül. A kritikai

16. *A Hét*, 1914. 11. sz. május 15. 173.

17. A költő és a halál. *Reggeli Újság*, 1936. máj. 18. Idézi Indig Ottó: *Juhász Gyula Nagyváradon*. Bukarest, 1978. 65.

kiadás nem tud erről a változatról. Hogy aztán ez valóban variáns, amit Emőd esetleg magától Juhász Gyulától kapott, avagy rosszul idézte a verset, ez már kideríthetetlen. Annyira bizonyos, hogy egy Zsolt Bélával folytatott vitájában gondatlan trehányással bánt Ady verseivel: pontatlanul idézett sorokat és különböző verseket egybegyűrt, nyilván megfakult emlékezetére támaszkodott.¹⁸ Juhász profán episztolája egyúttal udvarias gesztus, implicite jelzi, hogy figyelni barátja ténykedését, ám felbuzog benne a megtört nemzeti fejlődés feletti keserűség: a Piros Holnapból szürke jelen lett.

3.

Az Emőd Tamásnak küldött első üzenettel egy időben (1913) emlékezett meg egy másik váradi poétáról, egykori, korán elhunyt költőtársáról, akit ma már nem tart számon az irodalomtörténet. Homonnai Albert (eredetileg Hartmann Albert Adolf, amúgy Vántus Károly sógora) 1882-ben született Temesváron, Kolozsváron jogot végzett, ügyvédi vizsgát tett, Váradra került, ott ismerkedett meg Juhász Gyulával.¹⁹ Dutka Ákos is megemlékezett róla *A Holnap városa* c. regényében. 19 éves korában jelent meg első kötete (*Én*), amelyet Ady fanyalogva bírált, azt üzent a fiatalembernek, hogy találja meg a maga „én”-jét, „azt, amely leszámolva magával, be tud illeszkedni a világba, s ismeri a maga céljait”.²⁰ Később mégis tehetséges költőnek és drámaírónak tartották. 1904-ben megjelent *Kagylógyöngyök* c. kötetében van egy *Apám* c. vers, ebben büszkén vallja, vállalja, hogy az ezresek bezsebelése helyett a szenvedő milliókért akar küzdeni. „Apám, hajtsd főd keblemre: a Marseillaise-t / Egy emberiség hévvel dalolja ott”. 1906. február 11-én került színre a Debreceni Városi Színházban *Az ifjú Csokonai* c. vígjátéka,²¹ amely Oláh Gáborral megosztva nyerte el az ezerkoronás díjat Zilahy Gyula debreceni színházigazgató pályázatán. A darab jobb, mint az Oláh Gáboré, mert humora modernebb, bár itt-ott súrolja a cinizmust. Csokonai barátja, a luciferi Puky így bölcselkedik. „A boldogság csupán a közlelkek mulatsága. Egy boldog életet végigélni nem is érdemes.” A bankettre írott versike is cinikus: „[...] // [...] // Mégis szép dolog a dicsőség! / S én most csak áldom istenem, /

Hogy Csokonai élt – mert másképp / Ebből nem volna semmimem.”²²

Később azonban súlyos betegsége visszahúzódná, emberkerülővé tette. 1911. szeptember 4-én, Budapesten halt meg idegbajban. A *Színházi Hét* nekrológjában kiemeli az író magányosságát. A szövegben háromszor fordul elő a tehetséges jelző. „Mikor Beöthyék bemutatták a Gyges és Tudót, egy egészen ismeretlen fiatalember lépett ki a lámpák elé. Ismeretlen, de nagyon tehetséges.” A lap úgy tudja, „Két darabja maradt, mindkettő érdekes, roppant tehetséges munka, mindkettő ott van Beöthy fiókjában.”²³

Hogyan jutott Juhász Gyula eszébe 1913-ban verset írni róla? Emőd Tamás kérte 1913. május-júniusában, hogy küldjön verseket a *Nagyváradi Naplónak* készülő új kötetéből, „olyasmit, amik néhai váradi napjaidra való emlékezések, és amik mostani életről beszélnek”. Valószínűleg ez juttatta eszébe Homonnai Albertet. Juhász is a fiatalon elhunyt költő egyéniségének gúnyos, cinizmusba hajló vonását emeli ki elsőnek. „Én láttam őt ifjú halála révén, / amint mosolygott sorson, életem, / amint gúnyolta a meddő keservet / s nyilatdat, szörnyű szerelem.”

Homonnai a vers szerint is „a léha, balga, üres tömegetől elvonult”, de a költőtárs tudja, (bizonyára a maga példájából is), hogy lelke mélyén „mily honvágy élt az Életért, mily szomjúság, mily tantalusi mámor”. A kommunikációs forma itt fordulatot vesz, a monológ *Barátaim* megszólí-

18. Bakó Endre: Polémia a nagyváradi Ady Társaság körül. *Várad*, 2013/4.

19. Gulyás Pál: *Magyar írók élete*. XIV. k. Bp. 1993. 102.

20. Egy verseskötetről. *Szabadság*, 1901. január 19., ill. *Ady Endre ÖPM*

(1897–1901) I. k. Szerk. Koczkás Sándor; Bp. 1955. 426–427.

21. *Debreczeni Független Újság*, 1906. febr. 12. 1–2.

22. *Irodalmi és művészeti vacsora*. Debreczeni Független Újság, 1906. febr. 11. 5.

23. *Színházi Hét*, 1911. szept. 9–16. 11. Az *Oberammergau* c. útirajz belső borítóján olvasható teljes bibliográfiája. 1. Én, 1901. Nagyváradi, költemények; 2. A fenséges

tással folytatódik, majd ismétlődik. „Barátaim valamit tenni kéne, / ajkam dalolni, s kérni tud csak itt, / Várad, ki városa vagy a jövőnek, / ó, ne feledd szegény Homonnait.”

A vers alatt Antal Sándor (aki korábban nekrológot írt Homonnairól) elárulja, hogy Juhász Gyula betegen írta a költeményt, majd idéz is levélből. „Betegágyamban írtam és a halál lázas fantomjával viaskodva kissé. Az élet újabb haladékat adott ismét és most e verssel sietek leróni régi tartozásomat jó Homonnainak.”²⁴

4.

A Holnap poéta-lányának, Miklós Jutkának nem küldött episztolát, de elsőként üdvözölte második verseskötetét. Őt is az Ady-epigonság vádja alól mentette (habár menthetetlen volt!), de az *Élet őfelsége* c. kötet (1909) értékeket is tartogat. Szerinte a könyv egy szép, harmonikus egész. „Én magát az embert is ismerem, és csodálom erős, férfias lényét, amelyben semmi póz, semmi kékharisnyás, csak igazság, jóság van, és valami szuggesztív rajongás él az emberi haladás, a szabadabb jövő iránt.”²⁵ Később így emlékezett rá: „Egy régi ház vár, ahol egy ibsenien komoly és igazi költőnővel beszélgettem, az élet rejtelseiről, s akit ez a rejtelmes élet s az ismeretlen nosztalgia az Újvilágba vitt.”²⁶ Egy Miklós Jutka-levél tanúsága szerint a rokonszenv kölcsönös volt közöttük.²⁷

Juhász Nagyváradon és Szegeden egyaránt baráti kapcsolatot ápolt Somlyó Zoltánnal, az „átkozott költővel”, ezt Zsoldos Sándor dokumentálta egy tanulmányában. Juhász két Somlyó-kötetről (*Dél van*, 1910; ill. *Somlyó Zoltán új versei – Északra indulok*, 1912) írt, ezek inkább baráti sorok, semmint kritikák. Egy levelében is említi Somlyót, mint szerelmi életének ismerőjét.²⁸ Verset azonban nem menesztett hozzá. Nem így Somlyó! Sokat emlegetett Ó, *Várad: villanyváros* c. költeményét is Juhász Gyulának ajánlotta.²⁹ *Nyitott könyv* c. háromrészes lírai pamfletjének (1916) első részében több darab is „élénk színekkel ecseteli [...] a nagyvárad szépe és csúnya napokat”. A *kékmacska* alcímű vers egyben remek gyorsfelvétel „a paposarcú, tűzszemű, réveteg Juhászról”, akit vérbeli barátjának nevez.

tojás. 1903, Nv. Szatíra; 3. Kagylógyöngyök, 1904. Bp. Költemények; 4. Az ifjú Csokonai, 1906. Bp. Komédia; 5. Sophus Michaelis: Forradalmi nász, 1908. Bp. Színmű – Fordítás; 6.

Gyges és Túdó, Bp. 1910. tragédia három felvonásban; Oberammergau, 1911. Bp. Útirajz. 24. JGYÖM. II. 455. 25. Miklós Jutka új verses könyve. *Nagyvárad*, 1908. okt. 16. 1–2.

Episztolái közül az egyik legművészebb a klasszikus eszközökkel felépített *Gulácsy Lajosnak* küldött kompozíció, mert benne világképének, életérzésének csaknem teljességét bontja ki, holott Gulácsy akkor már évek óta elborult elmével vegetál a budapesti Lipótmezei Elmegyógyintézetben. Jóllehet Indig Ottó szerint Gulácsy huzamosabb ideig Váradon élt, „Juhász talán legközelebbi barátja”, mégsem számítható par excellence váradai művésznek,³⁰ ezért ennek az ódának a bepillantásától eltekin-tünk.

26. A *Holnap városa*. i. h.: 601.

27. „...maga azok közé tartozik, akiknek a társasága élvezet és nem teher nekem.” JGYÖM, 9. k. 182.

28. Zsoldos: Somlyó Zoltán és Juhász Gyula kapcsolata. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. T. XIX. Szeged, 1983. 115–121.

29. *Nagyvárad Napló*, 1910/60. sz. melléklet.

30. Indig: *Juhász Gyula Nagyváradon*. Bukarest, 1978. 50.

TÓTH HAJNAL

Miért éppen Beethoven?

A dzsessz közérthető, csak megfelelően kell tálalni

Beethoven-művek dzsesszesítve. Akinek kellőképpen felcsigázta érdeklődését a beharangozó hír, miszerint a Sárík Péter Trió játszik a nagyváradi Moszkva Kávézóban, még hozzá Beethoven-műveket elegyítve dzsesszrel, s ott volt a lemezbemutató koncerten, annak csodálatos élményben lett része. Koncert után Sárík Péter mesélt nekünk további terveiről, a trió ez év végén megjelenő, saját szerzeményeit tartalmazó új albumáról, arról, milyen volt a Recirquel Újcirkus Társulat zeneszerzőjeként alkotni, s persze arról, mi mindent jelent neki a dzsessz.

Szent öröm

A zenekar – **Sárík Péter** (zongora), **Fonay Tibor** (basszusgitár, bőgő), **Gálfi Attila** (dob) – remekül ötvözte a Mester zongoraszonátáit és szimfóniáit dzsesszmuzsikával és popzenei elemekkel, a trió stílusával, mégis megőrizve a Beethoven-kompozíciók eredeti hangulatát, harmóniáit. Az improvizációkkal, az újragondolt zenével, a merész, kísérletező kedvű és magával ragadó játékkal sikerült különleges, izgalmas, lenyűgöző alkotásokat létrehozniuk.

Mintegy százötvenen gyűltek össze a Sonnenfeld-palotában a Moszkva Kávézó nagytermében. A közönség meglehetősen vegyes összetételű volt – örökifjú negyvenesektől-ötvenesektől a huszonévesekig. A muzsika szemlátómást hamar elbűvölte őket. Elhangzott egyebek mellett *A mormotás fiú dala*, és volt *Holdfény szonáta*. A 7. zongoraszonátát pedig például úgy konferálta fel Sárík Péter, hogy „jó sláger volna, ha ma írta volna a Mester. A zseni az zseni.” A 13. zongoraszonátát pedig ekként ajánlotta: „Lett belőle egy latin szerzemény. Nem tudom, az öreg mit szól hozzá. Ha

TÓTH HAJNAL újságíró, szerkesztő (1971, Nagyvárad). Szülővárosában érettségizett, újságírói tanulmányokat folytatott, majd a PKE szociológia szakán diplomázott (2007). Előbb a *Bihari Napló* riportere, szerkesztője, majd a nagyváradi *Reggeli Újság* napilap munkatársa. 2014 májusától a *Várad* folyóirat kulturális rovatának szerkesztője.

odajutunk majd egyszer, jól megkapjuk tőle a magunkét.”

És aztán a második részben következett az *Örömdá*. Ekkor Sárík Péter a közönségnek adta a szólista szerepét, vagyis megénekelte a jelenlévőket, azt is hozzátéve mosolyogva: „Nem tudom, mi lesz a vége, hiszen ez dzsessz.” A koncert előtt a zenerajongók kaptak egy papírlapot az *Örömdá* szövegével, ha valaki nem tudná, így bátran lehetett „puskázni”. Sokan énekeltek, úgyhogy jó kis együttműködés lett belőle (erről videofelvétel is készült). És valóban fellángolt a lel-

kekben az „égi szikra, szent öröm”. S ha a fényözön nem is tündökölt a hangulatvilágításban, a zene hatására a tekintetek ragyogtak jócskán koncert után is.

Sajna a CD, mely Beethoven műveinek dzsesszfeldolgozásait tartalmazza, a váradi koncert napjáig nem jelent meg, ezért az eseményre nem tudtak hozni az új albumból. Ám Sárík Péter megígérte, hogy hamarosan juttat majd a lemezekből a Moszkva klubba is, hogy aki szeretné, megvásárolhassa.

Szabadság, szenvedély, kreativitás

A fantasztikus hangulatú koncert után **Sárík Péter** dzsessz-zongoraművész, zeneszerző, tanár, a nevét viselő trió alapítója szánt időt arra is, hogy válaszoljon kérdéseinkre. Megtudhattuk egyebek mellett, hogy a Beethoven-projekt voltaképpen a véletlen műve. Történt ugyanis, hogy *Jazzkivánságműsoruk* során valaki azt kérte tőlük, játsszák el az *Örömodát*. Meghallották ezt tavaly a Beethoven Budán elnevezésű fesztivál szervezői; kaptak az alkalmon, és felkérték a zenekart, készítsen egy egész estés Beethoven-műsort. Így tavaly májusban játszottak Beethoven-feldolgozásokat ezen a fesztiválon a budai várban. Akkor sikerük lett, hogy elhatározták: lemez lesz belőle. Tehát az új lemez, az új műsor, mondhatnók, a véletlen zenéje.

Egyébiránt ennek a fesztiválnak az az apropója, hogy Beethoven 1800. május 7-én játszott a budai várban. Ennek tiszteletére 2000 óta minden május elején Beethoven-hangversenyeket tartanak ugyanott. A Sárík Péter Trió volt az első dzsesszzenekar, amelyik Beethovent játszott ez alkalomból.

A magyarországi lemezbemutató koncert november 4-én lesz Budapesten, a Zeneakadémia nagytermében (addig alighanem valóban elkészül a CD). Szeptember 19-én romániai körútra indultak Beethoven-feldolgozásaikkal. Szatmárnémetiben volt a turnéindító koncert. Nagyvárad volt a második turnéállomás. A többi helyszín: Kolozsvár, Marosvásárhely, Jászvásár, Székelyudvarhely, Ploiești, Bukarest, Brassó, Gyergyószentmiklós. A turnézáró koncert október 1-én volt Aradon. Néhány helyen interaktív előadást is tartottak a dzsesszről.

A zongoránál Sárík Péter

– Kutyakötelességemnek éreztem azt, hogy eljőjjünk turnézni a Partiumba és Erdélybe is. Nagyon szeretek itt lenni. Ezt sokan tudják rólam.

– *Milyen emlékek fűzik Nagyváradhoz? Hiszen itt is több ízben fellépett már.*

– Várad számomra egyenlő a Moszkvával. Itt mindig adtak lehetőséget az új anyagaim megmutatására. Örülök, hogy ilyen sokan eljöttek ma este is.

– *A Beethoven-feldolgozások albuma mellett a Sárík Péter Triónak ez év*

végén megjelenik egy új lemeze. Milyen kompozíciókat hallhatunk majd, és mi lesz az új album címe?

– A zeneszerzés is roppant fontos számomra. Ezen a lemezen a saját szerzeményeim találhatók. Az album címe: *Lucky dog* – az egyik legjobb barátom emlékére. Ő nem Magyarországon élt, s ezért kicsit gyenge volt a magyar nyelvtudása. Mindig azt mondogatta magáról, hogy „én egy szerencsés kutya vagyok”. Először azt hittem, ez egy jellegzetes angol mondás. Mint kiderült, ő meg azt hitte, ez egy jellegzetes, hagyományos magyar kifejezés. Ő volt az egyik legjobb ember, akit valaha ismertem...

– *Meglehetősen „beszédese” az albumcímei; például: Idebent-odakint; Minden délibáb – hogy csak néhányat említsek. Vagy a Recirquel Újcirkusz Társulatnak komponált művei: Párizs éjjel; A meztelen bohóc; Cirkusz az éjszakában. Most pedig a Szerencsés kutya. Akár regény- vagy novellacímek is lehetnének.*

– Nekem fontos a cím. Azért is, hogy a közönséggel jobban megértsük egymást. A cím is egy híd a közönséghez, hiszen sokszor nincs dalszövegünk, csak a zene van. Volt egy lemezünk, a *Pieces*, amelyiknek például a közönség adta a címet. Megkértük az embereket, hogy cetlire írják fel az ötleteiket, s ezekből válogattunk. A dzsessz egyéb-

Pillanatkép a Moszkva klub előcsarnokában

ként ugyanolyan közérthető, mint bármi más, mint a populárisabb muzsikák, csak megfelelően kell tálalni. A mostani turnénk során például tartunk interaktív dzsessz-előadásokat is. Ezeknek is az a céljuk, hogy az emberek jobban megértsék a dzsesszt. Az interaktív előadások címe: *Amit tudni akartál a jazzről, de sosem merted megkérdezni*. Mindenféle kérdésre válaszolunk. Hogyan alakult ki a dzsessz? Mi az improvizáció? A dzsesszkoncertek közönségének zöme nem tudja, hogy igazából mi is történik, mit csinálnak a zenészek a színpadon. Azt sokan tudják, hogy improvizálunk, de azt már nem, hogy ez mit is jelent valójában. Ez nem baj, mert honnan is tudnák? Az a baj, hogy nem merik megkérdezni, sőt szégyellik, mert azt hiszik, illene tudniuk. És most itt az alkalom, hogy kérdezzenek. A kérdéseket e-mailen küldhetik el, vagy az esemény Facebook oldalára is írhatnak, hogy ne érezze magát senki kínosan, ha nem tud vagy nem ért valamit.

– *Gondolom, éppen ezért írt gyermekeknek is már zenét, A világ összes kincse című dzsessz-mesejáték dalait.*

– Igen, ennek segítségével megmutathatjuk a kicsiknek, milyen a dzsessz. A gyermekek olyanok, mint a szivacs, mindent magukba szívnak, nagyon fogékonyak. Ha gyermekkorban megszeretik a műfajt, felnőttkorban ismerős lesz a zene, és szívesen eljárnak a dzsesszkoncertekre.

– *Önnek mi mindent jelent a dzsessz?*

– A szabadság, szenvedély és kreativitás csúcsa. Minden az adott pillanatban történik, mindig minden más.

– *Milyen feladat volt Beethoven-szerzeményeket dzsesszesíteni? Milyen nehézségek adódtak az átdolgozások során?*

– Sokkal könnyebb volt az egész, mint ahogy azt először gondoltam volna. Azt vettem észre, hogy hozzánk hasonlóan gondolkodott, mint ahogy mi most a dzsessznél. Persze egy ilyen zseni életművéhez csakis nagy felelősséggel és óvatossággal szabad hozzányúlni. Sok ideig tartott, amíg a hatalmas életműből kiválasztottuk azokat a kompozíciókat, amelyeket aztán átdolgoztunk. Remélhetőleg ennek révén lesznek majd új Beethoven-rajongók, s olyanokat is megérintenek a szerzemények, akik amúgy nem nagyon vonzódnak a komolyzenéhez.

– *Gondoltak már más klasszikus komponistára is, akinek a műveit dzsesszesítenék? Beethoven után ki következne?*

– Érkezett felkérés egy Haydn-műsorra is. Mivel a jövő évünk Beethovenról és a *Lucky dog* lemezzel szól majd, így várhatóan csak 2018-ban kezdünk vele foglalkozni.

– *Egy darabig a Recirquel Újcirkusz Társulatnál is tevékenykedett zeneszerzőként, zenei vezetőként. Milyen volt egy cirkuszi társulattal együtt dolgozni?*

– A társulatot fiatal magyar artisták alkotják. Azért alakult ez a trupp, hogy otthon tartsák a frissen végzett tehetséges artistákat, ne szegődjenek el más országok cirkuszaihoz, ugyanis általában az a szokás, hogy külföldre mennek. A Recirquel nem hagyományos cirkusz. Például nincsenek állatos műsorszámok. Ez is rokonszenves nekem. Keverék műfajú: színház, színpadi zenés művek egyvelege, fontos a látvány, a jelmez, a fény. Minden megtalálható benne, ami a modern művészetekben elképzelhető. Mostanra már befutott a társulat. Voltak vendégszerepelni Kolumbiában, most Chilében játszanak, és következik Kanada. Viszik a hírünket szerte a nagyvilágba.

– *A Lucky dog című új lemezt is bemutatják majd Váradon?*

– Kicsit nehéz lesz vele vándorolni, mert öt vendégművész (Borbély Mihály, Gyárfás István, Gyémánt Bálint, Várallyay Petra és Tar Gergely) is közreműködik ezen a saját számokat tartalmazó emléklemezen. De hát ki tudja?... Hátha...

A Sárík Péter Trió dzsesszesített Beethoven-szerzeményeket játszott a Moszkvában
A szerző felvételei

SIMON JUDIT

Évad után, évad előtt

Színházi évad elején illik vissza és előre tekinteni: vissza az elmúlt szezonnra, s előre arra, ami következik jövő nyárig. Hátrafelé valamivel könnyebb, hiszen az előadásokat már bemutatták, megjelentek a kritikák, tudni lehet, milyen is volt. Az új váradi évadról szólni kockázatos, még akkor is, ha kevés kivétellel a rendezők neve akár garancia is lehet. Mivel a színház élő organizmus, mindig akadhatnak meglepetések vagy csalódások.

Kicsiknek Fux Feszt

A nagyváradi Szigligeti Színház három társulata az elmúlt évadban lényegében folytatta azt az utat, amelyen bő öt esztendeje elindult. Az intézmény vezetősége, valamint az alkotók olyan előadásokat állítottak a színpadra, hogy lehetőleg minél többfajta színházi ízlésnek megfeleljenek.

A Lilliput Társulat műsortervét és előadásait tekintve arra lehet következtetni, hogy tudatosan alakítja a fiatalok és legfiatalabbak színházi ízlését. Jól megkomponált, humorral teli, tanulságos, de sohasem szájbarágós előadásokat mutatnak be. Az alkotók figyelnek a látvány és a zene minőségére, ami nem mellékes, ha a színházi ízlés alakításáról van szó. Nem utolsósorban a társulat tagjai tehetséges, képzett színészek. Mind a szakmai tudás, mind a rátermettség lényeges a bábos vagy bábok nélküli produkciókban. Az elmúlt évad eseménye volt a társulatnál a sikeresen megrendezett II. Fux Feszt, amely a magyar nyelven alkotó hivatásos báb-színházak seregszemléje. A fesztivál képet alkot arról, hol tart, merre halad a gyermekeknek és kamaszoknak szánt színházművészet. A váradi Lilliput Társulat nem véletlenül nyerte meg a fődíjat, mindhárom zsűri – szakemberek,

SIMON JUDIT újságíró, kritikus (1956, Nagyvárad). A Majomsziget, a Bihari Napló, az Erdélyi Napló, a Brassói Lapok, majd a Krónika munkatársa. 2002 óta az Erdélyi Riport újságírója. MÚRE nívódíjas (1993).

pedagógusok, gyerekek – *A helység kalapácsát* ítélte a legjobb előadásnak.

A Lilliput Társulat már túl van az új évad első bemutatóján, *A rút kiskacsát* Tóth Tünde állította színpadra. Nagyszerű előadás, amelyben színészek és gyerekek közösen játsszák el Andersen – Zalán Tibor történetét.

Érdekesnek ígérkezik Sardar Tagirovsky nonverbális előadása, az *Időóda*, de vélhetően a *Moha és Páfrány* valamint *A sonkádi Egged gazda* is vonzó lesz a gyerekeknek és a gyermekéveiket nem feledő felnőtteknek.

Nagyoknak ID Feszt

A Nagyvárad Táncegyüttes évadról évadra válik mind hangsúlyosabban táncszínházzá. Az út, amelyet bejárt

a társulat, könnyűnek nem nevezhető, hiszen olyan formákat kellett megtanulniuk, amelyeket addig aligha ismertek, de semmiképpen nem gyakorolták. A néptáncból eljutni a táncszínházhoz tehetség és akarat kérdése volt Váradon. Előbbi nem hiányzott, utóbbi a művészeti vezetőnek köszönhető. Jeles koreográfusok sora dolgozott a táncgyűttessel, olyan szintre emelve a művészi színvonalat, illetve a szakmai tudást, hogy a rangos fesztiválokon, táncszínházi eseményeken a legjobbak közé sorakoztak. Lényeges, hogy a váradiak kidolgoztak egy formanyelvet, a maguk útját járják, nem mások nyomdokaiba akartak lépegetni. Az együttes a néptánc és a kortárs tánc ötvözetéből klasszikus és modern drámákat „fordít le” a mozdulatok és zene „nyelvére”, ami különleges, izgalmas és nem utolsósorban közönséget vonzó produkciókat eredményez.

A Nagyvárad Táncgyűttes találta ki és rendezte meg évről évre az Infinite Dance Festivalt (IDF), melyen hivatásos társulatok és előadók mutatkoznak be a városban. A seregszemlén romániai, magyarországi és más országokból érkezett művészek produkciói nyomán kialakuló kép megmutatja, hol is tart a mozdulatművészet. Az idén októberben jelentkező fesztivált a szervezők összművészeti performace-okkal szeretnék bővíteni, ami attól lesz izgalmas, hogy egyazon térben és időben az irodalom, a tánc, a zene és a képzőművészet szól majd a táncról, mindegyik a maga formanyelvén. E rendhagyó produkciókba a Várad folyóirat szerzői is bekapcsolódnak.

A Táncgyűttes is megtartotta már első bemutatóját. A *Kata történet* című előadást László Csaba állította színpadra. Shakespeare vígjátékát népi motívumokkal ötvözve jeleníti meg a fiatal alkotó, ami önmagában is nagyon izgalmas.

Mindenkinek Szigligeti

A Szigligeti Társulat az elmúlt évadban három kiemelkedő előadást mutatott be, ami jó arány, tekintve, hogy hét bemutatót tartottak, és ami nem jelenti azt, hogy a többi előadás elvetendő.

Sardar Tagirovsky, a fiatal rendezőgeneráció egyik legsikeresebb tagja állította színpadra Szíjártó Tímea *Az eset*

című drámáját. Az előadás egyik érdekessége, hogy a szerző a Drámázat versenyen nyert debütdíjat. Noha ez a szöveg bizonyult a legjobbnak a kezdő drámaírók kategóriájában, aligha nevezhető színpadra kész darabnak. Tagirovsky és a váradi színészek kellett ahhoz, hogy fesztiváldíjas előadás legyen belőle. Egészen más színházi nyelven fogalmazott a másik kiemelkedő előadás rendezője, Novák Eszter a *Buborékokban*. A társulat művészeti igazgatója és Kárpáti Péter dramaturg meglátta, hogy Csiky Gergely vígjátékát csupán fel kell frissíteni, közelebb hozni a nyelvezetét, és máris olyan, mintha ma írták volna korrupcióról, rongyrázásról, hazugságról, fellengzősségről, kivagyiságról, nagyképűségről, lustaságról, szélhámosokról.

Szintén sajátos formanyelvben készült a *Leander és Lenszirom* előadás. Tóth Tünde varázslatos produkciót alkotott Szilágyi Andor meséjéből. Kamaszoknak mesél kamaszokról, de a felnőttek is megtalálták benne a maguk „tanulságait”.

Szilveszterkor a szórakozásé volt a főszerep, hagyomány Váradon, hogy az új esztendő küszöbén szóljon a zene a színpadon és nevetés töltse be a nézőteret. Volt mindkettő, de ha a színészek nem töltik meg élettel és főleg humorral az előadást, akkor bizony a Harsányi Sulyom László rendezte produkció aligha ér el bármilyen művészi ingerküszöböt.

Lapozzunk át a *Veszedelmes viszonyok* előadásán, amely Hargitai Iván

kísérlete, hogy stúdiószínpadra állítsa Choderlos de Laclos levélregényének Christopher Hampton dramatiszta változatát. Maradjunk abban, hogy a kísérlet nem sikerült.

Sokkal érdekesebb, újszerűbb volt a Balogh Attila rendezte *Három nővér*. A fiatal művész mintegy újraértelmezte Csehov alakjait, a szereplők érzelmi világát vizsgálja elsősorban. A megszokottól eltérő szemszögből nézi a karaktereket, ami nyomán egyes figurák pojacává, mások drámaivá válnak. A mából tekint a szereplőkre, a történésekre, ezért néha mulatságos, amit mondanak és tesznek, ugyanakkor drámái, mert alig változott valami.

Igazi jutalomjáték volt Molnár Júlia színművésznak a *Hol van az a nyár?* című zenés előadás, melyben Honthy Hannát „az örök primadonnát” személyesítette meg. Nemlaha György szövegét, dalválogatását Schlanger András állította színpadra. Kellemes, könnyed szórakozás egy tavaszi estén a Holnap után fesztivál keretében.

A művésznőről szólva, Molnár Júlia kisebb vihart kavart a pohár vízben az új évad kezdése előtt. Úgy döntött, nyilvánosságra hozza azt a szándékát, hogy megpályázza a Szigligeti Színház főigazgatói állását. Indoklása szerint a Szigligeti Társulat előadásai nem „közönségbarátok”. Pontosan nem tudni, mit rejt a kifejezés, de vélhetően több zenés darabot, kevesebb mai témájú előadást látna szívesen a váradi színpadon. A szezon nyitásáig a pohárban elültek a hullámok, a társulat ugyanis jónak találja az utat, amelyen a színház művészi szempontból halad. A színművészek értékelik, hogy a váradi színház felkerült a szakmai térképre, fesztiváldíjak, elismerő kritikák ismerik el munkájukat. Minden bizonnyal a következő években is Czvikker Katalin igazgatja a teátrumot.

A Szigligeti Társulat a magyar dráma napján tartotta első bemutatóját: Székely Csaba *Bánya* trilógiájának első darabját, a *Bányavirágot* Hunyadi István állította színpadra. A fiatal színész első rendezése az alkoholba fojtott kilátástalanságot, a közösség és egyén tragikomikus létét sajátosan bemutató darab. Nehéz feladatot vállalt, de az előadás megmutatta, Hunyadi rendelkezik annyi érzékenységgel és humorral, hogy egyensúlyt teremtsen a színpadon tragédia és komédia között. Elkezdődtek a próbái Füst Milán *Máli*

néni című darabjának Koltai M. Gábor rendezésében. A csupa költészet, az emberi természetet vizsgáló komédia bemutatóját jogos érdeklődés előzi meg. Szilveszterre operettet állít színpadra Novák Eszter, a *Mayát*. Zeneszerzője a váradi származású Fényes Szabolcs, akinek emléket márványtábla őrzi a városban.

Ugyancsak Novák Eszter rendezi Molière *Mizantrópiát* is. A francia klasszikus újra divatba jött az erdélyi színházakban, de nem könnyű feladat érdekes, szellemes és korszerű előadást varázsolni ebből a vígjátékból.

Mrozek *Tangó* című abszurdját pár évtizeddel ezelőtt, legendás szereposztásban játszotta a váradi társulat, akkor Alexandru Colpacci rendezésében. A most kezdődő évad második felében Harsányi Sulyom László állítja színpadra. Remélhetőleg olyan előadás születik, amelyet nem kell átlapozni a következő „leltárban”. Két produkció igyekszik emlékezetessé tenni az Arany János-bicentenáriumot: Hargitai Iván a *Bolond Istók* nyomán készíti előadást, Novák Eszter pedig költői estet szerkeszt Arany verseiből párbeszédben a fiatal váradi költőkkel.

Balogh Attila *Trónok harca casting* címmel ígér ugyancsak párbeszédet a fiatalokkal.

Ez volt és ez lesz tehát a Nagyváradi Szigligeti Színház három társulatánál. Eddig rendben van, az idénről pedig majd jövőre többet. Színházba járni jó – szól a színház idei jelszava. És tényleg jó.

PAPP MÁTÉ

Történelmi lecke lányoknak

Szilágyi Júlia: *Álmatlan könyv**

Kritika

Szilágyi Júlia, mint az esszéműfaj különleges művelője, önéletrajzi visszaemlékezéseiben kivételesen nem könyvek vagy egyéb kulturális jelenségek kapcsán kísérli meg mérlegre tenni mindazt a felhalmozott tudást, amit irodalmárként, kritikusként vagy tanárként szerényen elsajátított.

Sőt, nem is kimondottan ismeret- vagy tapasztalatátadás az *Álmatlan könyv* célja, amely a családi legendáriumon, illetve saját élményeken keresztül villantja fel a megélt történelem sorsvázlatait. Elsősorban tehát nem a szerző személyisége vagy világképe kerül a tíz rövid elbeszélés középpontjába, hanem maga a múló és önmagába visszaforduló idő, amely – az emlékezés által – nemcsak megeleveníti halottait, hanem valamiképpen újra is rajzolja a felrémlő arcképeket.

„A memoárban, mint egy fordított nevelődési regényben, az idő visszafelé perog” – írja könyve műfajáról Szilágyi Júlia, aki fő rendezőelvként az *időbeliség* helyett az *emlékezést* teszi meg. „Gyermek-magam is emlék, ha az időbeli távolságot nézem, inkább *ő*, mint *én*, tehát most az ővele megesett, az őáltala elképzelt dolgokról mesélek.” Ez a fajta távolságtartás egyáltalán nem jelent tényszerű hűvösséget, sőt, a szerző mindinkább arra törekszik, hogy minél közelebbről vehesse szemügyre a felidézett alakokat, élhesse át ismét az újra lejátszódó jeleneteket. Azzal a szintén egyszerre kívülről és belülről szemlélt/láttatott *nagy Hagyománnyal* együtt, amely a zsidó származású felmenők végtelennek tetsző láncolatával, valamint egy nem választott – talán nem is rendeltetett –, de örökül kapott nagy teherrel is szembesíti utódait. Ez a kegyes teher a XX. század folyamán a végletekig kegyetlenné vált, áldásai máig elévülhetetlenek, feldolgozhatatlannak tűnő átokká változtak. „Aki fel akar számolni egy kultúrát, másban vagy önmagában – az emlékeket kell kiirtania.” A hús-vér áldozatokon innen és túl hogyan lehet

PAPP MÁTÉ (1987, Kecskemét) esztéta, kritikus. Az Új Forrás folyóirat szerkesztője.

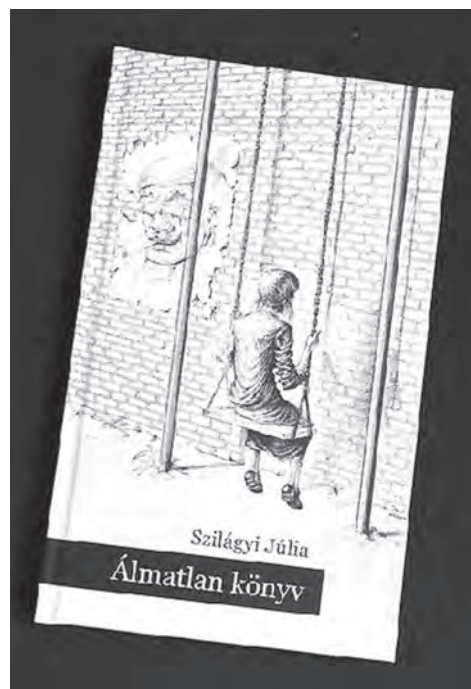
számot vetni az „elfelejtett” emlékekkel (lásd a kötet bevezető történetét), s miképpen lehetséges egy faji alapon kiirtani kívánt kultúra emlékezetét fenntartani anélkül, hogy ez az igyekezet személyes történetek nélküli mementóvá merevedjen? Szilágyi Júlia ítékezés nélküli, gyermeki nézőpontból elénk táruló történelmi tablója nem a szokásos narratívák mentén lepleződik le. Miközben a szűkebb családi kör túlélési ösztöne és összetartozása előtérbe kerül, az ezt veszélyeztető külső erők mintegy arctalanul (bár retusálatlanul) jelennek meg, egyre jobban kiélesítve a nagyszülők, szülők, rokonok, barátok vonásait a *pusztulás perspektívájának* gomolygó homályából.

A deportálások ideje alatti bujkálás, illetve az azt megelőző kolozsvári évek közben átélt megbélyegzettség-érzet nem traumatikus vagy dramatikusan nyelven fogalmazódik meg. Illetve nem is a szavakba foglalt, hanem a csak körülírható érzéki

* Szilágyi Júlia: *Álmatlan könyv*. Korunk – Komp-Press, 2014, Kolozsvár

emlékezet közvetítésével kerül egy-egy epizód szervezőelemévé. Rendkívül fontosak például az ebben az időszakban nyolc év körüli kislány felnőtt énje számára az ún. *emlékszagok*, avagy *szag emlékek*, amelyek egy pillanat alatt képesek összetapasztani az értelem útján megragadhatatlan, töredékes múltbéli történeteket. Szilágyi Júliának egyebek mellett ezek segítségével sikerül elmesélhetővé tennie (önmagára is) számtalan eltűnőfélben lévő részletet. Talán maga sem sejtette, hogy mennyire meghatározóak azok a zsigerileg elraktározott, sosem tompuló benyomások, amelyek szinte találomra idéznek fel egy-egy jelentéktelenebbnek gondolható mozzanatot vagy gesztust. Ugyanez vonatkozik a gyermekkor tárgyaira is a játékbabától és a művesen megmunkált könyvespolctól a családi ház falán lógó „ismeretlen fiú” portréjáig, hiszen olykor ezek a tárgyak sokkal beszédebbek lehetnek (lásd a kislány amerikai ejtőernyőselyemből szőtt blúzához fűzött írói megjegyzést: „Íme, az első kontaktusom a kapitalizmussal: bizony örömteli volt.”), mint bármelyik korabeli politikai szólam. Igazán ezek az apróságok árulhatják el a korszak legbensőbb üzenetét, avathatják elevenné a holtra vált lelkek közösségét.

Érezhető egyfajta női érzékenység ebben a kifinomult, de nagyon is konkrét emlékezőképességben, ahogy a könyv egésze is bír egy kifejezetten női aurával, ami nem sarkítja, inkább lekerekíti, nem tárgyiasítja, inkább kézzelfoghatóvá teszi a megjeleníteni kívánt letűnt valóságot – elfogadással gondolva vissza az elvesztett családtagokra, pontosabban azok legjellemzőbb megnyilvánulásaira, egymáshoz való, konfliktusoktól sem mentes, olykor visszasként is ható, mégis mindig szeretetteljes viszonyukra. (Ilyen nyitottsággal és empátiával van kezelve a két apát számon tartó elbeszélő kettős felnőtt mintája is a kötet vége felé. „Különböző módon, példaadásuk egyensúlyba hozta a kapcsolatomat a valósággal. Az emberi sokféleség iránt megértőbbé tettem, mint amilyen pusztán a magam érzékenysége és öntudata által lehettem.”) Érdekes módon az elbeszélés belső, szubjektív idejét érezhetjük telni a külső események által meghatározott, viszonylag kronologizált idősíkok egymáshoz idomulása közben. Ezzel párhuzamosan olyan asszociációk, képzetársítások is teret kapnak egy-egy bekezdésben, amelyek valamilyen módon időtlenítik is a kiragadott valóságelemeket, személyeket, helyszíneket. „A történeti érzék az, hogy

az ember a saját életidejét önmagának és másoknak mesélt vagy másoktól hallott történetekben értelmezi, identitását narratív módon éli meg...” – mondja Balassa Péter egy vele készült interjúban, majd hozzáteszi, hogy az új évezred generációinak történeti érzéke már jóval gyengébb, mint elődeiké. A Szilágyi-féle narratív identitás a fentebb említett bensővé tett történeti időben képződik meg, s válik hiteles hordozójává és közvetítőjévé a – Szilágyi Domo-kos szavaival élve – történelem leg-hosszabb századának; kimondatlanul is üzenve a mostani generációknak Bölcs Salamon Példabeszédeinek egyik részletével: „*Másra fordítám magam és látám a nap alatt, hogy sem a gyorsaké a futás, sem a tudósoké a gazdagság, sem a mestereké a kedves-ség, hanem az idő és a történet minde-*

nekben.” Tanító célzat nélküli történelmi lecke ez, sajátos virrasztás a múlt felett, memoár a monumentumok helyén, melynek elbeszélője végül mégis közel kerül a könyvben emlékező kislányhoz, és azonosul annak megőrzött pillanataival.

„Ezért, ahogy ennek a könyvnek a lapjai megíródnak, fellapozódnak, miközben haladok az időben, a nagyszüleim fiatalodnak, én pedig megöregszem, és ringatom őket, végül együtt születünk és együtt halunk meg” – írja Varujan Vosganian örmény származású szerző *Suttogások könyve* című regényében. Ha az *Álmatlan könyv* utószavát fellapozzuk, a következőket olvas-

hatjuk: „Akarom, hogy halottaim túléljenek.” Szilágyi Júlia többszörösen is túlélőnek mondható, az írás, az emlékezés által mégis újjászülethetett – övéivel együtt. Így már idősen is ott járhat gyerekkorának egyik legkedvesebb helyszínén, Nelli nagynénje kertjében, ahol nagy öröme szinte sosem kaszálták a fűvet. „Magasabbra nőtt, mint én. Eltűntem benne. És eltűnni jó, ha tudja a gyermek, hogy megtalálják.”

TÓTH GÁBOR

Nyári dzsesszélmények a Posticum teraszáról

Kikapcsolni manapság a külvilágot, rátalálni egy kellemes szigetre, ahol nyugodtan lazíthatunk, valljuk be, nem könnyű feladat. Aki azonban már beavatott, az tudja, hogy kiváló hely erre a nagyváradai Posticum Kulturális Központ, s még egy rövid utazás érzetét is adja az idelátogatónak, hiszen távol esik a városközponttól. Távol, de csak fizikai értelemben, mert lelki-szellemi vonatkozásban ő maga a központ, látogatói bizalmától vált azzá az elmúlt két és fél évtized során.

Nemcsak sok helybeli tér vissza ide időről időre, de számos messzebről jött átutazó is megpihen a Posticumban. S ha már Várad földrajzilag és ebből kifolyólag sajnos kulturálisan is sokszor mutatja tranzit jellegét – mondjuk, épp csak megpihenünk itt egy órára Pest és a Székelyföld között félúton –, nos, az átutazókat hosszabb-rövidebb időre megtorpantva ezt a jelenséget kiválóan gyümölcsözővé változtatta

Balázs Elemér
Fotók: Danilics Tibor

TÓTH GÁBOR (1979, Nagyvárad) a Kolozsvári Zeneakadémián diplomázott 2004-ben, hét évig volt a Nagyváradai Állami Filharmónia művészeti titkára, öt éven át a Reggeli Újság külső munkatársa, zenei tudósítója, majd egy évig belső munkatársa.

a Posticum. Példának okáért a dzsessz életérzésének befogadásával és továbbadásával. Azzal, hogy felvállalta fennállása óta kisebb-nagyobb – az utóbbi években hangsúlyozottan nagyobb – rendszerességgel a dzsessz népszerűsítését egy sor kiváló együttes meghívásával, főként magyarországiakéval, de mostanság hazaiak is akadnak a kínálatban.

Azért is fontos ez a zenei élmény nekünk váradiaknak, mert nem kell hazai vagy külföldi fesztiválokra, pesti dzsesszklubokba mélyre ásni a tárcánkba belépőre, fogyasztásra, mivel mindent helyben megkapunk ugyanolyan minőségben. A koncerteket hallgatva megkockáztatom, nemcsak pesti, de akár

New York-i minőségben is, mert a jó zenész az helyszíntől függetlenül egyformán hű szakmájához és közönségéhez.

Az elmúlt években feltűnt, hogy egyre sokasodnak az új előadók, de gyakoriak a visszatérő arcok is, gondolok utóbbiak közül olyan kiváló zenészekre, mint a dobok bűvölője, Balázs Elemér, akinek már-már második otthona Nagyvárada, a fantasztikus gitáros Gyárfás István (aki az utóbbi időben a Moszkva klubban bukkan fel) vagy ifjabb Szakcsi Lakatos Béla. De ki ne gondolna vissza szívesen olyan vendégekre, mint a világméretű dzsesszikon, idősebb Szakcsi Lakatos Béla vagy az azóta sajnos elhunyt legendás Vukán György.

A Jazzterasz különlegességét egyrészt családias, kamarajellege adja, itt nincs éles határvonal nézőtér és színpad között, tehát többet képes nyújtani a befogadónak közvetlen élményből, mint egy hagyományos, zártterű dzsesszklub. Itt a mennyezet a csillagos ég, a falak a lélegző kerti bokrok, és akár egymás levegővétele, az improvizálók azonnali reakciója is közről és rögtön érezhető. Az este a koncerteken észrevétlenül borul ránk, s még a közeli parkból megszólaló madárdal is kiválóan harmonizál egy-egy zenei frázissal.

Az idei nyári Jazz Terrace elnevezés alatt futó sorozat is a hagyományokhoz csatlakozott. Május 21-től augusztus 25-ig – egy-két esetet leszámítva – hétről hétre váltották egymást

csütörtök esténként a különféle hangszeres, énekes dzsesszformációk, összesen tíz együttes. Az idei sztárvendégek között ott volt Babos Gyula Winand Gáborral, ifj. Szakcsi Lakatos Béla, míg a fiatal Orbán György személyében egy nagyszerű fiatal bőgőst is megismerhettünk, aki több együttesben is megfordult a koncertek során.

Az első három hétben mindjárt három rendkívül népszerű, a dzsesszéletben méltán nagybetűsnek számító névvel indult a fesztivál: ifj. Szakcsi Lakatos Béla, majd Oláh Kálmán trióját a Hajdu Klára Quartet követte – a rend kedvéért: május 21-én, június 2-án, illetve 9-én.

Június 16-án, Babos Gyula együttesének koncertjén, mely egyben ízelítő volt a *Makrokozmosz* című, két éve megjelent albumból, érthetően telt ház volt. Babos makrokozmosza a világ minden szintű mikrorezdüléseit természetes fúzióba foglalja.

Finom ízléssel simul bele ebbe a muzsikába egy-egy ismert dzsesszen kívüli zenei élmény is, olykor parányi sztenderd, klasszikus vagy népzenei elemek, ritmusok, témák keltik pillanatnyi déja vu érzését. Szinte ősi szinkretizmus ez, ami- ben a kollektív tudatalatti munkálkodik láthatatlanul. Itt minden együtt hat, bizonyítva, hogy minden mindennel mindig is kapcsolatban, rokonságban állt az idők kezdetétől fogva. A kiváló fiatal zenészeket is felvonultató Babos-csapat tagjai voltak még: Fekete Kovács Kornél (trombita, szárnykürt), a már említett Orbán György (bőgő), Czirják Tamás (dob), Winand Gábor (ének, szaxofon), ez utóbbinak pedig lazán rögtönző, szabadon szárnyaló énekstílusa ismét lebilincselően hatott.

Aki figyelmesebben körülnézett, a teraszon még Katona Klárit is észrevehette néhány pillanatra, aki inkognitóját a közönség soraiban nem sokáig tudta megőrizni férje, Babos Gyula koncertjén, ezért diszkréten félre is vonult, hogy a közönség figyelmét véletlenül se törje meg.

Június 23-án Lamm Dávid csapata játszott. A gitáros-énekes zenésztársai Rozsnyói Péter zongorista, Torma Rudolf bőgős és Csörsz Zoltán dobos voltak. Az újabb remek hangulatú koncerten a sztenderdek és az ízes blues-hangulat mellett hallhattunk saját Lamm-kompozíciót is.

Lamm Dávid és zenekara

Június 30-án, az Egri János Quartet estjén apa és fia együtt zenéltek. Az együttes névadója, a kiváló magyarországi nagybőgős okkal büszke fiára, Egri János Jr.-ra, s ezt a 19 esztendő fiatalember dzsesszéneke jóvoltából mi is megérthettük. Az idősebb Jánossal szünetben még arról is el lehetett beszélgetni, hogy miért is nem hiányzik együttesük hangzásából az amúgy fizikailag látványosan hiányzó dob, s mi a titka annak, ahogyan a ritmus- elemek a többi hangszer finom dal- lam- és harmóniaszövetébe átlénye- gülve ivódnak be. Mi ez, ha nem a mindenben jelen lévő ritmus metafo- rája?

Jó volt újra magunk közt tudni július 7-én Kriszta Réka Piroskát is, ezt a nagyszerű váradi énekest, akire okkal lehetnénk sokkal büszkébbek is, és nemcsak azért, mert ott volt 2012-ben a *The Voice* című tehetség- kutató legjobbjai között. Réka most saját csapatával, két fiatal hangsze- ressel lépett fel, Balogh Tamás zongo- ristával és Hidász Tamás dobossal, akiket a budapesti Liszt Ferenc Zene- művészeti Egyetem dzsessztanszékén ismert meg. *(Kriszta Rékával idei 9. számunkban olvashattak beszélgetést.)*

Esős idő várta július 14-én a közönsé- get, így ezúttal a Jazz-pincébe vonult le a társaság, ahol a Pintér Zoltán Trió névadó zongoristájával tartott magas szintű bemutatót abból, mit is jelent manapság időszerű jó ízléssel, mégis klasszikus alázattal szten- derdeket játszani. Ez a hihetetlen szakmai fegyelmű muzsika örületes belső szabadsággal szárnyalt. Magá-

val ragadó, lenyűgöző professionalizmus a javából! És persze mindig nagyszerű érzés arra is rácsodálkozni, ahogyan Balázs Elemér egyenesen dallamimprókat csal ki a dobszerkóból. Itt, az együttesben névlegesen szereplő Egri János helyett, a fiatal Orbán György nagybőgőzött kiválóan, átéléssel és szenvedéllyel.

A magyar zenei élet meghatározó alakjainak, Gonda Jánosnak vagy Binder Károlynak egykori növendékeként Pintér Zoltán ma már az érett generációhoz tartozik. Tapasztalt zongorajátéka mesteri volt, olyan könnyed eleganciával kavart ki fantasztikus harmóniakat és improvizációkat, mintha az csak a világ legegyszerűbb és legtermészetesebb dolga lenne.

Július 21-én egy Marosvásárhelyről elszármazott gitáros, Bende Zsolt együttese szól a teraszon. A bőgőnél ismét Orbán György állt, s az együttest kiegészítő fiatal dobos, Gyárfás Attila sokak számára emlékezetes maradhatott féktelen improvizációjáról.

Bende Zsolt igazi világpolgár: miután a kilencvenes években a londoni dzsesszéletbe merült, minden dzsesszt tanulni vágyó álmainak helyszínén, a bostoni Berklee College of Musicon csiszolta tovább tudását, aztán végigzenélte a fél világot. Tőle tiszta, kiegyensúlyozott gitármuzsikát hallhattunk, korszerű, ugyanakkor hagyományokat tisztelő hangzást.

Babos Gyula (középen) és zenésztársai

Hosszabb nyári szünet után augusztus 25-én zárult le a fesztivál a Balázs Elemér Group koncertjével. Az együttes világzenei ízekkel is kiegészítette a dzsessz aznap esti menüjét. Csapatának élén Szőke Nikoletta énekelt, de újra hallhattuk a kiváló fiatal bőgőst, Lakatos Pecek Krisztiánt és Balázs József zongoristát. Emlékezetesek voltak Balázs Elemér és Czibere József ütőhangszeres dialógusai, a rögtönzésen túlnőve formálódtak igazi költeménnyé. Az együttesben énekelt még Szakonyi Milán és gitározott Komjáti Áron.

A fesztiválnak és a nyárnak vége, de a dzsessz továbbra is él és szól a Posticumban. A dzsessz látszólagos könnyedsége mögött a legjobban szervezett rend áll, mely mégis lehetővé teszi a belső szabadság kifejezését és átadását, amit tényleg csak a legnagyobbak tudnak közvetíteni. Ebből akár a mindennapokba is átvihetünk némi tanulságot.